

ALTYNSARIN
AKADEMIASY

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

БІЛІМ ОБРАЗОВАНИЕ

ISSN 1607-2790

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№3 (102) 2022

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ОҚУ-АҒАРТУ МИНИСТРЛІГІ
Ы. АЛТЫНСАРИН АТЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ АКАДЕМИЯСЫ

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИМ. И.АЛТЫНСАРИНА

THE MINISTRY OF EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
NATIONAL ACADEMY OF EDUCATION NAMED AFTER Y. ALTYSARIN

БІЛІМ – ОБРАЗОВАНИЕ

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
RESEARCH AND ACADEMIC JOURNAL

№3 (102) 2022

Астана, 2022

**ҚР ОАМ Ү.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ**

Басылымның кезеңділігі - жылына 4 рет шығады

№ 9838-Ж

есепке қою, қайта есепке қою туралы

КУӘЛІК

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Ақпарат және мұрағат комитетінде берілген

ТАҚЫРЫПТЫҚ БАҒЫТЫ

**БІЛІМ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК,
АҚПАРАТТЫҚ-ТАНЫМДЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ЖАРИЯЛАУ**

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Пұсырманов Н.С. – философия докторы (PhD),
редакция алқасының төрағасы;
Чокушева А.И. – философия докторы (PhD);
Бекмағамбетов Ә.Б. – з.ғ. к., қауымдастырылған профессор;
Вербицкая Н.О. – п.ғ.д., профессор (Ресей);
Калимуллин А.М. – т.ғ.д., профессор (Ресей);
Кожамжарова Д.П. – т.ғ.д., профессор;
Кулмаматов Д.С. – ф.ғ.д., профессор (Өзбекстан);
Есім Ғ. – филос.ғ.д., профессор;
Мехмет Гувен – психология ғ.д., профессор (Түркия);
Шаймерденова М.Д. – т.ғ.к., профессор;
Бутабаева Л.А. – философия докторы (PhD);
Мукашева М.У. – п.ғ.к., доцент;
Нарбекова Б.М. – т.ғ.к., доцент;
Жуманова С.С. – п.ғ.м., жауапты редактор.

*Материалдардың анықтығына авторлар жауапты болады.
Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.*

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
Национальной академии образования имени
И. Алтынсарина МП РК

RESEARCH AND ACADEMIC JOURNAL
National Academy of education named after
Y. Altynsarin, MES RK

Периодичность издания – 4 номера в год

Frequency of publication – 4 issues per year

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет, переучете № 9838-Ж
выдано Комитетом информации и архивов
Министерства культуры и
информации Республики Казахстан

CERTIFICATE

about registration, re-registration
No. 9838-F
issued by the Committee of information and archives
of the Ministry of culture and information of the
Republic of Kazakhstan

ТЕМАТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ
ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИХ,
ИНФОРМАЦИОННО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ
МАТЕРИАЛОВ ПО ПРОБЛЕМАМ ОБРАЗОВАНИЯ И
ВОСПИТАНИЯ

THEMATIC FOCUS
PUBLICATION OF SCIENTIFIC AND
METHODOLOGICAL INFORMATION AND
INSTRUCTIONAL MATERIALS ON EDUCATION AND
UPBRINGING

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Пусырманов Н.С. – доктор философии (PhD),
председатель редакционной коллегии;
Чокушева А.И. – доктор философии (PhD);
Бекмагамбетов А.Б. – к.ю.н., ассоциированный
профессор;
Вербицкая Н.О. – д.п.н., профессор (Россия);
Калимуллин А.М. – д.и.н., профессор (Россия);
Кожамжарова Д.П. – д.и.н., профессор;
Кулмаматов Д.С. – д.ф.н., профессор (Узбекистан);
Есим Г. – д.филос.н., профессор;
Мехмет Гувен – д.психол.н., профессор (Турция);
Шаймерденова М.Д. – к.и.н., профессор;
Бутабаева Л.А. – доктор философии (PhD);
Мукашева М.У. – к.п.н., доцент;
Нарбекова Б.М. – к.и.н., доцент;
Жуманова С.С. – м.п.н., ответственный редактор.

EDITORIAL BOARD

N.S. Pussyrmanov – Doctor of Philosophy (PhD),
Chairman of the editorial Board;
A.I. Chokusheva – Doctor of Philosophy (PhD);
A.B. Bekmagambetov – Candidate of Law, associate
Professor;
N.O. Verbitskaya – Doctor of pedagogy, Professor (Russia);
A.M. Kalimullin – Doctor of history, Professor (Russia);
D.P. Kozhamzharova – Doctor of history, Professor;
D.S. Kulmamatov – Doctor of Philology, Professor
(Uzbekistan);
G. Yesim – Doctor of Philosophy, Professor;
Mehmet Guven – Doctor of Psychology, Professor
(Turkey);
M.D. Shaimerdenova – Candidate of history, Professor;
L.A. Butabayeva – Doctor of Philosophy (PhD);
M.U. Mukasheva – Candidate of pedagogics, associate
Professor;
B.M. Narbekova – Candidate of history, associate
Professor;
S.S. Zhumanova – Master of Pedagogy, executive editor.

*Ответственность за достоверность материалов
несут авторы.
Редакция оставляет за собой право отклонять
материалы.*

*The authors are responsible for the accuracy of the
materials.
The editorial board reserves the right to reject the
materials.*

МАЗМҰНЫ

БІЛІМ САЯСАТЫ / ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА / EDUCATIONAL POLICY

Караев Ж.А., Бейсембаев Г.Б., Чокушева А.И.

Особенности предпрофильной подготовки и профильного обучения учащихся в условиях реализации STEM подхода в образовании.....5

ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІЗДЕНІС / НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОИСК / SCIENTIFIC-METHODICAL AND SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL SEARCH

Сагиндиков И.У., Пұсырманов Н.С., Какимов К.К.

Тест тапсырмаларын немесе жағдайларын анықтағанда назарда ұстайтын нүктелер.....22

Ахмедиянов Т.Н.

Отсутствие мотивации, как одна из главных проблем образования и поиски путей их решения 35

Зонова Л.А.

Применение дидактических многомерных инструментов (ЛСМ) на уроках географии как средство повышения качества знаний.....42

Жұмашов Е.Ә., Жұманова С.С., Абишев Т.Р.

Эссе: түсінігі, бағалау және жазылу ерекшеліктері.....49

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕР / ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ / RESEARCH IN EDUCATION

Ибраева А.Н.

Мнения о казахстанской науке: результаты мониторинга.....59

Тажимаева Г.Д.

Ғылыми этика дегеніміз не және ол не үшін керек.....69

ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ / ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ВОСПИТАНИЯ / THEORY AND PRACTICE OF EDUCATION

Сақтағанов Б.К.

Білім беру ұйымдарында буллингтің, кибербуллингтің, моббингтің алдын алудың психологиялық педагогикалық аспектілері.....78

Елшібаева К.Ф.

Пенитенциарлық мекемелердегі кәмелетке толмаған тәрбиеленушілердің қылмысқа бару себептерінің гендерлік сипаттамасы.....86

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА / ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА / INCLUSIVE EDUCATION: THEORY AND PRACTICE

Бутабаева Л.А., Исмагулова С.К., Ноғайбаева Г.А., Темирбаева М.Ж., Жүсіп А.Қ.

Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептеріндегі психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының рөлі.....95

Yerkinkyzy A.

Teachers' awareness about inclusion in 54 school-lyceum.....101

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА / ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА / INCLUSIVE EDUCATION: THEORY AND PRACTICE

Усерова Ш.А.

Әдістемелік қызмет – педагогтердің шеберлігін үздіксіз арттыруды қамтамасыз ететін институт.....107

БІЗДІҢ АВТОРЛАР / НАШИ АВТОРЫ / OUR AUTHORS.....113

ЖУРНАЛ ТУРАЛЫ ЕРЕЖЕ / ПОЛОЖЕНИЕ О ЖУРНАЛЕ / POSITION ABOUT THE JOURNAL.....114

ГРНТИ 14.01.45

Ж.А. КАРАЕВ, Г.Б. БЕЙСЕМБАЕВ, А.И. ЧОКУШЕВА*Национальная академия образования им.Ы. Алтынсарина,
г. Астана, Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДПРОФИЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ STEM ПОДХОДА В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье дается анализ понятий «предпрофильная подготовка» и «профильное обучение» на основе зарубежного передового опыта. Обоснована актуальность организации предпрофильной подготовки обучающихся в основной школе и введение технологического профиля в старшем звене общеобразовательных школ Республики Казахстан. Раскрыта важная роль элективных курсов как в предпрофильной подготовке, так и в эффективной организации профильного обучения. Показана инновационная сущность Атласа новых профессий в проведении профориентационной работы в школах страны в контексте требований STEM-образования.

Ключевые слова: предпрофильная подготовка, профильное обучение, технологический профиль, элективные курсы, атлас новых профессий, внутрипрофильная специализация.

ВВЕДЕНИЕ

Как известно, интерес детей к тем или иным видам деятельности и их способности проявляются и формируются начиная с дошкольного возраста, а в начальной школе – посредством освоения различных предметных областей данный процесс реализуется в системной форме. В результате этого выпускники начальной школы среди своих одноклассников могут уже увидеть будущего художника, математика, певца, спортсмена и т.п. В когнитивной области данный процесс обоснуется тремя периодами развития мышления Ж.Пиаже и тремя стадиями развития интеллекта, исходящими из его концептуальных идей. Основную часть трех стадий развития интеллекта, характеризующихся тремя видами мышления: наглядно-действенное, наглядно-образное и словес-

но-логическое охватывает начальная школа, а с 12 лет ведущую роль в мыслительной деятельности приобретает словесно-логическое мышление [1]. С данного периода развития интеллекта дети осваивают кроме приемов мыслительной деятельности (анализ, синтез, сравнение, выделение главного и т.п.), способы мышления как суждение, рассуждение, воображение, умозаключение (индуктивное, дедуктивное), которые позволяют им осознанно решить жизненные задачи. Мировой опыт показывает, что в становлении личности важную роль играет профессиональное самоопределение, которое возникает в 12-13 лет, то есть, когда ученик переступает порог третьего этапа развития интеллекта. Учебная деятельность в этом возрасте приобретает избирательный характер, ученик направляет свои усилия в ос-

новном на те виды деятельности, которые в дальнейшем будут связаны с его профессией [2,3,4]. Поэтому в развитых странах, начиная с 7 класса основной школы, вводится дифференцированное обучение с целью подготовки к профильному обучению в старшей школе. Профильное обучение в этих странах реализуется в старшем звене средней школы с продолжительностью 2-3 года. Старшая профильная школа выделяется как самостоятельный вид образовательной организации: лицей – во Франции, гимназия – в Германии, «Высшая школа» – в США. Во Франции в старшей школе существует четыре профиля: гуманитарное, технологическое, социально-экономическое, естественно-научное. В США учащиеся могут выбрать три варианта профиля: академический, общий и профессиональный. Внутри направлений определяется множество профилей практической направленности, то есть организуется внутрипрофильная специализация.

В государственных стандартах среднего образования РФ профильное обучение реализуется посредством четырех направлений: естественно-математического, гуманитарного, социально-экономического и технологического. В старшем звене школы существует также так называемое, универсальное направление (непрофильные классы). «Концепция профильного обучения на старшей ступени общего образования» в РФ утверждена в 2001 г. [3]. В 2013 году принят нормативный документ «Психолого-педагогическое сопровождение предпрофильной подготовки учащихся», направленный на эффективное внедрение профильного обучения посредством организации предпрофильной подготовки детей в основной школе [4].

В Казахстане идея внедрения профильного обучения в старших классах была обозначена в Концепции развития

общеобразовательной школы РК (1996 г.). Реализация этих идей была заложена в первом официально принятом ГОСО РК в 1998 году, в котором организация профильного обучения предусматривалась по двум направлениям: естественно-математическом и общественно-гуманитарном. Однако, анализ показывает, что данная попытка внедрения профильного обучения в школы не смогла полностью решить поставленные задачи. Профилизация обучения в основном сводилось к углубленному знанию освоению профильных предметов. Предпрофильная подготовка учеников в основной школе не осуществлялась. Ради справедливости можно отметить, что недостатки процесса реализации идей профильного обучения в Казахстане и России компенсировались в какой-то мере развитием различных моделей школ (школы с углубленным изучением определенного предмета, школы для одаренных детей, лицеи, гимназии, специализированные школы, международные школы), направленных на реализацию концепции «внешней дифференциации обучения». Данный подход позволил в определенной мере решить задачу предпрофильной подготовки и профильного обучения. Однако, такая внешняя дифференциация не интегрировалась с внутренней дифференциацией, то есть обучение не обеспечивалось уровнем развивающим содержанием, охватывающим весь диапазон иерархии целей Б. Блума, зону ближайшего развития Л. Выготского.

В действующем Государственном стандарте образования РК профильное обучение проводится по вышеуказанным двум направлениям. Так как предпрофильная подготовка в основной школе не осуществляется, выбор профилей реализуется, главным образом, по результатам итоговой аттестации, с учетом мнений классного руководите-

ля, учителей-предметников, родителей и самого ученика. Выпускники основной школы, кроме тех, кто выбрал обучение в организациях ТипО, делятся на профильные классы по двум направлениям и продолжают обучение в своей же школе.

Структура Типого учебного плана состоит из трех компонентов:

1. Инвариантный компонент, который определяет перечень обязательных предметов. Инвариантные предметы для всех профилей обучения: математика, информатика, казахский язык и литература (русский язык и литература), иностранный язык, история Казахстана, физическая культура и НВП, а также интегрированные курсы «Обществознание» (для естественно-математического профиля) или «Естествознание» (для общественно-гуманитарного профиля).

2. Предметы по выбору состоят из двух уровней: углубленного и стандартного.

Углубленный уровень состоит из четырех предметов, два из которых должен выбрать ученик, определяя тем самым, внутрипрофильную специализацию (например, физико-математическую или химико-биологическую в естественно-математическом направлении).

Стандартный уровень состоит из четырех предметов, два из которых выбирает ученик. Для естественно-математического направления выбираются два предмета из предметной области «Обществознание», а для общественно-гуманитарного направления выбирается два предмета из предметной области «Естествознание».

3. Индивидуальные и групповые занятия детей рассчитаны на 6 часов в неделю.

На наш взгляд, такая структура ТУПа не соответствует главному принципу современного профильного обучения – переход от предметного обучения к

проектному, учебно-исследовательскому обучению, которые требуют **интеграции содержания** предметов. Опыт показывает, что проектный подход обучения предполагает интеграцию содержания всех предметов предметной области «Естествознание» для естественно-математического направления, интеграции содержания предметной области «Обществознание» для общественно-гуманитарного направления с учетом внутрипрофильной специализации. Такая интеграция содержания способствует формированию целостной картины мира и метапредметных навыков, необходимых для решения практических и прикладных задач. Заметим, что в существующем ТУПе углубленное изучение осуществляется преимущественно на знаниевом формате. Предметное изучение препятствует конструированию междисциплинарного (интегративного) содержания, направленного на решение конкретных прикладных задач из реальной жизни. Анализ опыта зарубежных стран показывает [3-14], что в структуре ТУП профильного обучения необходимо выделение базовых общеобразовательных и профильных общеобразовательных предметов, а также элективных курсов. Актуальность данной формы учебного плана обосновано тем, что во-первых, профильное обучение предназначено не только для формирования образовательных компетенций обучающихся в соответствии с их способностями и склонностями путем дифференциации обучения, но и их подготовки в школе с учетом спроса рынка труда; во-вторых, элективные курсы позволяют быть мобильным в содержании профильных предметов по раскрытию их прикладных значений, гибким к инновациям научно-технического прогресса. Данное положение и отсутствие в профильном обучении инженерно-технологического направления снижает инновационный

потенциал существующей системы профильного обучения РК и актуализирует ее модернизацию в соответствии с требованиями быстроменяющихся реалий жизни Общества 4.0 с Индустрией 4.0.

Считаем необходимым внести в ТУП профильного обучения «технологический» профиль как в развитых странах мира, так как этого требует трансформация системы среднего образования на основе STEM-подхода и принцип соответствия образовательной парадигмы к современной промышленной парадигме [15].

Актуальным является также структурно-содержательная модернизация Концепции профильного обучения средней школы РК и системная организация предпрофильной подготовки обучающихся в основной школе. При конструировании модели профильного обучения важно учесть наличие социально-экономических трудностей, обуславливающих недостаточную полноту выполнения всех условий организаций профильного обучения, в том числе в сельских малокомплектных школах.

Правильно организованное профильное обучение должно повысить качество образования, так как главными индикаторами данного процесса являются максимальный внутренний мотив, учет способностей и потребностей учеников. Оно заложит крепкую основу не только профессионального самоопределения учеников и оптимального выбора ими будущей профессиональной деятельности, но и содержания модели будущего специалиста. Именно этим важным фактором качественного образования характеризуется в мировой практике эффективность среднего образования.

В настоящее время в высшей школе сформировалось устойчивое мнение о необходимости дополнительной специализированной подготовки старшеклас-

ников для прохождения вступительных испытаний и дальнейшего образования в вузах. Традиционная непрофильная подготовка старшекласников в школах привела к нарушению преемственности между школой и вузом, породила многочисленные подготовительные отделения вузов, репетиторство, платные курсы и др.

Основная идея обновления старшей ступени общего образования состоит в том, что образование здесь должно стать более индивидуализированным, функциональным и эффективным.

Современное профильное обучение требует также подготовки учителей нового формата, особенно в условиях реализации STEM-образования [15].

Анализ передового зарубежного опыта показывает, что для рациональной и успешной организации профильного обучения в старшей школе необходима предпрофильная подготовка детей в основной школе, так как во многом от правильного выбора профиля зависит дальнейшая судьба старшекласников [4]. Уже в основной школе ученик должен иметь возможность получить информацию о возможных путях продолжения образования, оценить свои силы и принять ответственное решение. Предпрофильная ориентация – это деятельность, направленная на оказание обучающимся психолого-педагогической помощи и поддержки в проектировании профиля. Уже в 9 классе основной школы возникает необходимость для самоопределения обучающихся и выбора ими профиля. Поэтому обучающиеся должны уметь объективно оценивать свои способности, осуществлять выбор профиля, соответствующего способностям и интересам.

Таким образом, предпрофильная подготовка – это система педагогической, психолого-педагогической, информационной и организационной деятельности,

содействующая самоопределению обучающихся старших классов основной школы относительно избираемых ими профилирующих направлений будущего обучения. Передовой опыт показывает, что предпрофильная подготовка необходима для рациональной и успешной реализации системы профильного обучения в старшей школе [4,8,13].

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Объект исследования – система среднего образования РК.

Предмет исследования – введение элементов инженерно-технологического образования в школы в условиях индустриально-цифровой эпохи.

Целью статьи является концептуальное освещение материалов и некоторых выводов исследования.

В задачи статьи входит: 1) проанализировать и обосновать значение предпрофильной подготовки и профильного обучения учащихся; 2) проанализировать психолого-педагогические основы организации предпрофильной подготовки и профильного обучения в контексте требований STEM подхода; 3) обосновать дидактические условия реализации инженерно-технологического образования в школе; 4) раскрыть стратегическое значение трансформации системы образования на основе STEM подхода в подготовке конкурентоспособного человеческого капитала для страны с Индустрией 4.0 и условия реализации инновационного тренда STEM образования.

МЕТОДОЛОГИЯ

В рамках исследования раскрывается важная роль STEM образования в реализации гуманистической парадигмы развития образования, личностно-деятельностного и компетентностного подходов в обучении, а также их модификации в соответствии с требова-

ниями процесса цифровизации и инженерно-технологического образования. Рассматриваются условия для введения элементов инженерно-технологического образования в школы в контексте развития индустриально-цифровой эры человечества. Проанализированы и обоснованы психолого-педагогические основы организации предпрофильной подготовки и профильного обучения в контексте требований STEM подхода, а также дидактические условия реализации инженерно-технологического образования в школе.

Предпрофильное обучение – это не самостоятельная система, оно является подсистемой профильного образования старшей школы и выполняет подготовительную функцию.

Работа по предпрофильной подготовке осуществляется со всеми субъектами образовательного процесса – учащимися, педагогами и родителями по 3-м основным формам: просвещение, диагностика, консультирование [4].

Проблема выбора профессии в бытующихся условиях жизни и внедрении STEM подхода в обучении требует, прежде всего, профессионального просвещения как обучающихся, педагогов, так и родителей.

Для этого необходимо в конце 8 класса педагогу-психологу совместно с классным руководителем провести месячник по профориентационной работе (классные часы, игры, тренинги, дискуссии, дебаты, информационные стенды).

В 9-х классах психолого-педагогическое сопровождение должно осуществляться с ведения элективного курса по личностному и профессиональному самоопределению [4].

Наиболее используемыми курсами просветительского характера профориентации в предпрофильной подготовке являются: «Основы выбора профессии», «Я и моя профессия», «Мои профессио-

нальные намерения», «Твоя профессиональная карьера» и др. Считаю также необходимым при просветительской работе использовать «Атласа новых профессий», которого особенно требует технологический профиль.

Кроме просвещения учащихся осуществляется также просвещение педагогов и родителей через: лекции, семинары-практикумы, классные часы, тренинги, родительские собрания, психологические тренинги [4].

Важнейшим ресурсом для реализации обязательного и дополнительного содержания психологического сопровождения предпрофильной подготовки является информация об ученике, его мотивах, намерениях, предпочтениях, а также о некоторых психологических свойствах его личности (направленности, способностях и т.п.), которая определяется путем проведения диагностики.

Сбор и обработка такого рода информации составляет дополнительное содержание работ по психолого-педагогическому сопровождению предпрофильной подготовки, куда входит: психологическое тестирование и анкетирование учащихся [4].

Для получения объективной информации, касающейся самоопределения учащихся, в рамках психолого-педагогического сопровождения проводится тестирование. Оно осуществляется дважды: на входе в процесс предпрофильной подготовки и на выходе из него.

Для проведения тестирования часто используются следующие методики:

- Школьный Тест Умственного Развития (ШТУР-2, ТУР, АСТУР), прогрессивные матрицы Дж. Равенна;
- Методика изучения уровня притязаний и самооценки школьника Т. Дембо и С.Я.Рубинштейна;
- Методика диагностики эмоционального отношения к учению в средних и старших классах (опросник Ч.Д. Спил-

бергера);

- Опросник профессиональных предпочтений Дж. Голланда;
- Методика «Профиль» (модификация «Карты интересов» А.Е. Голомштока) [4].

Ведущей формой работы по психолого-педагогическому сопровождению являются консультации.

Консультирование учащихся включает в себя любые адекватные вопросы ученика в конкретной ситуации. Также оно предполагает информирование по прямому или косвенному запросу учащегося, подразумевающее снабжение его информацией, необходимой для деятельности по анализу.

Для определения рейтинга выпускника девятого класса при выборе профиля обучения используется метод Портфолио. Как известно, портфолио – это способ фиксирования, накопления и оценки индивидуальных достижений школьника в определенный период его обучения.

Портфолио позволяет учитывать результаты, достигнутые учеником в разнообразных видах деятельности (учебной, творческой, социальной, коммуникативной) и является важным элементом практико-ориентированного, деятельностного подхода в образовании.

Портфолио не только является современной эффективной формой оценивания, но и помогает решать важные педагогические задачи:

- поддерживать высокую учебную мотивацию школьников;
- поощрять их активность и самостоятельность, расширять возможности обучения и самообучения;
- развивать навыки рефлексивной и оценочной (самооценочной) деятельности учащихся;
- формировать умение учиться – ставить цели, планировать и организовывать собственную учебную деятель-

ность;

- содействовать индивидуализации (персонализации) образования школьников;
- закладывать дополнительные предпосылки и возможности для успешной социализации [4].

Существует три типа портфолио.

«*Портфолио документов*» – портфель сертифицированных (документированных) индивидуальных образовательных достижений.

«*Портфолио работ*» – представляет собой собрание различных творческих, проектных, исследовательских работ ученика, а также описание основных форм и направлений его учебной и творческой активности: участие в научных конференциях, конкурсах, учебных лагерях, прохождение элективных курсов, различного рода практик, спортивных и художественных достижений и др.

«*Портфолио отзывов*» – включает в себя характеристики отношения школьника к различным видам деятельности, представленные учителями, родителями, возможно одноклассниками, работниками системы дополнительного образования и др., а также письменный анализ самого школьника своей конкретной деятельности и ее результатов. Портфолио может быть представлен в виде текстов заключений, рецензий, отзывов, резюме, эссе, рекомендательных писем и прочее.

Таким образом, благодаря «портфолио» можно построить **образовательный рейтинг** выпускника основной школы. Данная система построения рейтинга выпускника основной школы является открытой, прозрачной, простой, доступной и дает полное представление о выпускнике.

На основании образовательного рейтинга выпускника и его аттестации за курс основной школы происходит зачисление в профильные классы.

Атлас новых профессий – главный навигатор профориентационной работы в школе

Для эффективной организации предпрофильной подготовки учащихся в основной школе и профильного обучения в старшем звене школы (особенно для технологического направления) особо актуально использование Атласа новых профессий.

Жесткая конкуренция, тотальная цифровизация и глобализация, основными катализаторами которых являются научно-технический прогресс и инженерно-технологические инновации, привели к исчезновению одних и динамичному появлению новых профессий в соответствии с запросами Индустрии 4.0 и Общества 4.0. Всесторонний анализ опыта зарубежных стран, касающийся данного феномена XXI века, показывает, что востребованные сейчас профессии через 5-10 лет кардинально поменяют свою сущность, трансформируются основательно или исчезнут, вместе с тем, параллельно с этим появятся десятки новых профессий. Поэтому ученикам старших классов при выборе будущих профессий рискованно ориентироваться на то, что востребовано сейчас. Особенно остро стоит данный вопрос перед теми, кто выбирает профессию из отрасли инженерно-технологического направления и IT-технологий. Поскольку IT-технологии динамично проникают во все сферы жизни человечества, специалист любой профессии должен в определенной мере освоить данную технологию [15].

Следовательно, специалисты будущего должны трудиться и самосовершенствоваться по концепции LLL (обучение на протяжении всей жизни). Выпускники школ должны освоить ключевые образовательные компетенции, гибкие навыки XXI века и пройти профориентацию в

школе, опираясь на Атлас новых профессий, где достаточно обоснованно приводится перечень актуальных профессий будущего по основным отраслям экономики. С помощью Атласа учителя должны проводить предпрофильную подготовку и далее – профильное обучение в старшей звене школы.

В настоящее время в РФ разработан Атлас новых профессий 3.0, который охватывает 27 отраслей экономики и содержит перечень 350 новых профессий, а также перечень метапрофессиональных гибких навыков, которые необходимы для успешной работы по ним [16].

Заметим, что новые профессии появляются, преимущественно, в соответствии с требованиями высокотехнологичного производства и цифровой экономики FutureSkills, которые ориентированы на использование современных инновационных технологий. К этим технологиям относятся: системы данных; развитие искусственного интеллекта; системы распределенного реестра; квантовые технологии; энергетика; новые производственные технологии; сенсорика и компоненты робототехники; технологии беспроводной связи; технологии управления свойствами биологических объектов, нейротехнологии, технологии виртуальной и дополненной реальности. Соответственно, подготовка будущих инженерных кадров, которые будут работать на рынке труда в ближайшие 15–20 лет, должна включать обучение по данным технологиям. Благодаря формированию задела по данным технологиям, возможно создать глобально высокотехнологичные конкурентоспособные сервисы и продукты.

Следовательно, предпрофильная подготовка и организация профильного обучения в условиях внедрения STEM образования в школу должны проводиться на основе анализа содержания Атласа новых профессий, который также

будет перманентно дополнен и переработан в связи с новыми прогнозами появления профессий будущего. Как было отмечено выше, спектр профессий будущего будет определять цифровизация и роботизация, которые стремительно врываются во все сферы деятельности человека. Таким образом, трансформация образования на основе STEM подхода, кардинально модернизирует профориентационную работу в школе, максимально приближая ее к требованиям быстроменяющегося запроса рынка труда. Более того, STEM образование обеспечивает выпускников школ новыми компетенциями, необходимыми для эффективного освоения выбранной профессии будущего. Данное положение предполагает, что Вузы РК должны коренным образом перестроить свою деятельность по определению наиболее перспективных специальностей на основе Атласа новых профессий.

Следовательно, STEM образование с опорой на Атлас новых профессий позволяет реализовать концепцию Skills Technology Foresight (форсайт от англ. Foresight – взгляд в будущее, предвидение), которые отвечают требованиям сферы бизнеса, развития промышленности и госуправления в XXI веке, то есть подготовку конкурентоспособного человеческого капитала.

Организации профильного обучения в условиях STEM образования

Профильное обучение – система организации учебного процесса, направленного на дифференциацию и индивидуализацию обучения, позволяющее за счет изменений в структуре, содержании и организации образовательного процесса более полно учитывать интересы, склонности и способности учащихся, создавать условия для обучения старшеклассников в соответствии с их профессиональными интересами и наме-

рениями в отношении продолжения образования. *Профильная школа* есть институциональная форма реализации этой цели [3].

Как было показано выше, переход на массовое профильное обучение в настоящее время обусловлен рядом причин:

- отчетливая дифференциация интересов и жизненных планов учащихся старшей школы;

- недостаточные, по мнению учащихся, условия школы для построения успешной профессиональной карьеры и подготовки к будущей профессиональной деятельности;

- необходимость осознанного выбора будущей профессии большинством выпускников общеобразовательной школы, что должно повысить **экономическую эффективность затрат** на образование, а также способствовать успешной социализации выпускников общеобразовательных школ;

- специфические требования, предъявляемые к выпускникам школ организациями профессионального образования, необходимость преемственности между школой и вузом, устранение недостатков довузовской подготовки [3].

Основная идея обновления старшей ступени общего образования в том, что образование здесь должно стать более индивидуализированным, функциональным и эффективным.

Учебный план профильного обучения РФ включает четыре предметных блока [3].

Блок 1-й - базовые общеобразовательные предметы, обязательные для всех учащихся и инвариантные практически для всех профилей обучения: математика, история, родной и иностранные языки, физическая культура, а также интегрированные курсы обществознания (для естественнонаучного профиля) или естествознания (для гуманитарных профилей).

Блок 2-й - профильные общеобразовательные предметы, определяющие общую направленность соответствующего профиля и обязательные для учащихся, выбравших данный профиль.

Содержание учебных предметов первых двух блоков определяется Государственным общеобязательным стандартом общего образования. Соответствие подготовки выпускников требованиям ГОСО определяется по результатам государственных итоговых аттестации.

Блок 3-й - элективные курсы, обязательные для изучения учебные предметы по выбору учащихся, которые реализуются за счет школьного компонента учебного плана. Каждый учащийся в течение двух лет обучения должен выбрать и изучить 5-6 элективных курсов.

Блок 4-й - учебные практики, проекты, исследовательская деятельность.

Соотношение объема учебного времени по первому, второму и третьему блокам в школах РФ составляет примерно 50% : 30% : 20%. На наш взгляд, такая структурно-содержательная сущность профильного обучения делает его более эффективным в решении основных задач профильного образования.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Разнообразие профилей, множество комбинации элективных курсов требуют соответствующего материально-технического оснащения и кадрового обеспечения школ. Отметим, что данное требование не посылно не только многим сельским школам, но и некоторым городским школам, особенно для реализации технологического профиля. Поэтому, для реализации содержания профильного обучения в передовых странах используют следующие формы организации профильного обучения.

При **модели внутришкольной профилизации** школа может быть однопрофильной (реализовывать только один

избранные профиль) и многопрофильной (организовать несколько профилей обучения).

Школа может быть в целом не ориентировано на конкретные профили, но за счет значительного увеличения числа элективных курсов предоставлять школьникам (в том числе, в форме многообразных учебных межклассных групп) в полной мере осуществлять свои индивидуальные профильные образовательные программы, включая в них те или иные профильные и элективные курсы.

При модели сетевой организации профильное обучение учащихся конкретной школы осуществляется за счет целенаправленного и организованного привлечения образовательных ресурсов иных организациях образования. Оно может строиться в двух основных вариантах [3, 5, 6, 7].

Первый вариант связан с объединением нескольких школ вокруг наиболее сильной школы, обладающей достаточным материальным и кадровым потенциалом, которое выполняет роль «ресурсного центра». В этом случае каждая школа данной группы обеспечивает преподавание в полном объеме базовых общеобразовательных предметов и ту часть профильного обучения (профильные предметы и элективные курсы), которую оно способно реализовать в рамках своих возможностей. Остальную профильную подготовку берет на себя «ресурсный центр».

Второй вариант основан на кооперации школы с учреждениями дополнительного, высшего, технического профессионального образования и привлечении дополнительных образовательных ресурсов. Заметим, что такое сетевое взаимодействие необходимо особенно в реализации технологического профиля.

Роль элективных курсов в профильном обучении

Элективные курсы – обязательные курсы по выбору учащихся, входящие в состав профиля обучения на старшей ступени школы. *Цель изучения элективных курсов* – ориентация на индивидуализацию обучения и социализацию учащихся, на подготовку к осознанному и ответственному выбору сферы будущей профессиональной деятельности и практико-ориентированное углубленное изучение предметов, составляющих содержательную основу будущей профессии.

Содержание элективных курсов должно обеспечивать условия для внутри-профильной специализации обучения, обладать значительным развивающим потенциалом, способствовать формированию целостной картины мира, развитию практических, интеллектуальных и прикладных исследовательских навыков, а также ключевых компетенций учащихся. Это позволяет интересующимся школьникам удовлетворить свои познавательные потребности и получить дополнительную подготовку, например, для сдачи государственного экзамена по этому предмету на профильном уровне без услуги репетиторов.

Курсы профильного обучения, как и предпрофильной подготовки, делятся на предметно-ориентировочные (аналог факультативов) и метапредметные (аналог кружков, студий).

Задачами предметных курсов являются реализация учениками интереса к профильным предметам, необходимым для поступления в вузы по выбранной профессии, оценка готовности и способности осваивать предмет на повышенном уровне и создание условий для подготовки к экзаменам по выбору.

На наш взгляд, важным является следующая классификация предметно-ориентированных курсов.

1. *Элективные курсы повышенного уровня*, направленные на углубление того или иного учебного предмета, имеющие как тематическое, так и временное согласование с этим учебным предметом.

2. *Элективные спецкурсы*, в которых углубленно изучаются отдельные разделы основного курса, входящие в обязательную программу данного предмета.

3. *Прикладные элективные курсы*, цель которых – знакомство учащихся с важнейшими путями и методами применения знаний на практике, развитие интереса учащихся к современной технике и производству.

4. *Элективные курсы, посвященные изучению методов познания природы*. Примерами таких курсов могут быть: «Измерения физических величин», «Школьный физический практикум: наблюдение, эксперимент, моделирование», «Компьютерное моделирование», «Компьютерная графика» и др.

5. *Элективные курсы, посвященные истории предмета* как входящего в учебный план школы (история физики, биологии, химии, географических открытий), так и не входящего в него (история астрономии, техники, религии).

6. *Элективные курсы, посвященные изучению методов решения задач* (математических, физических, химических, биологических и т.д.), составлению и решению задач на основе физического, химического, био-логического эксперимента.

Межпредметные (ориентационные) курсы способствуют созданию базы для ориентации учеников в мире современных профессий. Познакомить учеников на практике со спецификой типичных видов деятельности, соответствующих наиболее распространенным профессиям. Они также поддерживают мотивацию ученика, способствуя, тем самым, внутрипрофильной специализации.

Программы межпредметных курсов предполагают выход за рамки традиционных учебных предметов. Они знакомят школьников с комплексными проблемами и задачами, требующими синтеза знаний по ряду предметов, и способами их разработки в различных профессиональных сферах.

Метапредметные (межпредметные) курсы особую роль играют в реализации технологического модуля STEM образовании.

Основными требованиями к организации курсов по выбору, как было отмечено выше, являются вариативность, краткосрочность, оригинальность, прикладная и практическая направленность содержания.

Структуры программ элективных курсов идентичны с учебными программами традиционных предметов.

При разработке содержания и методической системы элективного курса важно показать, каково место курса в соотношении как с обще-образовательными, так и с базовыми профильными предметами [3]:

- какие межпредметные связи реализуются при изучении элективного курса;
- какие общеучебные и профильные умения и навыки при этом развиваются;
- каким образом создаются условия для активизации познавательного интереса учащихся, профессионального самоопределения;
- как введение курса в учебный план конкретной школы поможет в выявлении и решении проблем школьного сообщества.

При отборе содержания курса необходимо учитывать следующие вопросы [3]:

- в чем основная суть теоретических и практических занятий, а также самостоятельной работы учащихся: ос-

новные знания (факты, понятия, представления, идеи, принципы), умения и навыки, методы и виды деятельности, опыт их освоения;

- каким образом данное содержание будет способствовать внутрипрофильной специализации обучения и формированию профильных умений и навыков;

- для каких профессий (областей деятельности) полезны формируемые умения и навыки;

- какие разделы и из каких школьных курсов должны быть освоены (как учащимися, так и учителем) предварительно, перед началом изучения элективного курса;

- в каких материалах реализуется содержание курса (учебное пособие, рабочая тетрадь для учащихся, методическое пособие для учителя, хрестоматия, электронные/мультимедийные пособия, Интернет-ресурсы и т.п.).

Методы и формы обучения должны определяться требованиями профилизации обучения, учета индивидуальных и возрастных особенностей учащихся, развития и саморазвития личности. В связи с этим основные приоритеты методики изучения элективных курсов:

- междисциплинарная интеграция, содействующая становлению целостного мировоззрения и проведению учебно-исследовательской деятельности;

- учет индивидуальных особенностей и потребностей учащихся;

- интерактивность (работа в малых группах, ролевые игры, имитационное моделирование, тренинги, метод проектов);

- личностно-деятельностный и субъект-субъектный подход (больше внимание к личности учащегося, а не к целям учителя, равноправное их взаимодействие) [3,4,9,13,14].

Ведущее место в обучении следует отвести методам поискового и иссле-

довательского характера, стимулирующим познавательную активность учащихся. Значительной должна быть доля самостоятельной работы с различными источниками учебной информации.

Таким образом, основные требования к содержанию и методике изучения элективных курсов следующие [3,4]:

- личностно-актуальная и социально значимая тематика;

- поддержка базовых курсов, а также возможность для углубленной профилизации и выбора индивидуальной траектории обучения;

- опора на методы и формы организации обучения, отвечающие образовательным потребностям учителя и учащихся, а также адекватные будущей профессиональной деятельности учащихся;

- включение учащихся в теоретически обоснованную практическую деятельность, соответствующую профилю обучения;

- обеспечение формирования и развития предметных и метапредметных навыков;

- система диагностики и оценивания, стимулирующая стремление к личностному росту и профессиональному самоопределению.

Элективные курсы должны быть обеспечены необходимой литературой как для учителя, так и для учащихся (основная и дополнительная), электронными и Интернет-ресурсами.

Для проведения итоговой аттестации по результатам изучения курса можно использовать как специальную зачетную работу, так и портфолио ученика, т.е. совокупность самостоятельно выполненных работ (схемы, чертежи, макеты, рефераты, отчеты об исследованиях, эссе) и документально подтвержденных достижений (грамоты, дипломы). Итоговая оценка может быть накопительной, когда результаты выполнения всех

предложенных заданий оцениваются в баллах, которые суммируются по окончании курса. При этом можно использовать и рейтинг, когда конкретные рамки по количеству баллов для получения той или иной оценки заранее не ставятся, а оценка определяется по завершении изучения курса в зависимости от актуального уровня подготовки учащихся [3,4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ передового опыта зарубежных стран показывает актуальность организации системной работы по предпрофильной подготовке учащихся в старших классах основной школы и проведение профильного обучения в старшем звене общеобразовательной школы. Запросы общества будущего (Общество 4.0 с Индустрией 4.0) требуют обязательного наличия технологического профиля в профильном обучении, направленного на формирование инженерно-технологических компетенций учащихся. Данный профиль предполагает разработку интегрированного содержания предметов и элективных курсов, ориентированных на решение прикладных, инженерно-технологических задач с цифровой начинкой. Он также требует сетевого взаимодействия организации образования и производства, формируя тем самым, основу дуального обучения уже в школах.

Учитель профильной школы обязан не просто быть специалистом высокого уровня, т.е. педагогом-исследователем и педагогом-мастером, но и должен обе-

спечивать:

- вариативность и личностную ориентацию образовательного процесса (проектирование индивидуальных образовательных траекторий);
- прикладно-практическую ориентацию образовательного процесса с введением интерактивных, проектно-исследовательских, деятельностно-компетентностных и STEM подходов;
- завершение профильного самоопределения старшеклассников и формирование способностей и компетентностей, необходимых для продолжения образования в соответствующей сфере профессионального образования.

Новые требования к учителю в условиях перехода к профильному обучению, в том числе технологическому профилю в условиях реализации STEM подхода диктуют необходимость дальнейшей модернизации педагогического образования и повышения квалификации действующих педагогических кадров.

Для реализации данной задачи необходимо разработать модели структуры и содержания подготовки специалистов для профильной школы на основе современных подходов к организации педагогического образования, что должно включать опережающую проработку модели стандартов высшего педагогического образования.

Ниже нами представлены проекты учебных планов некоторых внутрипрофильных специализаций Технологического профиля.

Примерный учебный план Индустриально-технологического профиля с казахским языком обучения

№	Учебные предметы (курсы)	количество часов по классам	
		10	11
	I. Базовые общеобразовательные предметы		
1	Алгебра и начало анализа	3	3

2	Геометрия	1	1
3	Информатика и ИКТ	2	2
4	Казахский язык	1	1
5	Казахская литература	2	2
6	Русский язык и литература	2	2
7	Английский язык	3	3
8	История Казахстана	2	2
9	Обществознание (основы предпринимательства и бизнеса, основы права)	2	2
10	Естествознание (химия, биология, география)	2	2
11	Физическая культура	2	2
12	Начальная военная и технологическая подготовка	1	1
		23	23
	II.Профильные общеобразовательные предметы		
13	Физика (включая прикладную физику)	2	2
14	Технология (включая основу высокотехнологичных производств, био-нано технологии)	4	4
15	Робототехника (Проекты. Участие в конкурсах)	2	2
16	Графика и проектирование	2	2
		10	10
	III.Элективные курсы		
	Курсы, предлагаемые школой, учебные практики, проекты, исследовательская деятельность	6	6
	Объем максимальной учебной нагрузки	39	39

Элективные курсы. Инженерная графика и промышленный дизайн. Компьютерное проектирование в графической среде AutoCad. Научные технологии и экономика инноваций. Основы нанотехнологий. Математическое моделирование. Технология VR и AR. Развитие искусственного интеллекта. Технология БПЛА.

Промышленные роботы. Интеллектуальные робототехнические системы.

Примерный учебный план Технологического профиля (специализация – информационная технология) с казахским языком обучения

№	Учебные предметы (курсы)	количество часов по классам	
		10	11
	I. Базовые общеобразовательные предметы		
1	Алгебра и начало анализа	3	3
2	Геометрия	1	1
3	Информатика и ИКТ	2	2
4	Казахский язык	1	1

5	Казахская литература	2	2
6	Русский язык и литература	2	2
7	Английский язык	3	3
8	История Казахстана	2	2
9	Обществоведение (основы предпринимательства и бизнеса, основы права)	2	2
10	Естествознание (химия, биология, география)	2	2
11	Физическая культура	2	2
12	Начальная военная и технологическая подготовка	1	1
		23	23
	II. Профильные общеобразовательные предметы		
13	Физика (включая прикладную физику)	2	2
14	Технология (включая аддитивную технологию, основу высокотехнологичных производств)	4	4
15	Робототехника (Проекты. Участие в конкурсах)	2	2
16	Графика и проектирование	2	2
		10	10
	III. Элективные курсы		
	Курсы, предлагаемые школой, учебные практики, проекты, исследовательская деятельность	6	6
	Объем максимальной учебной нагрузки	39	39

Элективные курсы. Технология VR и AR. Аддитивные технологии. Интернет вещей. Big data. Инженерная графика и промышленный дизайн. Технология БПЛА. Искусственный интеллект. Интеллектуальные робототехнические системы. 3D-моделирование и прототипирование.

Примерный учебный план Агротехнологического профиля с казахским языком обучения

№	Учебные предметы (курсы)	количество часов по классам	
		10	11
	I. Базовые общеобразовательные предметы		
1	Алгебра и начало анализа	3	3
2	Геометрия	1	1
3	Информатика и ИКТ	2	2
4	Казахский язык	1	1
5	Казахская литература	2	2
6	Русский язык и литература	2	2
7	Английский язык	3	3
8	История Казахстана	2	2

9	Обществоведение (основы предпринимательства и бизнеса, основы права)	2	2
10	Физическая культура	2	2
11	Начальная военная и технологическая подготовка	1	1
		21	21
	II.Профильные общеобразовательные предметы		
13	Физика	2	2
14	Химия	3	3
15	Биология	3	3
16	Технология (включая графику и проектирование)	4	4
		12	12
	III.Элективные курсы		
	Курсы, предлагаемые школой. учебные практики. проекты. исследовательская деятельность	6	6
	Объем максимальной учебной нагрузки	39	39

Элективные курсы. Основы животноводства. Основы агрохимии. Сельскохозяйственная техника. Основы нанотехнологии. Инженерная защита окружающей среды. Основы биотехнологии. Коллоидная химия. Электротехника и радиоэлектроника. Интеллектуальные робототехнические системы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Караев Ж.А. Роль приемов мыслительной деятельности и педагогической технологии в организации учебного процесса на основе деятельностного подхода, *Открытая школа*, №10, 2020 г., стр. 11-17.
2. Караев Ж.А., Кобдикова Ж.У. *Технология трехмерной методической системы обучения: сущность и применение*, - Алматы, Зерде, 2018г., 480 с.
3. Концепция профильного обучения в старшей ступени общего образования, 2001 г., Интернет-ресурс: artou1.aramilgo.ru/innov/1352399597...профильного...
4. Психолого-педагогическое сопровождение предпрофильной подготовки, 2013 г. Интернет-ресурс: randia.ru/text/79/055/2165.php ...
5. Воронина. Г.А. Профильные классы: решение дидактических проблем в практике общеобразовательных школ // *Школа*. - 2001. - № 6.
6. Гаврилин. А. В. Шалыгина. О.В. Аналитический обзор существующих моделей профильного обучения при сетевом взаимодействии образовательных учреждений [Электронный ресурс] -
7. Гузев. В. Содержание образования и профильное обучение в старшей школе // *Народное образование*. - 2002 - № 9 - С. 113-122.
8. Ельцов. А.В.. Степанов. В.А.. Федорова. Н.Б. Проблемы и преимущества профильной и предпрофильной подготовки учащихся средней школы // *Наука и школа*. - 2007. - № 3. - С. 14-16.
9. Ермаков. Д.С.. Рыбкина. Т.И. Элективные курсы: требования к разработке и оценка результатов обучения // *Профильная школа*. - 2004. - № 3 - С. 6-11.
10. Кузнецов. А.А. Базовые и профильные курсы: цели. функции. содержание // *Стандарты и мониторинг в образовании*. - 2003. - № 3. - С. 30-33.
11. Кузнецов. А.А.. Филатова. Л.О. Профильное обучение и учебные планы старшей ступени общего образования // *Стандарты и мониторинг в образовании*. - 2003. - № 3. - С. 54-59.

12. Новикова. Т.Г., Прутченков. А.С., Пинская. М.А. Рекомендации по построению различных моделей и использованию портфолио учащихся основной и полной средней школы // Профильная школа. - 2005. - № 1. - С. 4-12.

13. Орлов. В.А. Элективные курсы по физике и их роль в организации профильного и пред-профильного обучения // Физика в школе. - 2003. - № 7. - С.17-20.

14. Федорова. Н.Б., Жокина. Н.А. Элективные курсы в системе профильного обучения. как средство самоопределения личности школьника // Вестник Рязанского государственного университета имени С.А. Есенина. - 2007. - № 1. - С. 26-33.

15. Караев Ж.А., Бейсембаев Г.Б., Мазбаев О. Дидактические вопросы развития системы образования на основе STEM-подхода, Білім – Образование, №1, 2022г., с 5-15.

16. Атлас новых профессий 3.0., под ред. Варламовой Д., Судакова Д., - М.: Интеллектуальная Литература, 2020 г., - 456 с.

17. Бурдинская. О.О., Сидоров. Ю.О., Степанов. В.А., Федорова. Н.Б. Профорориентационная работа среди учащихся школ при проведении элективных курсов // Российский научный журнал. - 2009. - № 2. - С. 132-139.

Караев Ж.А., Бейсембаев Г.Б., Чокушева А.И.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ STEM ТӘСІЛІН ІСКЕ АСЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫ БЕЙІН АЛДЫ ДАЙЫНДАУ ЖӘНЕ БЕЙІНДІК ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада шетелдік озық тәжірибе негізінде «бейін алдындағы дайындық» және «бейіндік оқыту» ұғымдарына талдау жасалады. Негізгі мектепте білім алушылардың бейін алдындағы даярлығын ұйымдастырудың өзектілігі және Қазақстан Республикасы жалпы білім беретін мектептерінің аға буынында технологиялық бейінді енгізу негізделді. Бейін алдындағы дайындықта да, бейіндік оқытуды тиімді ұйымдастыруда да элективті курстардың маңызды рөлі ашылды. STEM-білім беру талаптары аясында ел мектептерінде кәсіптік бағдар беру жұмыстарын жүргізуде жаңа кәсіптер атласының инновациялық мәні көрсетілген.

Түйін сөздер: бейін алдындағы дайындық, бейіндік оқыту, технологиялық бейін, элективті курстар, жаңа кәсіптер атласы, бейінішілік мамандандыру.

Karaev Zh.A., Beisembayev G.B., Chokusheva A.I.

FEATURES OF PRE-PROFESSIONAL TRAINING AND SPECIALIZED TRAINING OF STUDENTS IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF STEM APPROACH IN EDUCATION

National Academy of Education named after I.Altynsarin, Astana, Kazakhstan

Abstract. The article analyzes the concepts of «pre-profile training» and «profile training» based on international best practices. The relevance of the organization of pre-profile training of students in primary school and the introduction of a technological profile in the senior level of secondary schools of the Republic of Kazakhstan is substantiated. The important role of elective courses both in pre-professional training and in the effective organization of specialized training is revealed. The innovative essence of the Atlas of New Professions in conducting career guidance work in the local schools in the context of STEM education requirements is shown.

Keywords: pre-profile training, profile training, technological profile, elective courses, atlas of new professions, intra-profile specialization.

FTAMP 14.15.07

И.У. САГИНДИКОВ, Н.С. ПҰСЫРМАНОВ, К.К. КАКИМОВ

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,

Астана қ., Қазақстан

e-mail: isatay60@mail.ru

ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫН НЕМЕСЕ ЖАҒДАЙЛАРЫН АНЫҚТАҒАНДА НАЗАРДА ҰСТАЙТЫН НҮКТЕЛЕР

Аңдатпа. Мақалада білім алушылардың мінез-құлықтарын бағалау кезінде анықтауға жататын мінез-құлық немесе құзыреттілікке байланысты қойылған мақсатқа жету үшін қолданылатын өлшеу құралдары мен әдістердің, сонымен қатар тестілеудің берілген шарттары мен жағдайларын дұрыс айқындауға байланысты ұсыныстар беріледі. Авторлар тестілеудің мақсатына байланысты жағдайлар мен шарттарды бөлу сипатын және назарда ұстауға тиіс жайттарды нақты ұсынады.

Түйін сөздер: өлшеу және бағалау, мінез-құлықты өлшеу, мінез-құлықты тестілеу, білім алушының құзыреттіліктері, мінез-құлық сипаттамалары, динамикалық мінез-құлық, когнитивтік мінез-құлық, аффективті мінез-құлық.

КІРІСПЕ

Білім алу – адамның өз тәжірибесі арқылы мінез-құлқына өзгерістер енгізу үрдісінен өту кезеңі [1]. Мектептегі барлық оқыту үрдісі жоғары сапалы білім беру қызметімен қатар жүреді және жоғары нәтижелі мақсаттарға сәйкес оқыту деңгейін қамтамасыз ету арқылы орын алады деп күтілуде. Осы орайда көзделген мақсатқа қол жеткізіліп-жеткізілмегенін, жетпеген болса не себеп (не кедергі) болғанын нақты анықтау қажет. Анықталған кедергілерді жоя отырып, мақсатқа жету үшін қажетті түзетуші қадамдар жасау керек. Осылардың бәрі білім беру үрдісінде өлшеу және бағалау арқылы жүзеге асырылады. Мінез-құлықты не себепті, немен, қалай өлшеген тиімді деген сұрақтарға жауап іздеуді жөн көрдік. Өлшеуіш құралы ретінде қолданылатын тест тапсырмаларын немесе шарттарын анықтағанда, сол мақсатқа жауап бере алатын тест тапсырмаларының немесе шарттарының ішінен (а) жарамдылығы және (в)

сенімділігі жоғары, ал олардың ішінен (с) қолданысқа қолайлысын таңдап алу көзделеді. Кейбір жағдайларда қолданысқа қолайлылық үшін жарамдылық пен сенімділік белгілі бір дәрежеде бұзылуы мүмкін, бірақ олардың маңыздылығы мен басымдығының реті, әдетте, жоғарыда көрсетілгендей болады. [2]

МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Әртүрлі мінез-құлық ерекшеліктері мен осы ерекшеліктердің белгілері (индикаторлары) болатын мінез-құлық түрлерін анықтау, Мінез-құлық сипаттамалары – ол белгілі бір мінез-құлық үлгісін көрсететіні байқалған адамда бар деп есептелетін тұжырымдамалық сапалар. Қандай тест және тест құрау алгоритмдерін анықтау

Осы тұрғыдан алғанда, мінез-құлық, сәйкесінше, сол мінез-құлық ерекшеліктерінің белгілерін анықтайтын элементтер болып табылады. Осындай элементтерді талапқа сай айқындаудың дұрыс жолын табуды мақсат қыламыз.

ӘДІСНАМА

Осы ретте, тәрбиешілер мен ұстаздарға келгенде, міндет айқын: мұғалімнің «өнер» емес, көркемдік аспектілері бар мінез-құлық инженериясы екенін әрі қарай кешіктірмей қабылдау, оқытудың табиғаты мен процесін меңгере отырып, осы процесті тиімді қадағалау – оқу үдерісін және оны толығымен басқаруға ықпалын тигізуге тырысады.

Белгіленген мақсаттарға жету үшін салалық әдебиеттерге, оның ішінде отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне шолу әдісі, сонымен қатар, «2005-2013 жж. Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындары студенттік контингентін қалыптастырудың қорытындыларына», «Педагогикалық өлшеу: қазіргі жағдайы және даму бағыты» халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарына [7,8] ретроспективті талдау әдісімен осындай тәжірибелерге зерттеулер және Қазақстанның білім жүйесінде өткізілген, ішкі және сыртқы бағалау үдерістері нәтижелерінің мазмұны негізге алынды.

НӘТИЖЕЛЕРІ

Зерттеу нәтижесінде әртүрлі мінез-құлық ерекшеліктері мен осы ерекшеліктердің белгілері болатын мінез-құлықтар үшін кіріспе бөлімінде аталған талаптарға сәйкес келетін тест тапсырмаларын немесе сәйкес (жағдайларды) шарттарды анықтауға болатын жағдайлар мен нүктелерді анықтадық. Өлшеу және бағалауға қатысты материалдарды шолу және талдау нәтижесінде авторлар анықталуға қажетті мінез-құлық ерекшеліктеріне байланысты үш түрге жіктелді: динамикалық, когнитивтік және аффективтік мінез-құлықтар. Мінез-құлық сипаттамалары – ол белгілі бір мінез-құлық үлгісін көрсететін адамда бар деп есептелетін тұжырымдамалық сапалар. Осы тұрғыдан алғанда мінез-құлық, ол мінез-құлық ерекшелік-

терінің белгілерін анықтайтын элементтер болып табылады. Оқушыларға мектеп курстарында меңгертілуі көзделген мінез-құлық ерекшеліктерін үш негізгі топқа біріктіру мүмкін болғандықтан; бұлардың кейбіреулері (динамикалық) қозғалтқыштық ерекшеліктері, кейбірі когнитивтік және кейбір мінез-құлық ерекшеліктері аффективтік аспектілерден басым екендігі белгіленген (өлшеу және бағалауға қатысты жоғарыда айтылды). Сондай-ақ ондай топтастыру оқыту үшін де, оқу үшін де, өлшеу үшін де пайдалы, оңтайлы екендігі айтылды.

Динамикалық мінез-құлық ерекшеліктеріне байланысты тест тапсырмалары немесе шарттардың дайындалуы

Динамикалық мінез-құлықты тексеруге болатын тестілік жағдайларды дайындау кезінде назарға алынатын негізгі жайттар мыналар:

1. Дайындалған (ұсынылған) жағдайда қандай мінез-құлықты көрсетуі керек екені мінез-құлықты көрсететін адамға түсінікті болуы тиіс. Атап айтқанда, тиісті мінез-құлықты білген адам күтілетін мінез-құлықтың қандай екендігіне күмән-данбауы тиіс.

2. Егер зерттелетін мінез-құлықты көрсетуге қатысты шектеулер болса және мінез-құлықты көрсететін адам бұл шектеулерді ескермейді деп күтілсе, мұндай шектеулер нақты және мінез-құлықты көрсететін адамға түсінуге оңай көрініс түрінде ұсынылуы керек.

3. Егер зерттелетін мінез-құлықты көрсету кезінде іс-қимыл жасайтын адамның денсаулығы немесе өміріне қауіп төнуі мүмкін болса, яғни белгілі бір қауіпсіздік шаралары қажет болса, бұл шаралардың қайсысысын жағдайға қатысатын тыс жандар (мысалы, басқа адамдар) қабылдайды, қайсысын мінез-құлықты көрсететін адам қабылдайды, толық анықталуы қажет.

4. Егер зерттелетін мінез-құлыққа жету үшін күтілетін құзыреттілік дәрежесі қажет болмаса, оны көрсетуге кедергі болатын немесе оны мүлдем мүмкін етпейтін, күтілетін мінез-құлықпен бәсекелес болатын барлық тежеуші және тыйым салушы факторлар алынып тасталуы керек.

5. Егер зерттелетін мінез-құлықты көрсету көмекші құралдарды және басқа ресурстарды, сондай-ақ жанды және жансыз құралдар мен ресурстарды пайдалануды қажет етсе, онда бұл ресурстардың барлығы пайдалануға дайын және қол жетімді жерлерде сақталуы керек.

6. Сыналатын мінез-құлық көрсетілетін жағдайлар мен шарттардың шындыққа жақындығының дәрежесі (оның нақтылықтағы жасанды өлшемдегі позиция) өлшеулерден күтілетін негізділік, сенімділік және пайдалылығын ескере отырып анықталуы тиіс; Өлшеу кезінде қолданылатын жағдайлар мен шарттар, белгіленген біліктіліктерге ие болуы керек.

7. Мүмкіндігінше, мінез-құлықты интенсивті түрде зерттеуге мәжбүр ететін және мінез-құлықты немесе оның осыған байланысты элементтерді қарқынды бақылауды қамтамасыз ететін жағдайларды таңдау қажет және бұларды тест жағдайы ретінде пайдалану керек.

8. Егер бақыланатын мінез-құлыққа қатысты байқалатын және жазылатын (есепке алынатын) элементтерді бақылауға жарамды ету шаралары болса, мысалы оларды бақылауды жеңілдету үшін, оларды анықтау керек және бұл шаралар жағдай мен шарттардың елеулі өзгерістеріне себеп болмай жүзеге асырылуы тиіс.

9. Бақылаушылар мен бақылауды тіркеуге арналған құралдар мен жабдықтар мінез-құлықтың жай-күйі мен шарттарын өзгертуге жол бермеуі керек. Бақылаушылар мен бақылау құралдар

мен жабдықтары мінез-құлықтың көрсетілуіне әсер етпейтіндей түрде қолданылуы қажет.

10. Мінез-құлық сақталатын жағдайлар мен шарттар, уақыт өте келе бір адам үшін және бір адамнан екіншісіне өзгеріссіз қалуы керек. Жағдай мен шарттардың мезгіл-мезгіл және адамнан адамға стандартты түрде сақталуын қамтамасыз ететін шаралар қолданылуы тиіс. Егер жағдай мен шарттарда осындай тұрақтылыққа қол жеткізу мүмкін болмаса, мұны да ескеру қажет.

11. Егер мінез-құлықтан басқа өнім болса және осы өнімді зерттеу қажет болса, алынған өнім оның сапасын өзгертпейтін етіп сақталуы керек және сараптама жүргізу үшін қолайлы жағдайда сақталуы қажет.

Жоғарыда айтылған жағдайлар динамикалық мінез-құлықты тексеру үшін тестілік жағдайларды дайындау кезінде ескерілетін толық тізім емес екендігі түсінікті. Осындай мақсатты көздегенде осы уақытқа дейін айтылған шарттар бірінші ойға келетіндер. Мұғалімдер нақты жағдайларда жаңаларын қосып, кейбіреулерін басқаларымен біріктіріп, кейбіреулерін елемейі керек.

Сондай-ақ, осыған дейін айтылғандарды мысалға сілтеме жасау арқылы нақтылау пайдалы болуы мүмкін, осылайша динамикалық мінез-құлықты тексеруге қолайлы тестілік жағдайларды дайындау кезінде орындалуы күтілетін негізгі шарттарды анықтағаннан кейін. Осы мақсатта биіктікке секіру мысалын қайтадан қарастыруға болады.

Биіктікке секіру әрекеттерін тексеру үшін, осы мақсатқа үйлесімді түрде жабдықталған биіктікке секіру жағдайы дайындалады немесе осыған лайықты (жарамды) орта таңдалып алынады. Мұндай ортада адамнан не күтілетіні түсінікті; өйткені мұндай жағдай – жоғарыға секіру тәртібіндегі жағдай: жүгіру жолы, (арнайы жұмсартушы төсеніш) құм жәші-

гі және екеуінің арасына орналастырылған биіктікті реттейтін құрылғысы, мұндай шартта көрінетін мінез-құлық биіктікке секіру екенін қатесіз түсіндіруге жеткілікті күште.

Тексерілетін мінез-құлыққа байланысты шектеулер, биіктікті көрсететін белдемшенің қойылатын биіктік өлшемі, жүгіру жолының ұзындығы, құм жәшігінің (немесе төсеніштің) күйі және т.б. арқылы анықталады. Биіктікке секіруге байланысты секіру түріне қатысты арнайы сұраныс-талаптарды секіретін адамға ауызша немесе жазбаша түрде немесе нақты мысалдармен жеткізуге болады.

Биіктікке секіру кезінде өмір қауіпсіздігі мен денсаулыққа қатысты елеулі проблемалар кездеспейді, алайда бұл үшін, әсіресе, жастармен жұмыс кезінде және оқу үдерісінің бастапқы кезеңінде сақтық шараларын қолдану қажет болуы мүмкін. Мысалы, секіру нүктесінде сақтандырушы адам қоюға болады. Егер ондай адам табылмаса, қауіпсіздік шаралары секіретін адамға байланысты болады. Бұл соңғы жағдайды секіретін адамға хабарлау пайдалы. Секіретін адамның назарын аударатын биіктікке секіру, дыбыс, жарық және т.б. Егер мұндай әсерлермен бірге жүреді деп күтілмесе, мұндай ықпал ету көздерін бақылау қажет. Сонымен қатар, қоршаған ортаның температурасы, жел, шу, тұман, тайғақтық және т.б. аспектілері де бақылануы керек. Көбінесе, қондырғылар мен жабдықтардан тыс, биіктікке секіру үшін тиісті киім ғана қажет. Оған қол жеткізілгені тексеріліп, сәйкестігі қамтамасыз етіледі. Биіктікке секіру сақтандыру шаралары қарастырылған оқу ортасында, жарыс жағдайында және нағыз көрермендер алдында немесе олардың арасындағы жағдайда орындалатыны алдын-ала шешіледі; осы шешімге сәйкес секіруге қолайлы орта дайындалады.

Егер адамға биіктікке секіру берілсе, онда ол биіктікке секіруге байланысты мінез-құлықтың ең қарқынды жүруіне мүмкіндік беретін жағдайдан пайда көретіндігін білдіреді. Мұндай жағдай мақсат үшін ең қолайлы екендігі даусыз, алайда биіктікке секіруге байланысты кейбір мінез-құлықтарды биіктікке секірусіз байқауға болады. Осы мақсатта биіктікке секіруді толық қамтымайтын жағдайларды пайдалануға болады. Мұндай таңдау, әсіресе биіктікке секіру мінез-құлқын үйренудің алғашқы кезеңінде жасалған болуы мүмкін. Биіктікке секірушінің мінез-құлқын көбірек көрсету үшін қандай-да бір шаралардың қажет екендігін қарастыру керек. Бақылаушыларды мінез-құлық элементтерін жақсы көре алатын етіп орналастыру, мүмкін болса секіру әрекетін көру (бейне қайталау, фильмге түсіру немесе фотографиялық анықтау) пайдалы болуы мүмкін. Мұндай жағдайда бақылаушылар мінез-құлықты көрсетуге байланысты, мысалы, бақылау құралдары мен жабдықтары және олар қажет ететін жарықтандыру сияқты жағдайларды өзгертпеуі керек.

Биіктікке секіруге арналған мінез-құлық дағдысынан басқа өнім туралы әңгіме болмайды, сондықтан жоғарыда аталған сақтық шараларын қолдану жеткілікті болуы мүмкін.

Танымдық (когнитивтік) мінез-құлық ерекшеліктеріне байланысты тест тапсырмалары немесе шарттардың дайындалуы

Тест тапсырмаларын немесе когнитивтік мінез-құлықты тексеруге болатын жағдайларды дайындау кезінде кейбір сәттерді ескеру қажет. Оның негізгілері мынадай:

1. Осы когнитивтік мінез-құлықты пайдалануды талап ететін және адамды осы қылықты (интенсивті) жіті түрде қолдануға мәжбүр ететін тест тапсыр-

масы немесе шарттары, когнитивтік мінез-құлықты тексеруге мүмкіндігінше жиі ұсынылуы керек.

Ең алдымен, бақылаулардың негізділігін арттыру керек, басқаша айтқанда, бақылауларды, адамда тиісті мінез-құлық байқалып-байқалмағанын немесе меңгерілетін құзыреттілікті дәрежесі жоғары шынайылықпен анықтайтын жағдайға жеткізу керек. Осы мақсатта тексерілетін танымдық мінез-құлыққа байланысты тест тапсырмаларын немесе жағдайларды дайындаған кезде келесі талаптардың орындалуы қажет:

а) мінез-құлықты тексерілетін адамға немесе адамдарға, (1) мінез-құлықтың таксономиялық жүйесіне (когнитивтік мінез-құлыққа байланысты білім беру мақсаттарын кезеңділік жіктеуіндегі) сәйкес келетін жаңашылдықта және (2) мінез-құлықта ізделетін құзыреттілік дәрежесінің талабына сай күрделілік пен шынайылықта (бұл жағдайда, шынайылыққа жақын) қарастырылуы керек;

б) жоғарыда көрсетілген шарттарға сәйкес келетін (макеттер) үлгілер арасынан (1) зерттелетін мінез-құлықты пайдаланылуын қажет ететін және (2) бұл мінез-құлықты басқа реттілікке (тәртіпке) қарағанда қарқынды қолдануға мәжбүр ететіндер таңдалуы керек;

с) жоғарыда аталған шарттарға сәйкес келетін үлгілер тиімділігі тұрғысынан (белгілі бір құннан аспайтын) тағы бір рет қарастырылып, осы үлгілердің қайсысы белгілі бір мақсатта қолданылатынын анықтау керек. Осы соңғы талқылаудағы, емтихан кезінде өзіндік құны бойынша үнемділік тұрғыда мүмкін болатын ең тиімді үлгілерді таңдау керек;

д) тест тапсырмалары немесе жағдайлар (кейстер) осылай таңдалған параметрлер (схемалар) негізінде дайындалуы керек; дайындық кезінде келесі шарттардың орындалуы көзделуі керек.

2. Тест тапсырмасын немесе жағдайларды дайындау кезінде осы зат немесе жағдаймен өзара әрекеттесетін адамнан не күтілетіні айқын, түсінуге оңай және тікелей көрініс табуы керек. Осы мақсат үшін:

а) тест тапсырмасында немесе жағдайда мұндай затқа немесе жағдайға тап болатын адамнан (мысалы, оқушыдан) не талап етілетіні, басқаша айтқанда, адам мен тест тапсырмасы немесе жағдайы арасында қандай өзара әрекеттестіктің болғаны күтілетіні, әр түрлі жоруларға жол бермейтіндей дәрежеде анық және қатаң (нақты) түрде анықталуы тиіс;

б) егер зерттелетін мінез-құлықтың үйрену (құзыреттілігі) деңгейі білуді қажет етпесе, дайындалған тест тапсырмасына немесе жағдайға тап болатын адамнан не күтілетіні, осындай нәрсеге немесе жағдайға тап болуы мүмкін барлық адамдар оңай ұғатын тілде түсіндірілуі керек (тіл, математика және логика сияқты ұғымға байланысты салаларда ерекше жағдайға тап болуы мүмкін, адамның, ненің талап етілетінін ұғуы да күтілген болуы мүмкін);

с) егер тексерілетін мінез-құлықта қол жетімділігі күтілетін құзыреттілік деңгейі қажет етпесе, дайындалған тест тапсырмасына немесе жағдайға тап болған адамнан не күтілетіні, маңызды емес немесе қажет емес ақпараттарсыз, тікелей өрнекпен көрсетілуі керек (ұқтыруға байланысты аумақтарда бұл тұрғыдан да ерекше жағдайларға тап болуы мүмкін).

3. Мінез-құлықты немесе оның белгілерін көрсетуге қатысты барлық шекаралар анық, ұғымға қолайлы және туратүсінікпен анықталуы керек.

Осыған дейін айтылған шарттарға сәйкес тест тапсырмасын құрастыру кезінде назарға алынатындар:

а) ол нелерді және қалай пайдалана алады, нелерді пайдалана алмайды, пай-

даланатын нәрселерін қайдан және қалай ала алады (мысалы, қандай есептеу құралдары, кітап, транспортир, т.б. адам қолдана алатын басқаларын және қалай және қайдан таба алады);

b) ол өз жауабын немесе басқа реакция түрлерін қандай дәлдікпен жібереді деп күтілуде (мысалы, өлшемдерге, сандарға, дәрежелерге және шамаларға қатысты адам үшін берілетін қателік мөлшері);

c) жауап немесе басқа реакция түрлері үшін айқындыққа қосымша жеделдікке, яғни жылдамдыққа байланысты болса оның шектері (мысалы, жауапты ең көп дегенде қанша уақытта берілуі күтіледі);

d) жауабын немесе басқа реакцияларын «мінезін» (мысалы, қалай сөйлеу, айту, жазу, белгілеу) қандай тәсілдермен және қалай білдіруге болатынынанық, оңай түсінетіндей және тура айқын хабарлануы.

4. Егер тиісті нәтижені бақылауға ыңғайлы ету мүмкін болса және бұл пайдалы болса, мұндай шараларды қабылдау қажет. Мінез-құлықты немесе оның белгілерін көрнекті ету үшін, мысалы, оқушы өзінің ойлау тәсілін көрсетіп, өз реакциясын ауызша да, жазбаша да білдіруі керек немесе шарттарды қоспағанда, жазу кезінде сөздерді қолдануы керек тест тапсырмасын немесе ситуацияны дайындау кезінде кездесті, егер тәртіпке немесе маркерлерге бақылау жасалатын болса, таңбалар, пішіндер және сол сияқтылар сұралуы мүмкін.

5. Егер зерттелетін мінез-құлықта қол жеткізуге күтілетін біліктілік дәрежесіне қажет болмаса, мінез-құлықты немесе оның белгілерін көруді қиындататын немесе мүлдем мүмкін қылмайтын кедергілерді алып тастау керек (мысалы, тиісті жұмыс орны және қажетті жылу), жарықтандыру, желдету, тыныштық және т.б.) қамтамасыз етілуі керек.

6. Қолдануға қатысты әлеуметтік, физикалық және т.б. жағдайлар, егер бар болса, сыртқы бақылаушылардың әсерлері, бақылау құралдары және т.б. сыналатын затқа немесе жағдайға реакция жағдайларын өзгертпеуі керек. Сонымен қатар, бақылаулар аяқталғанға дейін реакция жағдайларының өзгеріссіз болуын қамтамасыз ететін шаралар қабылдау қажет.

7. Бақылау жазбалары мен жауап парақтары, позициялар және бақылау туралы есептер сияқты басқа да өнімдердің сақталуын және олардың біліктілігін өзгертусіз емтиханға қол жетімді болуын қамтамасыз ететін шаралар қолданылуы керек.

8. Осы уақытқа дейін айтылған барлық шарттарды орындау үшін дайындалған тест тапсырмалары немесе жағдайлардың жарамдылығы мен сенімділігіне тексерілуі керек; Өлшеу мақсатына осы тармақтардың немесе шарттардың жарамдылық дәрежесі анықталуы керек және мақсатқа сай екендігі дәлелденген тест материалдары немесе жағдайларды өлшеу кезінде қолдану керек [1,2,4,5,6].

Осы уақытқа дейін айтылған шарттар, когнитивтік мінез-құлықты зерттеу үшін қолданылатын тест тапсырмаларын немесе жағдайларды дайындау кезінде орындалуы керектердің тізімі емес, алайда бұлар бірінші болып ойға келетіндер және мұндай бастамаға қатысты ең маңыздысы болуы мүмкін. Когнитивтік мінез-құлықты зерттеуді көздеген қолданушылар, бұларға жаңаларын қосып, кейбіреулерін басқаларымен біріктіріп, кейбіреулерін елемеге мәжбүр болуы мүмкін.

Когнитивтік мінез-құлықты тексеру үшін қолданылатын тест тапсырмалары мен жағдайларды дайындауға байланысты шарттарды мысал келтіру арқылы айқындату пайдалы болуы мүмкін. Осы мақсатта оқушы жарыққа қатысты

шағылысу ұғымын есте сақтай ала ма, ол үшін жаңа жағдайларда жарықтың шағылысуы туралы ережелерді (заңдарды) білудің пайдасы бар ма, соны атап көрсетуге болады.

Оқушының жарыққа қатысты шағылысу ұғымын есте сақтай алу-алмауын қалай анықтауға болады? Осындай мақсатқа қызмет ететін тест тапсырмалары немесе жағдайларды қалай дайындауға болады? Осы дайындық кезінде қандай шарттар орындалуы керек? Бұл шарттар іс жүзінде қалай орындалады?

Адамның жарыққа қатысты шағылысу ұғымын есте сақтай алатынын-алмайтынын тікелей байқау мүмкіндігі жоқ. Сондықтан бұл тұжырымдаманы есте сақтауға болатындығын немесе болмайтындығын көрсететін (белгілерге) маркерлерге қарау керек. Адамның жарыққа қатысты тұжырымдаманы және шағылысу ұғымын есте сақтай алатынын анықтайтын көптеген көрсеткіштер бар. Теориялық тұрғыдан, мұндай ұғымды еске түсіре алатындар мен оны еске түсіре алмайтындар арасындағы айырмашылықты (өзгешелікті) көрсететін кез келген белгі осы мақсатқа қызмет ете алады, алайда шағылысу ұғымын еске түсіре алатындарды басқалардан ажырату үшін бұл белгілердің барлығы бірдей дәрежеде күшті емес, яғни шағылысу ұғымын еске түсіру мінез-құлқының болуын (немесе болмауын) түсінуде бірдей дәрежеде жақсы жұмыс істемейді. Кейбір белгілерде мінез-құлқтың болуын көрсететін күш көп, ал басқаларында аз. Жарамдырақ нәтижеге жету және үнемділікті қамтамасыз ету үшін осы ишарат белгілердің қуаттылау жақтарын қарау керек. Шағылысу ұғымы үшін де дұрыс болатын, есте сақтаудың (еске түсірудің) осы уақытқа дейін анықталған ең күшті белгілері – не болғанын қарастырғанда, есте сақтау керек нәрсені айту, есте қалатын нәрсені таңдау және ұқсас нәрседен есте сақтауға болатын

нәрсені ажырату.

Есте сақтаудың ең қуатты белгілерін анықтағаннан кейін, жарыққа қатысты шағылысу ұғымын есте сақтауға болатындығын өлшеу үшін не істеу керектігін қарастыра аламыз. Шағылысу ұғымын есте сақтау мінез-құлқы адамды осы ұғымның атын, анықтамасын немесе баламасын айтуға, оны жазбаша түрде көрсетуге, осы ұғымның атын, анықтамасын немесе баламасын таңдауға және Шағылысу тұжырымдамасын есте сақтау әрекеті адамды осы ұғымның атын, анықтамасын немесе ұқсасын басқа еске түсіретін ұғымдардан ажыратуға итермелейтін жағдайлар үшін зерттеледі; оларды анықтауға күші жоғары және аналогтарына қарағанда қолдануға ыңғайлырақ болғандары таңдалады.

Мұндай тәртіптерде есінде сақтау мінез-құлқы тексерілетін адамды, шағылысудың атауын, сипаттамасын немесе үлгісінің не екенін (айту немесе көрсету уақыт жағынан үнемді емес) жазу, жазбаша берілген атаулар, анықтамалар немесе үлгілер арасынан шағылысуға байланысты болғанын (ауызша түрде берудің тиімділігі аздау және үнемді болмауы мүмкін). Бұл –рефлексияның атауын, анықтамасын немесе мысалын басқа танылатын ұғымдардан бөлек ететін және оларды қарқынды түрде жүргізетін сызбалар. Осындай макеттерге негізделген элементтерді немесе жағдайларды тестілеу кезінде олар жағдайға байланысты рефлексияның атауы, сипаттамасы немесе үлгісі қандай болатынын сұрай отырып, жазбаша түрде берілгендердің арасында рефлексияға байланысты атау, анықтама немесе мысал таңдау арқылы жазылады, т.б. сұраныс сұрақтар немесе нұсқаулар түрінде болады.

Осы сұрақтардың әрқайсысында жоғарыда аталған басқа шарттарды орындау үшін студенттен ұғымның атауы, анықтамасы немесе үлгісі сұра-

латын-сұралмайтындығы, қажетті мәтін немесе белгі көрсетілуі керек пе және т.б. ашық түрде жарияланады. Шақыру әрекеті тексеріліп жатқандықтан, жауап беру кезінде көмекші ресурстар пайдаланылмауы керек деп жарияланады. Сұрақтарға жауап берудің уақыты, әдетте, бүкіл тест үшін анықталып, адамдарға жарияланады. Егер жауап беру кезінде назар аударатын ынталандырушылар болса, есте сақтауды қиындататын осы және қажет емес кедергілер жойылады.

Есте сақтау әрекеті тексерілетін адам жоғарыда аталған типтегі сұрақтардың жеткілікті үлгісімен кездеседі; оның осы сұрақтарға жауаптары алынады және жауаптарда пайда болатын есте сақтау белгілері қарастырылады. Осылайша, егер алуға болатын маркерлер негізінен бір бағытта болса және егер ол оң болса, онда адам рефлексия ұғымын есте сақтай алады, яғни ол бұл мінез-құлықты үйренеді.

Есте сақтау мінез-құлықты басқа когнитивтік мінез-құлыққа қарағанда қарапайым болғандықтан, көптеген мақсат үшін адам өзінің қалаған нәрсесін есінде сақтай алатын немесе еске түсіре алмайтын шешіммен қанағаттануы мүмкін. Егер осы мінез-құлықты, яғни мінез-құлықтағы құзыреттіліктің игерілу дәрежесі анықталатын болса, онда тексерілген маркерлердің қаншасын көргенін көрсететін мөлшер, осы мақсат үшін индикатор (көрсеткіш) ретінде қолданыла алады.

Оқушының өзі үшін жаңа жағдайларда, жарықтың шағылуы туралы оқытылуы көзделген ережелерді (заңдарды) пайдалана білу қабілетін қалай өлшеуге болады? Мұндай жағдайда оқушыдан осы ережелерді есте сақтау және түсіну және бір саты алға өтіп, жаңа жағдайларда оларды пайдалану талап етіледі. Мұндай қарым-қатынас басым когнитивтік аспектімен мінез-құлық ерекшеліктерін талқылау кезінде айтылды.

Мысалы, оқушының осы соңғы деңгейге жеткеніне, дәлірек айтсақ, білім деңгейіне жеткеніне назар аударады.

Адамның белгілі бір ережелерді пайдалану күшін, оның бірінші рет кездескен жағдайларда тікелей байқау мүмкін болмайды. Осы мақсатта осындай күшті анықтау немесе құраушы деп саналатын мінез-құлық белгілерін іздеу керек. Жаңа жағдайларда үйренген ережелерді пайдалана білу күші, жаңа жағдайлар мен үйренілген ережелер арасында байланыс құру, жағдайды ережемен байланысын нақтырақ анықтайтын түрде қайта құру, жағдайда өзінің әсерін сақтайтын немесе жағдайды анықтайтын ережені табу, жағдайды белгілі бір өзгерту үшін ережеге бойынша не істеу керектігін анықтау, ережеден бастап жаңа өзгеріске әкелетін шараны табу, осындай шара үшін ережеге негізделген қажеттілікжасау, жағдайдың ережеге сәйкес қандай нәтиже беретінін анықтау және т.б.

Жаңа жағдайларда, жарық шағылыстыруға қатысты ережелерді пайдалану күшін қолдануды ынталандыратын және осы күштің жоғарыда аталған белгілері пайда болуына мүмкіндік беретін қандай тәртіптер болуы мүмкін? Мұндай тәртіп, бір жағынан, адамның жарықтың шағылысу ережелеріне қатысты болуы, оларды осы ережелермен түсіндіру, осы ережелерде берілген мүмкіндіктермен өзгерту, осы ережелерді қолдану арқылы нәтижелерді анықтау жағдайларын қамтиды, бірақ екінші жағынан, ол бұрын еш жерде кездеспеген жағдайды да қамтиды. Мұндай жағдайлар оқулықтарда, қосымша кітаптарда және сабақтарда айтылмаған, бірақ адам өзінен меңгерген, білгенімен шыға алатын жағдайлар болуы мүмкін. Бұл жағдайлар, мысалы ұңғымаға немесе белгілі бір позициялардағы заттарға белгілі бір сападағы жарық беруді, оны белгілі бір аймаққа, мысалы, өрнектерге шата-

сқан жіпке және т.б. қажет болуы мүмкін. Мұндай тәртіптер жаңа туындаған жағдайларда жарықтың шағылуына қатысты ережелерді пайдалану күшінің белгілерін айқындауға қолайлы болуы мүмкін.

Жоғарыда аталған сапаларға сәйкес жүйелер табылғаннан кейін және қаралатын қуаттың маркерлерін қарқынды және үнемді түрде анықтай алатындары таңдалған болса, қалған тапсырма осы тапсырыстарға негізделген тест тапсырмаларын немесе жағдайларды дайындау болып табылады.

Жаңа жағдайлар туындаған кезде, жарық шағылыстыруға қатысты ережелерді қолдану күшінің белгілерін анықтау үшін, жоғарыда аталған жағдайлар адамға үнемділік тұрғысынан жазбаша түрде ұсынылуы мүмкін. Адамнан, осындай жағдай байланысты болатын шағылысу ережесін, жағдайды осы ережелермен түсіндіретін мәлімдемені, жағдайдың белгілі бір өзгерісін тудыратын шараны, мұндай шараның қажетті өзгеріске жеткізу себебін, жағдайдың өзгерген жері мен уақыттарда алатын көрінісі, оның осындай жерлерде және уақытта беретін нәтижелері, белгілі бір нәтиже алу үшін не істеу керектігі, туралы таңдау жасау, жазу немесе нәтижеге жету үшін не істеу керектігі, осындай бастаманың негіздемесі, мақсаты және т.б. берілгендердің арасынан таңдауы, жазуы немесе айтуы талап етіледі.

Егер таңдау сұрақтары қолданылса, адамнан оларды таңдауды сұрайды, егер қысқа немесе ұзақ жауап беретін сұрақтар қолданылса, оны жазуды, ал егер ауызша сұрақтар қолданылса, олардан ауызша сұралады. Жағдайға байланысты адамға солардың бірін орындау үшін сұрақтар қойылады.

Жоғарыда аталған басқа шарттарды да орындау үшін адамға сұрақ қою кезінде қалаған жауабы еш күмәнсіз нақты айтылады. Адамнан жауаптарды

іздеу кезінде басқа ресурстардан пайдалануға бола ма, мысалы, жағдайды эксперименттік қондырғымен нақтылау арқылы тексере ала ма, көмекші ресурстарға сілтеме жасай ала ма, т.б. хабардар етіледі. Респонденттен оның жауабын қандай тәсілмен және қалай айту керек, қанша уақыт жауап беруі керек және т.б. туралы да хабарланады. Жауап беру кезінде жауап беруді жағымсыз түрде қиындататын немесе керісінше жеңілдететін барлық әсер ету көздерін бақылауға күш салынады.

Жаңа жағдайларда, шағылысуға байланысты ережелерді пайдалану мүмкіндігі өлшенетін адам, жоғарыда аталған типтегі сұрақтарға жауаптар анықталғаннан кейін, осы жауаптарда пайда болатын және көрінуі күтілген болғанымен, көрінбеген белгілер өлшенеді. Осы шешіммен адам кездесетін жаңа жағдайларда жарықтың шағылуына қатысты ережелерден пайдалана алу дәрежесі анықталады. Адамға қойылған сұрақтарға жауаптарда көруге болатын белгілердің қаншасы көрінгені, осы мақсатта қолдануға болатын пайдалы индикатор болады.

Аффективті мінез-құлық ерекшеліктеріне байланысты тест тапсырмалары немесе шарттардың дайындалуы

Жоғарыда айтылғандай, танымдық күштерді де, аффективті сипаттамаларды да олардың маркерлері (белгілері) арқылы жанама түрде өлшеуге болады. Осы тұрғыдан олардың арасында айтарлықтай айырмашылық жоқ. Алайда, басқа аспектілерді қарастырғанда, мінез-құлықтың осы екі түрін өлшеу үшін әртүрлі тәсілдер қажет. Аффективті ерекшеліктері адамның белгілі бір жағдайларда не жасай алатыны емес (максималды өнімділігі), оның белгілі шарттарда өз талғамына қалдырылған жағдайда не жасағанына (типтік мі-

нез-құлқына) байланысты болуы, өлшеуде басқа бір ұстанымды қажет етеді.

Аффективтік ерекшеліктер іс жүзінде белгілі бір жағдайларда өз қалауына (еркіне) қалдырылған жағдайда, яғни адамға толыққанды қозғалыс еркіндігі берілсе, адамның қандай эмоция мен мінез-құлық бейімділігі (тенденциясы) болатындығымен байланысты. Эмоциялар мен мінез-құлық бейімділіктері – бұл тікелей байқауға жарамсыз бүркемелі (жабық) қасиеттер. Осылайша, бұларды жанама түрде сақтау керек. Жанама бақылауды көрсеткіштер арқылы, яғни көрсеткіштерге қарап жүргізуге болады. Белгілі бір жағдайларда өз еркіне берілген адамның сезімдері мен мінез-құлық тенденциялары мүмкіндігінше күшті, басқаша айтқанда жаңылдырмайтын және пайдалы белгілерге ие болуы керек. Соңғы мақсат үшін жүргізілген зерттеулер осындай жағдайларға тап болған адамның іс-әрекеті оның эмоциясы мен мінез-құлық тенденциясының индикаторы болатынын анықтады, алайда мұндай жағдайда адамның белгілі бір жағдайда жалғыз қалдырған нәрсені бақылауы оның сезімдері мен тенденциялары туралы дұрыс және сенімді қорытынды жасай алуы үшін мұндай бақылаулар ұзақ мерзімді болуы керек екендігі байқалды. Аффективті ерекшеліктерді өлшеу туралы сөз болғанда, осы мақсат үшін когнитивтік (және тіпті қозғалтқыштық) күштерді бөлуді қажет ететін негізгі факторлардың бірі – осы соңғы мақсат үшін бақылаулар ұзақ мерзімді болуы мәжбүрлік.

Аффективті сипаттамаларды анықтайтын эмоциялар мен тенденциялар маркерлерін ұзақ уақыт бақылау шарты іс жүзінде әртүрлі жолмен орындалады. Кейбір жағдайларда, адам өзінің өмірінің осы мақсатқа жарамды деп санауға болатын бөліктерінде болған кезде бақыланады, оның өмірінің осы бөліктерінде не істейтіні туралы жазба-

лар сақталады және бұл жазбалар жинақталып, зерттеледі. Бұл тәсілдің мысалын келесі түрде келтіруге болады: біз «ғылыми кітаптарға қызығушылық» деп атай алатын аффективтік сапа адамның ғылыми кітаптарға деген сезімдері мен бағыттарын қамтиды. Мұндай эмоциональді және мінез-құлық тенденцияларының болуы немесе дәрежесі - адамның ғылыми кітаптардан пайда табуға мүмкіндігі болған кезде немесе табылу жиілігі жақсарған кезде адамның өздігінен осындай кітаптарды қорғауға, көруге, араластыруға және оқуға тырысқанын байқау; оны осындай бақылауларды жинақтау және бақылаудың жинақталған нәтижелерін зерттеу арқылы анықтауға болады, алайда бұл бағыттың пайдалылығы өте шектеулі (ұзақ және қымбат). Мұндай бағыт бойынша жүрудің шығыны, әдетте, осы мақсат үшін жұмсалатын шығындардан жоғары болады.

Аффективті сипаттамаларды анықтайтын мінез-құлық маркерлеріне ұзақ мерзімді бақылаулар жүргізу шарты, әдетте, жоғарыда айтылғандардан басқаша орындалуға тырысады. Осы мақсатта адамға жазбаша көптеген дәлелдер келтіріледі және одан осы жағдайларда не істейтінін сұрайды. Осы соңғы жолды жүріп өткен кезде, адам осындай жағдаймен нақты кездесулерде өзінің айтқан мінез-құлқын көрсетеді, басқаша айтқанда, оның мінез-құлқы сөзімен бірдей болады деп қабылданады. Осы соңғы жолмен жүргенде, адамнан әлі мұндай жағдайда не істейтінін сұрамайды, бірақ басқа біреу, мысалы, не істейтінін сұрайды. Осы соңғы сұрақ түріне тап болған адам өзінің жеке басына «қауіп» көрместен, өзгелердің «есебі үшін» өзінің сезімдері мен бейімділіктерін ашады деп саналады.

Жағдайлар адамға жазбаша түрде (ауызша, бірақ экономика тұрғысынан тиімді емес) ұсынылуы мүмкін, егер ол белгілі бір жағдайларда өз еркімен

қалса не істейтінін ашу үшін. Мұндай жағдайларда сізден ол не «басқалар» не істейтінін сұрауы мүмкін. Бұл жоғарыдағыдан гөрі ыңғайлы (тиімді және қарапайым) әдіс. Керісінше, бұл соңғы тәсілдің жарамдылығы мен сенімділігі әдетте төмен. Алайда, осы жолмен, көптеген мақсаттар үшін және білім беру мақсаттары үшін жеткілікті деп санауға болатын жарамдылық пен сенімділік шараларын алуға болады.

Жоғарыдағы екінші тәсілдің мысалын келесі түрде келтіруге болады: «Егер ғылыми кітаптарға деген қызығушылықты анықтау керек болса, қызығушылығы анықталатын адамға белгілі бір жағдайларды жазбаша түрде ұсынуға болады. Адамнан осы жағдайларға тап болған кезде оның не «басқалардың» не істейтінін сұрауға болады. Дәл осы мақсатта қызмет ету үшін жеке адамнан өзінің немесе «басқалардың» ғылыми кітаптарды сақтау, осы кітаптарды оқу, пайдалану және т.б. туралы не ойлайтынын сұрауға болады. Сондай-ақ құрылымдық көзқараспен адам осы жұмыстармен сынға ұшыраған басқа жұмыстардың бірін таңдауға мәжбүр болуы мүмкін. Мұндай жағдайда біреудің өзі немесе «басқалары» нені таңдайтынын сұрауға болады. Тағы да, бір мақсатқа қызмет ету үшін, белгілі бір жағдайда ол немесе «басқалар» не істейтінінен басқа, неге ол мұны істеді, басқаларға не істеге кеңес береді, мұндай жағдайда қандай пайда немесе пайда әкелуі мүмкін? біреуін немесе өзгесін жасаудан басқа? Зиян келтіруі мүмкін деп сұрауға болады. Осыған байланысты маңызды нәрсе – аффективті мінез-құлқы зерттелетін және әлеуметтік ережелерді мәжбүрлемей тиімді жұмыс істейтін адамның жасына, өміріне және т.б. сәйкес келетін шараларды анықтау; белгіленген заңдылықтар негізінде сұрақтар дайындау; дайындалған сұрақ түрлерін сынау арқылы дұрыс және сенімді нәтиже бе-

ретіндерді анықтау және осы сұрақтардың ішінен өлшеу құралдарын құру.

Тест тапсырмаларын немесе аффективті мінез-құлықты тексеруге арналған (жағдаяттарды) ситуацияларды дайындау кезінде, осы мақсатқа жету жолына байланысты қандай негізгі ойларды ескеру керек. Егер адамның өз өмірінің тиісті бөліктерінде не істейтінін байқасаңыз, тұрақты мінез-құлықты байқауға қатысты аталған шарттар мақсатқа сәйкес өмір сегменттерін таңдау кезінде де орындалуы керек, бірақ бұл соңғы жағдайда өлшеуіш ештеңе дайындамайды; ол тек таңдап, бақылайды. Адамның өмірін зерттей отырып, сол жерден мұндай бөлімдер алынады және осы мақсат үшін уақытында үлгі алу сияқты әдістер қолданылады.

Егер адамнан белгілі бір жағдайларда өз еркіне қалғанда, ол не «басқалар» не істейтіні туралы сұралуы керек болса, мұндай тәсілді қолдану кезінде когнитивтік мінез-құлықты өлшеуге қатысты бұрын айтылған жайларды ескеру қажет, алайда бұл жолы аффективті мінез-құлықтың ғана тұрғысынан аталған жағдайлар қарастырылатынын білдіреді. Сонымен қатар аффективті мінез-құлықты зерделеу туралы сөз болғанда, мінез-құлық маркерлеріне қандағалау жиілігі арта түсетінін ұмытпаған жөн, өйткені аффективті мінез-құлық пен осы мінез-құлық белгілері арасындағы байланыстың әлсіздігін белгілі бір дәрежеде осылайша (еңсеруге) жеңуге болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Динамикалық мінез-құлықты үйрену (меңгеру) дәрежесін жеткілікті негізділік және сенімділікпен ашу үшін, бұл мінез-құлықты олардың элементтері арқылы тікелей байқауға басымдық беріледі. Процестің осы кезеңінде зерттелетін динамикалық мінез-құлықты көрсетуді қажет ететін жағдайлар дай-

ындалады. Егер мінез-құлық белгілі бір құзыреттілікке жеткен болса, оны көруге мүмкіндік беретін немесе оның сыртқы түрімен құзыреттіліктің дәрежесін ашатын шаралар қабылданады. Мұндай жағдайда динамикалық мінез-құлқы тексерілетін адам не істейтініне (әрекеттеріне) қарайды.

Танымдық мінез-құлық көбінесе тікелей бақылау үшін қолжетімді емес жанама мінез-құлық болып табылады. Бұл мінез-құлықты жеткілікті негізділік және сенімділікпен тексеру үшін, олардың адамда бар-жоғын немесе сонымен бірге, оқудағы «құзыреттілік» дәрежесін көрсететін ишарат белгілеріне назар аудару қажет. Бұл талап бұрын да айтылған болатын. Адамда когнитивтік мінез-құлықтың бар-жоғын немесе оқу дәрежесін тексеру үшін, осы мінез-құлықтың бар екендігін көрсететін жоғары қуатты белгілердің (маркерлердің) қарқынды пайда болуына мүмкіндік беретін (схема) ережелер анықталады. Осындай схемаларға негізделген тест тапсырмалары немесе жағдайлар дайындалады және мінез-құлқы тексерілетін адам осы тест тапсырмаларымен немесе жағдайларымен өзара әрекеттеседі. Осындай өзара әрекеттесу кезінде байқалатын мінез-құлық көрсеткіштері қарастырылады. Аталған ишарат белгілері арқылы зерттелуі көзделген

когнитивтік мінез-құлықтың алынған-алынбағандығын немесе меңгерілу дәрежесін анықтау көзделеді.

Аффективті ерекшеліктер, танымдық құзыреттіліктер сияқты тікелей бақылауға қолжетімді емес. Әрине, дәл осындай жағдай аффективті ерекшеліктерді анықтайтын немесе қалыптастыратын мінез-құлыққа да қатысты. Аффективті мінез-құлық когнитивтік мінез-құлық сияқты олардың маркерлері арқылы байқалады. Аффективті мінез-құлық бойынша жеткілікті жарамдылық пен сенімділік шараларын алу үшін, осы мінез-құлықтың адамда бар-жоғын көрсететін маркерлер немесе олардың анықталған құзыреттілігі қарастырылған, алайда аффективті мінез-құлықты тексеру кезінде басқа шарттарды да орындау қажет.

Зерттеудің қорытындысында, тест сұрақтарын дайындауда бағалануға жататын мінез-құлықтың түріне байланысты жағдайлар мен сұрақтарды шарттарын сақтау қажеттігінің маңыздылығына қол жеткізілді, мінез-құлық ерекшеліктеріне байланысты туындайтын жіктелудің түрлері анықталды. Бұл әдістерді білім беру үрдісінде қолдану білім олқылықтарын айқынырақ саралауға жол беру арқылы оқу сапасын тиімдірек арттыру жолдарын көрсетуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Сагиндиқов И.У. Динаева Б.Б., Убайдуллаева Г.Ж. Өлшеу және бағалау. - Нұр-Сұлтан, «Іmpгге» ЖШС, 2022.
2. Беспалько В.П. *Слагаемые педагогической технологии.*- Москва: Педагогика, 1989.-192 с.
3. Лернер И.Я. *Качества знаний учащихся. Какими они должны быть?* - Москва, Издательство «Знание», 1978-319 с.
4. Bloom, B.S., *Human Characteristics and School Learning*, McGraw Hill Book Co., New York, 1976.
5. Dumiş Alı Özcelik, *Insan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme*, M.E.B. Yayınevi, Ankara, 1979.
6. Аванесов В. С. *Педагогические измерения №1.* – Москва, НИИ Школьных технологий, 2009 - 3с.
7. «Қазақстан Республикасы жоғары оқу орындары студенттік контингентін қалыптастырудың қорытындылары». – Астана, 2005-2020.

8. Сагиндиков И.У., «Педагогикалық өлшеу: қазіргі жағдайы және даму бағыты» ғылыми-практикалық конференцияларының материалдар. – Астана, 2006 г., -183с.

Сагиндиков И.У., Пусырманов Н.С., Какимов К.К.

ВАЖНЫЕ ТОЧКИ ПРИ ОПРЕДЕЛЕНИИ ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ ИЛИ СИТУАЦИЙ

Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина,

г.Астана, Казахстан

e-mail: isatay60@mail.ru

Аннотация. В статье даются рекомендации, связанные с корректным определением инструментов и методов измерения, используемых для достижения поставленной цели, а также заданных условий тестирования в зависимости от поведенческих характеристик или компетенций, подлежащих выявлению при оценке обучающихся. Авторы определяют характер распределения условий и обстоятельств, связанных с целью тестирования, и те моменты, на которые необходимо обращать внимание.

Ключевые слова: измерение и оценка, измерение поведенческих характеристик, тестирование поведенческих характеристик, компетенции обучающегося, поведенческие характеристики, динамические поведенческие характеристики, когнитивные поведенческие характеристики, аффективные поведенческие характеристики

Sagindikov I.U., Pussyrmanov N.S., Kakimov K.K.

POINTS TO FOCUS IN DETERMINING TEST TASKS OR SITUATIONS

National academy of education named after Y. Altynsarin,

Astana, Kazakhstan

e-mail: kazhigaliyeva_zh@cep.nis.edu.kz

Abstract. The article provides recommendations related to the correct determination of the measuring instruments and methods used to achieve the goal, as well as the given conditions and conditions of testing, depending on the behavioral characteristics or competencies to be determined while testing the students. The authors clearly suggest the nature of the distribution of conditions, depending on the purpose of testing, and the points that should be taken into account.

Key words: measurement and evaluation, behavior measurement, behavior testing, student competencies, behavioral characteristics, dynamic behavior, cognitive behavior, affective behavior

ГРНТИ 14.15.01

Т.Н. АХМЕДИНОВ

Школа-лицей №35 имени Н.Торекулова,

г. Астана, Казахстан

e-mail: tahmedinov@mail.ru

ОТСУТСТВИЕ МОТИВАЦИИ, КАК ОДНА ИЗ ГЛАВНЫХ ПРОБЛЕМ ОБРАЗОВАНИЯ И ПОИСКИ ПУТЕЙ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В данной статье анализируется состояние школьного образования в Казахстане на современном этапе, роли ученика и учителя как основных участников образовательного процесса. Реформы, проводимые в Республике Казахстан в сфере образования, выявили и проблемы, которые требуют системного подхода в их разрешении. Качество школьного образования напрямую связано с ключевой ролью учителя, его профессиональных навыков, компетенции, и насколько они успешно реализуются зависит от заинтересованности педагога к постоянному самосовершенствованию и повышению своего квалификационного уровня. Немаловажную роль при этом играет администрация школ, которая в современных реалиях, используя всевозможные механизмы и стимулы, находит эффективные механизмы к повышению мотивации учителей в предоставлении учащимся качественного образования, поднятии престижа школы и статуса самого преподавателя.

Ключевые слова: учитель, мотивация, причины ее снижения, роль учителя, обновление содержания образования

ВВЕДЕНИЕ

С каждым годом мы сталкиваемся с одним и теми же проблемами, которые волновали и всегда вызывали споры и бесконечные дискуссии в обществе: как и чему учить детей, чтобы процесс получения знаний бы в радость, а не в тягость. Каждый участник образовательного процесса: ребенок, учитель и родитель выдвигают свои видения и требования к организации школьного образования. И следует признать, что во многом их позиции и взгляды на многие вещи диаметрально противоположны. В настоящее время технологии шагнули далеко вперед, и с каждым годом они заставляют нас быстро подстраиваться под изменяющиеся условия, постоянно совершенствовать свои навыки в овладении информационно-коммуникационных

технологии (ИКТ). Дети в этой гонке опережают нас и мгновенно реагируют на эти изменения, быстро адаптируются и находят кратчайшие пути использования технологии в так называемом «облегчении процесса обучения». Родители все больше ориентированы в поисках улучшения материального благосостояния семьи. Главные претензии ответственности к школе:

- 1) дети не получают качественные знания в школе, и вследствие этого родителям приходится обращаться к репетиторам
- 2) ребенок не хочет ходить в школу, потому что там не интересно
- 3) отсутствует мотивация к получению знаний
- 4) суммативное оценивание за раздел (СОР) и Суммативное оценивание за

четверть (СОЧ) не дают реальной картины знаний, умения и навыков учащихся (дети перестали говорить)

Здесь, мы остановились лишь на главных моментах проблемы, а сколько их еще кроется. Учителя тоже видят проблемы в современном школьном образовании с чисто профессиональной точки зрения и об этом поговорим более конкретно далее.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель:

- проанализировать проблему снижения мотивации у учителей и детей с учетом изменяющихся условий.

Задачи:

- рассмотреть современную систему школьного образования в Республике Казахстан;

- определить основные причины снижения мотивации и предложить конкретные пути выхода из сложившейся ситуации.

МЕТОДОЛОГИЯ

Объектом исследования является система мотиваций учителей школ в условиях глобальных изменений.

Исследования проводились методами SWOT анализа внешней и внутренней среды и состояния мотивации учителей школ.

Прежде чем перейти к самой сути проблемы, давайте остановимся на раскрытии самого понятия «мотивация». Мотивация (от лат. *movēre* «двигать») – побуждение к действию; психофизиологический процесс, управляющий поведением человека, задающий его направленность, организацию, активность и устойчивость; способность человека деятельно удовлетворять свои потребности[1]. Как видим, основным моментом здесь выступает побуждение к действию, как же побудить ученика к активности, выработать у него стремле-

ние получению новых знаний, работать на уроке? Прежде чем, что-то делать, у человека должна быть внутренняя мотивация к совершению определенных действий. Он должен сам понять и дойти до того момента, что все это ему надо, необходимо в дальнейшей жизни. Задача учителя на данном этапе проработать и подать материал таким образом, чтобы ученик захотел и активно включился в этот процесс, задача ученика активно участвовать в разборе материала, который заинтересовал. Необходимо понять основные три ключевых момента в достижении такой цели:

- мотивация – не врожденное, а приобретенное качество

- компетентность и мастерство учителя- путь развития мотивации

- высокий уровень мотивации –это залог будущих успехов в жизни. Конечно, не все ученики обладают одинаковым уровнем способностей: одни достигают успехов благодаря своему труду, упорству, вниманию, а другие не прикладывают к этому никаких усилий, и его успехи кратковременное явление, хотя у них природой заложены определенные способности.

Восточная мудрость гласит: «Если ты думаешь на год вперед, посади семя. Если ты думаешь на десятилетия вперед, посади дерево. Если ты думаешь на век вперед, воспитай человека». Основным институтом воспитания человека, как говорится «на века» была и остается школа [2].

Современные реалии предъявляют высокие требования к учителю он не должен быть передатчиком готовых знаний, а научить ребенка уметь самостоятельно их добывать, собирать необходимую информацию, делать выводы и умозаключения.

В своей повседневной педагогической деятельности учителя, к сожалению, переходят на шаблонность и однотип-

ность преподавания. Такое отношение порождает и обратную реакцию у учеников: нежелание, отстраненность от участия в уроке, низкие показатели качества знаний, конфликты и психологический дискомфорт.

В Казахстане идет становление новой системы обновления содержания образования [2]. Как и любой новый процесс, он подразумевает собой изменение в педагогической практике, подходов к обучению, введению критериальной системы оценивания учебных достижений обучающихся. И в этой связи, среди учителей возникают множество вопросов по поводу приоритетов данного обновления. Основные вопросы, которые возникают по поводу внедрения обновления содержания образования:

- В чем разница обновленного содержания образования и ныне действующего?

- Изменяются ли подходы к организации образовательного процесса в школе?

- Что означает понятие «образование, ориентированное на результат»?

- В каком направлении и как должен готовиться учитель к обновленному содержанию образования?[3].

Да, подходы изменились и время вносит постоянно свои коррективы в этот непрерывный процесс. Учителю необходимо успевать за этими изменениями и стремится к совершенствованию своего профессионального уровня и квалификации. Перед современным учителем стоят глобальные задачи в данном направлении:

- построить обучение таким образом, чтобы каждый ученик на выходе получил не сумму знаний, а вооружился умениями и навыками самостоятельного добывания этих знаний;

- развивать в учащимся способности творческой деятельности;

- побудить мотивацию к достижению

смарт целей.

В основу новых стандартов заложен метапредметный подход. Технология метапредметного обучения разрабатывалась научной группой под руководством доктора психологических наук Юрия Громыко с 1990 года. Элементы метапредметного обучения заложены в ряде методик, подходов и технологий, таких как «Развивающее обучение Эльконина-Давыдова; «Мыследеятельностная педагогика»; «Коммуникативная дидактика» и т.д.

Что такое метапредмет?

«Мета» – «за», «через», «над», то есть выход за рамки предмета, над предметом. Метапредметная деятельность – универсальная деятельность, которая является «надпредметной». «Надпредметная» (но не межпредметная) деятельность на уроке.

Метапредметный подход в образовании и, соответственно, метапредметные образовательные технологии были разработаны для того, чтобы решить проблему разобщенности, оторванности друг от друга различных научных дисциплин и учебных предметов.

Метапредметность подразумевает, что существуют обобщенные системы понятий, которые используются везде, а учитель с помощью своего предмета раскрывает какие-то их грани.

Метапредметный подход предполагает, что ребенок не только овладевает системой знаний, но осваивает универсальные способы действий с этими знаниями, и с их помощью сможет сам добывать необходимую информацию. Это требования второго поколения образовательных стандартов.

Метапредметные результаты (по А.Г. Асмолову) включают освоенные обучающимися универсальные учебные действия (познавательные, регулятивные и коммуникативные), обеспечивающие овладение ключевыми компетенциями,

составляющими основу умения учиться.

Универсальные учебные действия – это умение учиться, то есть способность человека к самосовершенствованию через усвоение нового социального опыта.

Универсальность метапредметов состоит в обучении школьников общим приемам, техникам, схемам, образцам мыслительной работы, которые лежат над всеми предметами, но в то же время воспроизводятся при работе с любым предметом в отдельности.[4]

Процесс развития метапредметных результатов требует от учителя переосмысления своей педагогической деятельности, владения в совершенстве инновационными методами обучения, широкого использования информационно-коммуникационных технологий для активизации урока, повышения мотивации деятельности учащихся на уроках.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В последнее время многое делается государством для повышения мотивации педагогов: принят «Закон о статусе педагога», постоянное повышение заработной платы учителей, введение новой системы оплаты труда (педагог-модератор, педагог-эксперт, педагог-исследователь и педагог-мастер), сведения к минимуму отчетов, переход на электронный документооборот.

Все эти меры конечно способствовали повышению статуса учителя, заработной платы и качественных изменений в сфере школьного образования. Но вместе с тем, остаются еще проблемы, которые требуют системного подхода.

Так в 2019 году была принята Государственная программа развития образования и науки Казахстана на 2020-2025 годы. За период реализации Государственной программы разви-

тия образования и науки (ГПРОН 2016 – 2019) численность педагогических кадров превысила полмиллиона человек. При этом, несмотря на ежегодный массовый выпуск специалистов в области образования, все еще сохраняется потребность в педагогических кадрах. Отсутствуют действенные механизмы по привлечению и удержанию квалифицированных учителей в школах, в частности, сельских: дорожные и жилищные субсидии, льготы и преференции и др. На педагогические специальности поступают преимущественно абитуриенты с низкими баллами единого национального тестирования (ЕНТ). Система образования не способствует удержанию талантливых учителей. До 35 % педагогов уходят в другие сферы. Отсутствуют механизмы альтернативного входа в педагогическую профессию для мотивированных претендентов. Таким образом, несмотря на положительные изменения в системе подготовки и развития педагогических кадров, сохраняется ряд проблем, негативно сказывающихся на привлечении и удержании квалифицированных педагогических кадров. В этой связи Программой предусмотрены меры по решению проблем в сфере развития педагогического потенциала страны [5]. В настоящее время пороговый балл ЕНТ повышен для педагогических специальностей, что является своеобразным критерием отбора именно мотивированных, преданных своей профессии будущих педагогов.

Как видим из документа, проблемы есть и решать их надо поступательно, выносить на обсуждение со всей педагогической общественностью.

Теперь остановимся на примере конкретной школы, а именно КГУ «школа-лицей №35» города Астана методом SWOT анализа.

Strengths – сильные стороны	Opportunities – возможности
<ol style="list-style-type: none"> 1. Стабильность педагогических кадров 2. 65 % - учителя с категориями: «педагог-мастер», «педагог-исследователь» и «педагог-эксперт» 3. Проведение ежегодных конкурсов, смотров педагогического мастерства учителей 4. Материальное поощрение учителей за достижения в работе (по номинациям: «Лучший учитель» – 150000, 75000, 50000, 30000, 10000 тенге, «Лучший классный руководитель» - 100000, 75000, 50000 тенге, «Лучший руководитель методического объединения» - 100000 тенге, «Лучшее методическое объединение» - 400000 тенге, а также за креативность в конкурсах, посвященных государственным и национальным праздникам) 5. Отлаженная система наставничества. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Подушевое финансирование. 2. Расширение сети международных образовательных программ и проектов. 3. Активное привлечение родительской общественности.
Weaknesses – слабости	Threats – угрозы
<ol style="list-style-type: none"> 1. Определение новых подходов к образовательной деятельности, способствующих обновлению содержания 2. Совершенствование профессиональной подготовки кадров, освоение и внедрение инноваций, опытно-экспериментальной и научно-исследовательской деятельности. 3. Деятельность учителей-предметников, направленной на качественную работу с одаренными учащимися. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Острая конкуренция в образовательной среде . 2. Приоритет предметной составляющей в профессиональной подготовке будущих учителей . 3. Пандемия

ВЫВОДЫ

В заключении хотелось бы предложить ряд конкретных мер в плане повышения мотивации учителей:

- внести изменения в приказа Министра образования и науки РК от 12.11.2021 № 561 (Правила проведения аттестации педагогов) по поводу освобождения учителей, имеющих стаж педагогической деятельности более 30 лет, от аттестации и сохранения за ними имеющихся квалификационных категории;

- количество учащихся в классах общеобразовательных государственных школах не должно превышать 25 учащихся;

- по истории, суммативные оценивания за раздел и четверть, 50 процентов

заданий проводить в устной форме, поскольку в последнее время наблюдается тенденция снижения речевой активности учащихся.

Образование – это фундамент успешного будущего наших детей.

Результаты обучения в школе детей потребуют от учителей всестороннего и объективного оценивания успехов в достижении ожидаемых результатов обучения каждого учащегося, его отношения к учебе и динамику развития личности в целом. Но обновление содержания образования, транслируя лучший опыт внедрения новых подходов к обучению и методике преподавания должно учесть и положительный опыт традиционного. Синтез традиционных и инновационных методов обучения позволит

разнообразить формы проведения занятий активизирующие познавательную деятельность учащихся. В целом уровень казахстанского среднего общего

образования должен соответствовать задачам развития государства и обеспечивать его конкурентоспособность в современном мире.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Материал из Википедии – свободной энциклопедии
2. Иткулова А.С. Кайсина Г.М. Актуальные вопросы обновленного содержания образования республики Казахстан/Вестник Северо-Казахстанского университета им.Манаша Козыбаева, категория педагогика.-2019.
3. Горохова Н. Плюсы и минусы обновленного содержания /Газета Приуралье. - 2017. - №27.
4. Букач М.В. Метапредметный подход в образовании при реализации новых образовательных стандартов»/Инфоурок,-2015.
5. Государственная программа развития образования и науки Казахстана на 2020-2025 годы.
6. Хуторской А.В. Современная дидактика. Учеб. пособие / А.В. Хуторской. – 2-е изд., перераб. – М.: Высшая школа, 2007. – С. 159-182.
7. Заминова. И.П. О трудностях и задачах обновления содержания образования // Газета Білімді Ел - Образовательная страна (Республиканская образовательная общественно-политическая газета).
8. «О статусе педагога» /Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 293-VI ЗРК.
9. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 ноября 2021 года № 561 «О внесении изменений в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 27 января 2016 года № 83 «Об утверждении Правил и условий проведения аттестации педагогических работников и приравненных к ним лиц, занимающих должности в организациях образования, реализующих общеобразовательные учебные программы дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего образования, образовательные программы технического и профессионального, послесреднего, дополнительного образования и специальные учебные программы, и иных гражданских служащих в области образования и науки»
10. Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.07.2022 г.)

Ахмедиянов Т.Н.

МОТИВАЦИЯНЫҢ ЖЕТІСПЕУШІЛІГІ БІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ БІРІ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫН ІЗДЕУ

Н.Төреқұлов атындағы №35 мектеп-лицейі,

Астана қ., Қазақстан

e-mail: tahmedinov@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы мектеп білімінің жай-күйі, оқу-тәрбие процесінің негізгі қатысушылары ретінде оқушы мен мұғалімнің рөлі талданады. Қазақстан Республикасында білім беру саласында жүргізілген реформалар оларды шешуде жүйелі көзқарасты талап ететін проблемаларды да ашып берді. Мектептегі білім сапасы мұғалімнің шешуші рөліне, оның кәсіби шеберлігіне, құзіреттілігіне тікелей байланысты және олардың қаншалықты сәтті жүзеге асуы мұғалімнің үздіксіз өзін-өзі жетілдіруге,

біліктілік деңгейін көтеруге деген қызығушылығына байланысты. Заманауи жағдайда барлық тетіктер мен ынталандыруларды пайдалана отырып, оқушыларға сапалы білім беруде, мектептің беделін және мектеп мәртебесін көтеруде мұғалімдердің ынтасын арттырудың тиімді тетіктерін тауып отырған мектеп әкімшілігі маңызды рөл атқарады.

Түйін сөздер: мұғалім, мотивация, оның төмендеу себептері, мұғалімнің рөлі, білім мазмұнын жаңарту

Akhmedinov T.N.

LACK OF MOTIVATION AS ONE OF THE MAIN PROBLEMS OF EDUCATION AND THE SEARCH FOR WAYS TO SOLVE THEM

N.Torekulov school-lyceum №35» municipal state institution,
Astana, Kazakhstan
e-mail: tahmedinov@mail.ru

Abstract. This article analyzes the state of school education in Kazakhstan at present stage, the role of student and teacher as the main participants of educational process. The reforms carried out in the Republic of Kazakhstan in the field of education have also revealed problems that require a systematic approach to their resolution. The quality of school education is directly related to the key role of the teacher, his professional skills, competencies, and how successfully they are implemented depends on teacher's interest in constant self-improvement and his qualification level. An important role in this is played by the school administration, which in modern realities, using all kinds of mechanisms and incentives, finds effective mechanisms to increase the motivation of teachers in providing students with quality education, raising the prestige of school and the status of teacher.

Keywords: teacher, motivation, reasons for its decline, the role of a teacher, updating the content of education.

ГРНТИ 39.01.45

Л.А. ЗОНОВА

Налобинская средняя школа,
с. Налобино, Кызылжарский район,
Северо-Казахстанская область, Казахстан
e-mail: zonova.6767@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ МНОГОМЕРНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ (ЛСМ) НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ

Аннотация. В статье представлена необходимость применения на уроках географии дидактических многомерных инструментов с целью повышения качества знания. Исследования показывают необходимость пересмотра подачи информации в условиях увеличения информации и для более точечной отработки полученных научных знаний по предмету. Процесс реализации иллюстрирован примером логико-смысловой модели с непосредственным обозначением прикладной направленности.

Ключевые слова: дидактические многомерные инструменты, логико-смысловые модели, педагогические технологии.

ВВЕДЕНИЕ

Современный прогрессивный мир и современная школа, в частности, требуют от индивидуума нахождения эффективных способов сбора и обработки полученной информации. Соблюдая принцип межпредметных связей в обучении и функциональной грамотности обучающихся, необходимо учитывать все предыдущие открытия и передавать их более рациональным способом, рассчитанным на требования современного общества. Для решения данной проблемы актуальным будет применение обобщенных схем, отражающих мир и научные знания, полученные предыдущими поколениями.

Основные тенденции современного образования требуют систематического изучения на уровне психологии, опыта и анализа полученной информации. По мнению Бенина В.Л. рост общей культуры педагогов и культуры преподавания в

целом необходимы для генерации продуктивных идей обучения, улучшения преподавания за счет синтеза обучения искусству и технологиям. [1, 25 стр.]

В.Ф. Шаталов предлагал представить содержание урока посредством опорно-сигнальных средств, с учетом основных принципов, сформулированных Я.А. Коменским: наглядности, последовательности, систематичности и т.п., которые ориентируют учебный процесс на использование вспомогательных средств [2, 56 стр.].

Между тем проблема развития инструментального подхода не новая в педагогике, роль дидактических средств в учебном процессе постоянно подчёркивали Ю.К. Бабанский, Д.Б. Богоявленская, М.А. Данилов, В.В. Краевский, А.Н. Леонтьев, М.И. Махмутов, А.В. Усова, Л.М. Фридман, Н.М. Яковлева и др. О связи инструментов с развитием теоретического мышления учащихся писали В.В.

Давыдов, Л.В. Занков, А.Н. Леонтьев, Б.И. Коротяев, Н.А. Менчинская, П.И. Пидкасистый, М.Н. Скаткин и др. Идея ориентировочных основ действий (авторы П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина и др.) не получила в дальнейшем инструментального продолжения, что явилось одной из причин трудности её внедрения [3, 112 стр.].

Удобным в этом плане для использования будут разработанные В.Э. Штейнбергом логико-смысловые модели (многомерные дидактические технологии).

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью исследования является определение влияния на качество получаемого образования в процессе применения логико-смысловых моделей в качестве инструмента для систематизации большого объема изучаемой информации, установления закономерности, возможности воспроизведения полученной ранее информации и применении ее на практике.

Задачи:

- изучение проблемы логико-смысловых моделей;
- анализ имеющихся разработок логико-смысловых моделей и возможности их применения в ходе изучения предмета географии в организации среднего образования;
- мониторинг результатов качества образования как результат применения логико-смысловых моделей.

МЕТОДОЛОГИЯ

В ходе исследования проанализирована необходимость и этапы введения в процесс обучения логико-смысловых моделей. Применен педагогический анализ, выделен наиболее ценный материал исследования, отражены возможности применения логико-смысловых моделей и их влияние на уровень качества обучения за три года использования.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Разработкой методики составления и изучением применения логико-смысловых моделей в процессе обучения наряду с другими педагогами занимался кандидат технических наук, доктор педагогических наук В.Э. Штейнберг (Республики Башкортостан). Исследования и основные разработки В.Э. Штейнберга послужили основными примерами при разработке логико-смысловых моделей для предмета географии.

В своих работах В.Э. Штейнберг указывает на необходимость применения теоретико-методологических принципов (объективности, системности, развития, противоречия, вариативности, принципа целостности и многомерности сознания), а предложенные в его исследованиях логико-смысловые модели дают возможность для быстрого запоминания большого объема информации и систематизации полученных знаний с последующим их применением. При этом педагогу дается возможность соблюдать основные принципы, такие как принцип универсальности, программируемости, опорности мышления, совместности свойств образа и модели и т.д. [2, 24 стр.]

Логико-смысловая модель вводится непосредственно в процессе обучения для конкретной учебной задачи – показать учащимся суть изучаемых явлений, установить устойчивую взаимосвязь и взаимосвязи между частями всего изученного, а вторая – взаимосвязь с широким спектром факторов, которые приводят обучающегося к необходимому научному диапазону [4, 104 стр.]. Логико-смысловая модель привлекает своей систематичностью, наглядностью, возможностью сделать шпаргалку для учащегося легальной по форме и отрабатанной им самим по содержанию.

Работа с помощью логико-смысловых моделей позволяет педагогу и обучающимся компактно разместить до-

статочно объёмную информацию. При заполнении логико-смысловых моделей можно использовать общепринятые ус-

ловные обозначения, что позволяет сэкономить время [5, 157 стр.].

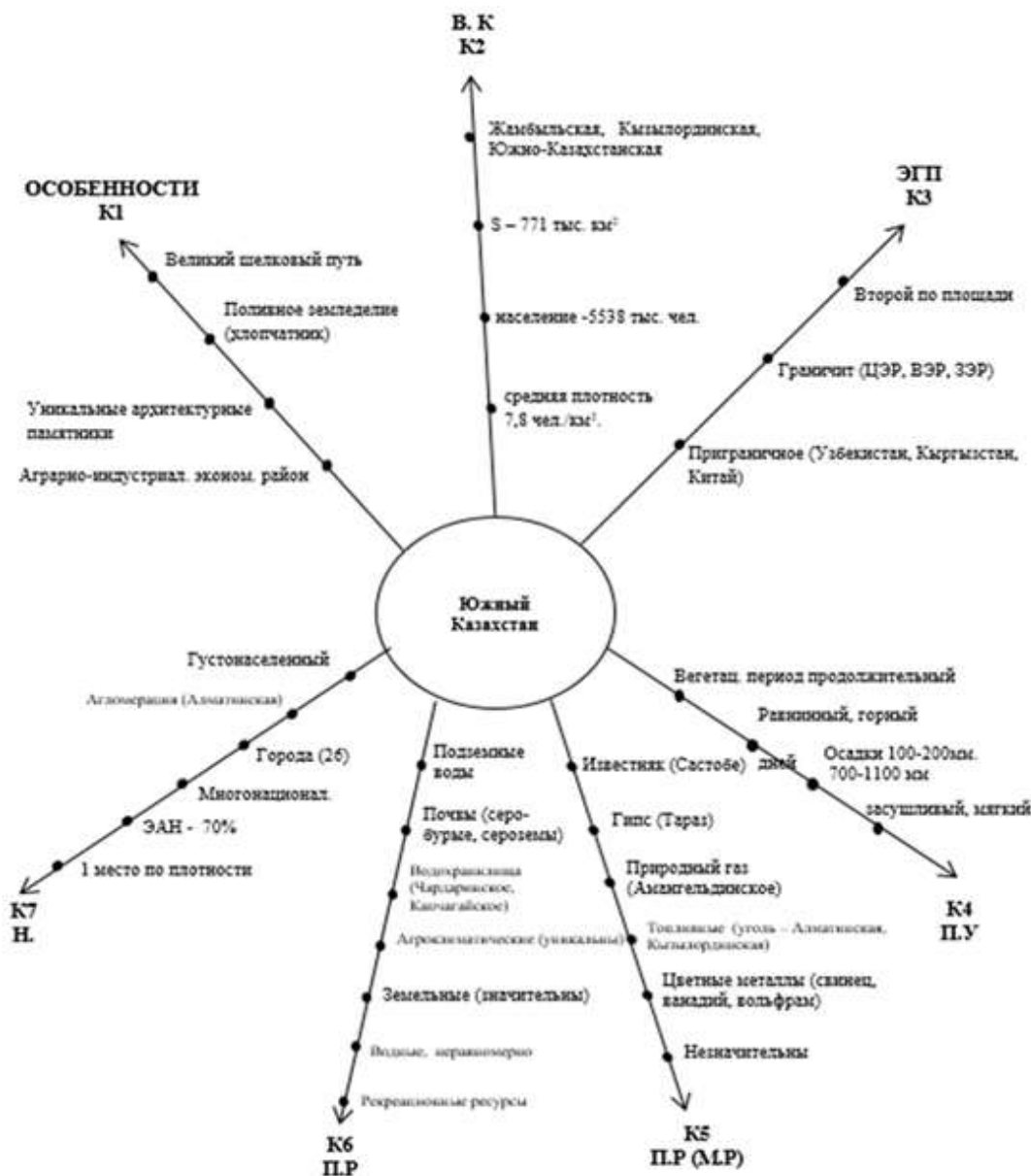

Рисунок 1 - Логико-смысловая модель «Южный Казахстан»

В качестве примера предлагаю логико-смысловую модель «Южный Казахстан», которая представлена на рисунке 1.

Обращаясь к логико-смысловой модели «Горные породы» (рис. 3), можем увидеть происхождение, основные группы горных пород и тд. Знания, полученные в процессе работы с подобными

моделями, становятся глубокими и прочными.

Логико-смысловая модель «Южный Казахстан» состоит из 7 лучей. Луч К1 отражает особенности экономического района (Великий шелковый путь, поливное земледелие, архитектурные памятники, аграрно-индустриальный); луч К2 – визитная карточка (области, пло-

щадь, численность населения, средняя плотность населения); луч К3 – экономико-географическое положение (приграничные государства); луч К4 – природные условия (температуры января, июня, осадки, рельеф, вегетационный период); луч К5 – минеральные ресурсы (топливные, цветные металлы, строительный материал – месторождения);

луч К6 – природные ресурсы (водные, земельные, агроклиматические, рекреационные); луч К7 – население (национальный состав). Результаты работы оформляются в виде логико-смысловой модели, что позволяет всю информацию конкретизировать по Южному Казахстану, систематизировать и наглядно иллюстрировать.

Рисунок 2 - Логико-смысловая модель «Северная Америка»

Важной частью географии является географическая номенклатура, знание географических объектов. На изучение номенклатуры в 7,8,9 классах в учебной программе отводится по 4 часа, этих часов недостаточно. Для усвоения и отработки знаний по теме «Материки» предлагается задание заполнить ЛСМ работая с тематическими картами.

Рассмотрим так же логико-смысловую модель «Северная Америка (рис. 2).

Логико-смысловая модель «Северная Америка» состоит из 5 лучей. Луч К1 – отражает особенности материка (самое, самое), К2– озера, К3– реки, К4– горы, К4– равнины и низменности. Обучающиеся самостоятельно составляют логико-смысловые модели после первоначального знакомства с темой, используя учебную литературу. Также примером может послужить логико-смысловая модель «Горные породы» (рис. 3).

Эксперимент по использованию дидактической многомерной технологии на уроках географии длится 4 года. Данная технология эффективна и дает

результат. При использовании данной технологии в учебном процессе прослеживается положительная динамика роста качества знаний по предмету.

Рисунок 3 - Логико-смысловая модель «Горные породы»

Анализируя результаты суммативного оценивания за четверть, видим динамику (рис. 4), так в сравнении с

2020-2021 учебным годом показатель качества вырос в среднем на 7,8 пунктов, что является хорошим результатом.

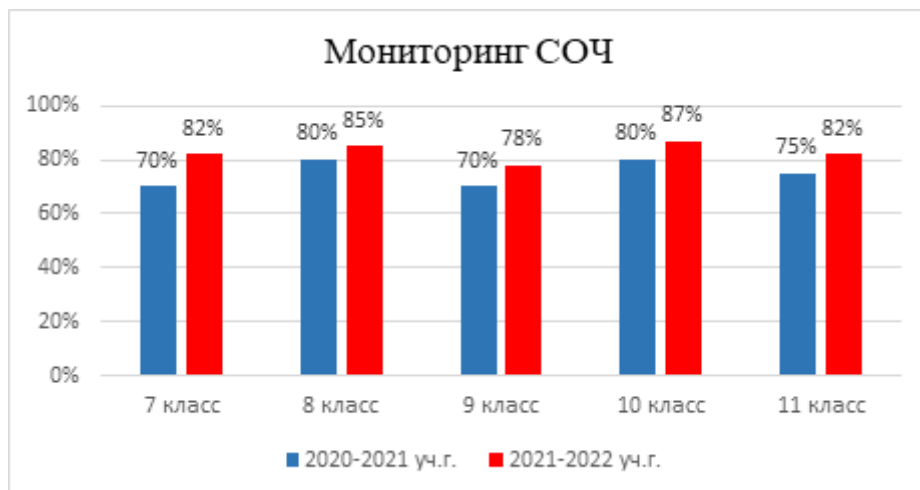

Рисунок 4 - Мониторинг СОЧ по географии за 2020-2021, 2021-2022 уч.гг.

Положительная динамика роста наблюдается также и в качестве знаний по предмету (рис. 5). для мониторинга были взяты показатели качества знаний за три предыдущих года и третьей четвер-

ти 2021-2022 учебного года. Так, сравнивая качество знаний за 4 года, видим рост качества знаний на 11 показателей в среднем.

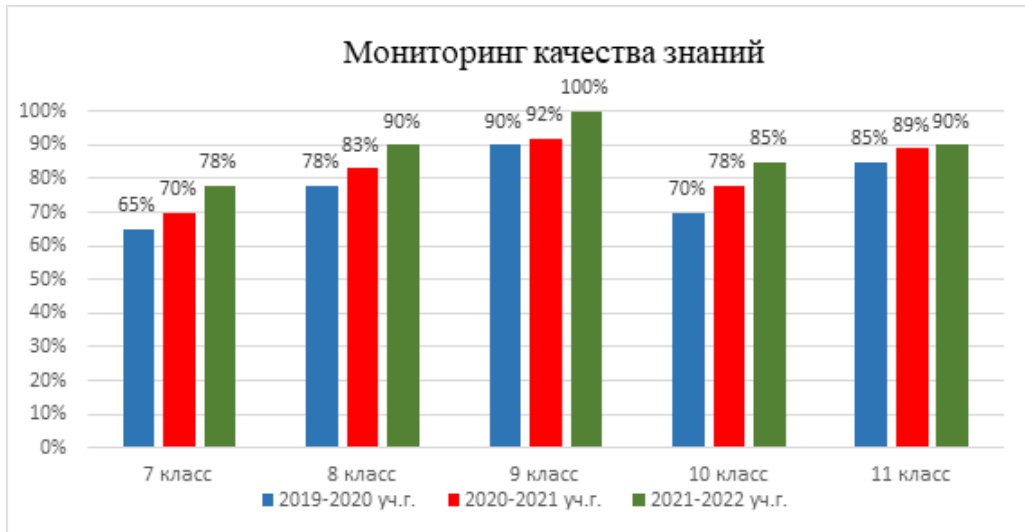

Рисунок 5 - Мониторинг качества знаний по географии за 2019-2020, 2020-2021, 2021-2022 уч.гг.

ВЫВОДЫ

Таким образом, с учетом требований современной школы, способов передачи накопленных знаний, быстрого получения и разбора увеличивающейся в условиях цифровизации и глобализации образовательного пространства информации, закрепления полученных ранее знаний, по предмету география,

в частности, необходимо вводить в систему образования новых технологий обучения. Логико-смысловые модели позволяют обучающимся получить возможность систематизации, обобщения получаемых знаний, а также повышают мотивацию обучающихся и качество знаний по предмету география.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Бенин В.Л., Культура, образование, человек (философские основы толерантной педагогики): учебное пособие, М.: Флинта, 2016 год, с. 171
2. Штейнберг В.Э., Дидактические многомерные инструменты//Теория, методика, практика. –М.: Народное образование. – 2002 год. – с. 304
3. Остапенко А.А., Моделирование многомерной педагогической реальности: теория и технологии//Народное образование. –2005 г. –с. 105
4. Потапова С.Н., Многомерная дидактическая технология как средство повышения эффективности урока. –2001 год. –с. 215
5. Васильев А.В., Новые приемы и технологии в педагогической деятельности, М. – 2007 г. –с.32

Зонова Л.А.

**ГЕОГРАФИЯ САБАҒЫНДА ДИДАКТИКАЛЫҚ КӨПӨЛШЕМДІ ҚҰРАЛДАРДЫ
БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ**

«Налобино орта мектебі» КММ,
Налобино ауылы, Қызылжар ауданы,
Солтүстік Қазақстан облысы, Қазақстан
e-mail: zonova.6767@mail.ru

Аңдапта. Мақалада география сабақтарында білім сапасын жақсарту үшін дидактикалық көп өлшемді құралдарды қолдану қажеттілігі көрсетілген. Зерттеулер ақпараттың көбеюі жағдайында және тақырып бойынша алынған ғылыми білімді нақты пысықтау үшін ақпараттың берілуін қайта қарау қажеттілігін көрсетеді. Іске асыру процесі қолданбалы бағдарды тікелей көрсететін логикалық-семантикалық модельдің мысалымен суреттелген.

Түйін сөздер: дидактикалық көп өлшемді құралдар, логикалық-семантикалық модельдер, педагогикалық технологиялар.

Zonova L.A.

THE USE OF DIDACTIC MULTIDIMENSIONAL TOOLS IN GEOGRAPHY LESSONS AS A MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF KNOWLEDGE

Nalobino Secondary School,
Nalobino village, Kyzylzhar district, North Kazakhstan region, Kazakhstan
e-mail: zonova.6767@mail.ru

Abstract. The article presents the need to use didactic multidimensional tools in geography lessons in order to improve the quality of knowledge. Research shows the need to revise the presentation of information in the context of increasing information and for more precise elaboration of the scientific knowledge obtained on the subject. The implementation process is illustrated by an example of a logical-semantic model with a direct designation of the applied orientation.

Keywords: didactic multidimensional tools, logical and semantic models, pedagogical technologies.

FTAMP 14.01.45

Е.Ә. ЖҰМАШОВ, С.С. ЖҰМАНОВА, Т.Р. АБИШЕВ

*Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
Астана қ., Қазақстан*

ЭССЕ: ТҮСІНІГІ, БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ЖАЗЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Білім беру саласындағы уәкілетті органның шешімімен педагогтерді аттестаттаудан өткізу қағидалары мен шарттарына өзгерістер енгізіліп, «эссе» кезеңі енгізілді. Бұл мақалада эссе жазудың шетелдік және отандық тәжірибелері зерделеніп, оны жазу мен бағалаудағы ерекшеліктері қарастырылған. Авторлар әдеби шолу және тәжірибе жүргізу арқылы сапалы эссе жазу бойынша педагогтерге ұсынымдар әзірледі. Мақалада талқыланған және әзірленген ақпарат білім беру ұйымдары қызметкерлерінің эссе жазу дағдыларын дамытуға септігін тигізеді.

Түйін сөздер: эссе, педагогтерді аттестаттау, білім, эссе түрлері, шығарма.

КІРІСПЕ

2021 жылы «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білімнің жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, қосымша білімнің білім беру бағдарламаларын және арнайы оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін педагогтерді және білім және ғылым саласындағы басқа да азаматтық қызметшілерді аттестаттаудан өткізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 27 қаңтардағы № 83 бұйрығына (бұдан әрі – Қағидалар) өзгерістер енгізілді. Жаңа өзгерістегі жаңалық – педагогтерді аттестаттау тәртібіне «эссе» кезеңі енгізілді.

Эссе – прозалық әдеби жанр. Үлкен энциклопедиялық сөздікте «Эссе – бұл философиялық, әдеби-сыни, тарихи-өмірбаяндық, публицистикалық прозаның жанры, ол автордың жеке ұстанымын көрсетеді» [1]. «Эссе» сөзі француз тілінен енген және тарихи түрде латын-

ның exagium (өлшеу) сөзінен шыққан. Француз тілінен аударғанда «очерк» немесе «нобай» деген мағынаны білдіреді.

Эссе автордың субъективті көзқарасын, белгілі бір мәселеге қатысты ұстанымы мен ойын көрсетеді. Жазудың бұл стилі автордан белгілі бір сұраққа толық жауап беруді талап етпейді, тек сол мәселеге қатысты өз ойын нақты жеткізуін және оны негіздермен дәйектеуін талап етеді. Сол себепті эссе жазу арқылы автор өз ойын қисынды, нақты, дәйекті және оқырманға сауатты жеткізу қабілетін дамытады.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Мақала эссе туралы ұғымдарға, сапалы эссе жазу бойынша зерттеушілер әзірлеген әдебиеттер мен эссенің кең таралған халықаралық стандарттарын зерделеу жолымен Қағидаларда көрсетілген талаптар шеңберінде сапалы эссе жазудың жолын ұсыну мақсатында жазылған. Мақаланың міндеттері:

- Эссе туралы жазылған отандық және шетелдік әдебиеттерді сараптау;

- Қағидалардағы эссе бойынша талаптар мен стандарттарды зерделеу;
- Кең тараған эссе жазу үлгілерін қарастыру;
- Эссені сауатты жазудың компоненттерін ұсыну.

АҚПАРАТТЫ ЖИНАУ МЕН ТАЛДАУДА ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДІСТЕР

Педагогтерге эссе жазу үшін қойылған талаптар, тақырып бойынша құжаттамалық түсініктік аппарат туралы мәліметтерді жинау үшін Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері талданды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2021 жылғы 12 қарашадағы №561 бұйрығымен өзгерістер және толықтырулар енгізілген «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білімнің жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, қосымша білімнің білім беру бағдарламаларын және арнайы оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін педагогтерді және білім және ғылым саласындағы басқа да азаматтық қызметшілерді аттестаттаудан өткізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 27 қаңтардағы № 83 бұйрығы зерделенді.

Екінші кезеңде әдеби шолу әдісімен эссе туралы түсінік берілген материалдар жиналды. Жиналған материалдардағы эссе туралы түсініктемелер салыстырыла отырып түсінікті және толық анықтама берген ойлар алынды.

Сонымен қатар, ағылшын тілін қосымша тіл ретінде үйренушілердің деңгейін бағалайтын Ағылшын тілінің халықаралық тестілеу жүйесінің (ағылш. International English Language Testing System – IELTS) жазылым бөліміндегі эссеге қойылатын талаптар бойынша

нұсқаулықтар талданды.

Эсседе жазуда назар аударылатын негізгі факторлар

Эссе деген терминге әртүрлі түсініктемелер беріледі. «Қазақ әдебиеті тілінің сөздігі» атты он бес томдық түсіндірме сөздігінде «Эссе – әдеби, философиялық, әлеуметтік және басқа да тақырыпта еркін түрде жазылған жүйеге салынбаған, ғылыми емес очерк» [2] деп анықталған. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «Эссе – бір нәрсенің әсерінен болатын толғаныстан туған шағын әдеби шығарма» [3], ал баспа және полиграфия терминдерінің түсіндірме сөздігінде «Эссе – берілген тақырыпқа студент өз ойы мен пайымдауын жеткілікті еркін формада баяндай алатын шамалы жазба жұмысы» [4] деп көрсетілген. Жетекші эссеист Олдос Хаксли эссе дегенімізге «Эссе – бұл кез-келген нәрсені айтуға мүмкіндік беретін әдеби әдіс» [5] және «дәстүр бойынша, эссе-бұл қысқа үзінді» деп түсініктеме берген.

Эссе жанрының негізін қалаушы француз жазушысы, философ Мишель Монтень болды. Ол 1580 жылы «Тәжірибелер» атты еңбегінде қоғам мен адамның тағдыры туралы ойларымен бөлісетін эссені жазды [6]. Дегенмен жазбаның осы түріне ұқсас жанрлар, туындылар басқа да авторлар мен қоғамдарда болғанын айтып өткен жөн [7], [8].

Эссе құрылымы

Эссе көп жағдайда бір тақырып аясындағы мәселені қозғайды. Сондықтан эссенің құрылымы бірнеше абзацқа бөлінеді, себебі бір тақырыпты бір абзацпен жазу күрделі және оқырманға түсінуге ауыр. Әр абзацта тақырып аясындағы бір ой жазылады, сол арқылы автордың көзқарасы негізделеді. Барлық абзацтар кіріспе және қорытынды бөлімдер арқылы біріктіріледі. Егер автор жазбаны дұрыс құрылымдай алса, онда эссе сапалы шығады. Сондықтан

эссені жазғанда, оның құрылымын дұрыс қарастыру, абзацтарға тиімді бөлу маңызды.

Алдында аталып өткендей, эссенің ортақ қабылданған стандартты құрылымы жоқ. Бұл еркін жанр болғандықтан, оны автор өзінің еркіне қарай құрылымдай алады. Алайда, эссенің құрылымы қисынға сай болуы керек. Эссе құрылымын анықтайтын жалғыз шарт – логика. Көп жағдайда эссе Кіріспеден, автордың көзқарасы дәйектелетін Абзацтардан (Негізгі бөлім) және жалпы ой түйіндететін Қорытындыдан тұрады.

Кіріспе. Бұл бөлімде тақырыптың негізгі мәні, автордың ұстанымы және эссенің құрылымы немесе автордың ойы бұдан әрі қалай өрбитіні көрсетіледі. Кіріспе бөлімде мәселенің тұжырымдамасы және оның маңызы, риторикалық сұрақ, дәйексөз т.б. болуы мүмкін. Кіріспе бөлімінің мазмұнын мынандай бағытта өрбіту ұсынылады:

- тақырып және эссенің мақсаты ашылады;
- оқырманды қызықтырады;
- автордың тақырыпқа қатысты ұстанымы жазылады;
- автор өз ұстанымын қалай дәйектейтінін баяндайды.

Кіріспе оқырманды баурап алатындай болғаны жөн. Бұл бөлім оқырманға эссе жайлы алғашқы пікірді қалыптастырады, сондықтан басынан бастап қызықтыруға тырысу қажет. Жақсы жазылған кіріспе оқырманның қызығушылығын оятып, эссені аяғына дейін оқуға итермелейді. Сондықтан, осы абзацты жазуға ерекше ықылас қойып, оқырманды қаралатын мәселеге тарту маңызды.

Негізгі бөлім. Бұл тармақ көп жағдайда екі немесе одан да көп абзацтан тұрады. Негізгі бөлімде автордың ойлары тезистермен ұсынылуы керек, әр тезис дәлелдермен расталуы қажет және соңғы сөйлемде түйін жасалады.

Әр абзацта көп жағдайда бір ғана идея дамытылады, талқыланады, мәні ашылады. Әдетте негізгі бөлімдегі абзацтың құрылымы төмендегі формулаға сәйкес бірнеше сөйлемнен тұрады:

- тезис (абзацта ашылатын пікір);
- дәлелдеу (тезисті дәлелдеу үшін пайдаланылатын дәлелдер);
- тұжырым (автордың түйіні).

Көбіне абзацтың алғашқы сөйлем автордың көзқарасын, ойын білдіретін тезиспен басталады. Келесі сөйлемдерде сол пікірді негіздейтін дәлелдер (аргументтер) беріледі. Дәлелдерге оқырманды қандай да бір көзқарастың шынайылығына сендіруге бағытталған фактілер жатады. Бұл жағдайда дәлел ретінде статистикалар, өмірлік мысалдар, түрлі зерттеулердің нәтижелері, ғалымдардың пікірлері, құбылыстар мен оқиғалардың салдарлары, заттар т.б. қарастырылады. Автордың жеке ойы, жалаң фактілер дәлел ретінде қарастырылмайды. Әдетте негізгі бөлімдегі әрбір абзац жалпы тұжырыммен аяқталады.

Осы формула негізгі бөлімдегі абзацтардың санына байланысты 2-3 рет қайталануы мүмкін.

Қорытынды бөлім. Соңғы абзац негізгі бөлімде талқыланған мәселелерді қорытып, бір тұжырымға келген сөйлемдерден тұрады. Бұл тармақта негізгі бөлімде ұсынылған және дәйектелген барлық тұжырымдар біріктіріледі. Соңында, мәселе қайта қайталануы және қорытынды шешім жасалады. Ал оқырман берілген дәлелдер негізінде автордың қисынды көзқарасын түсінеді.

Эссе жазудың алгоритмін құру қадамдары

Эссе жазу процесі жоспарлы түрде жүзеге асады (жоспарға бағынады, немесе жоспарлауды қажет етеді), автор жазбаны қағазға түсірудің әрбір қадамын алдын ала білгені абзал. Алгоритмдегі ең бірінші қадам – тақырып таңдау. Себебі кез келген жазба жұмысы, алдымен,

тақырыпты таңдаудан және тақырыпта нақты қандай мәселе көтеріліп отырғандығы туралы анықтаудан және түсінуден басталады. Тақырып таңдағанда автор төмендегі сұрақтарды өзіне қоюы маңызды:

- Тақырып қай салаға қатысты?
- Не туралы жазуды талап етіп отыр?
- Тақырыптағы «кілт сөздер» қандай?
- Тақырып туралы не білемін?

Мысалы: «Көшбасшы педагог қандай болуы керек?» тақырыбында эссе жазу керек. Алдымен тақырыптың негізгі кілт сөзін анықтап алу керек. Бұл жағдайда кілт сөздер «көшбасшы» және «педагог» болып отыр. Эссе заманауи педагогті басқа әріптестерінен ерекшелетін, озықтығын көрсететін қасиеттері туралы жазуы қажет. Тақырыпты деконструкциялау арқылы ондағы сөздердің ара-жігін ажыратқан адам эссені жақсы жазады.

Эссе жазудың екінші кезеңі – мәтін тақырыбы бойынша ақпараттарды бір жүйеге келтіру. Бұл тұста уақыт тапшылығына байланысты педагогтерге тақырып бойынша жазылатын ақпаратты ойында жүйелеу туындайды. Автор ақпаратты оқырманға қалай жеткізетінін, эссені қалай құрылымдайтынын, қандай тезистер мен аргументтер келтіретінін, мәтіндегі сөйлемдерді ойында құрастыра бастайды. Сондықтан бұл жазбаның архитектуралық үлгісі сызылатын кезең.

Автор тақырып бойынша өз білімі мен тәжірибесіндегі ақпаратты ойында жүйелегеннен кейін оларды қағазға түсіру кезеңдері басталады. Бұл кезең эссе жоспарындағы абзацтарға сәйкес жылжиды. Осы кезеңде педагог әр абзацты жазу барысында ойындағы жоспарды қайта қарап, түзетіп отыруы маңызды. Алайда түзету барысында жалпы құрылым сақталып, берілген тақырып-

тан ауытқымау қажет.

Эссе жазудағы ең соңғы қадам жазылған мәтінді сын көзбен шолып шығу. Автор міндетті түрде осы кезеңге уақыт қалдыруы тиіс. Себебі соңғы шолу кезеңінде автор мәтіндегі сөз тіркестерінің, терминдер мен анықтамалардың орынды пайдаланылғанын тексереді. Сөйлемдердегі орфографиялық, стилистикалық және пунктуациялық қателерді түзетеді. Сонымен қатар, жалпы идеяны дұрыс беру мақсатында эссеге кішігірім өзгерістер енгізуге мүмкіндігі болады. Осындай себептерге байланысты соңғы кезеңде түзетуден өткен эссенің сапасы жоғары болады.

Сондай-ақ, эссе сапалы шығуы үшін төмендегі нормаларға да назар аударған жөн:

- автордың жеке көзқарасын білдіру;
- мәтінді жинақы, анық, түсінікті етіп жазу;
- логикалық заңдылықты және ойдың бірізділігін сақтау;
- креативтілік, тың және жаңа идеяларды қолдану, басқалардан ерекшелену;
- сөз тіркестерін, синонимдерді, терминдерді қолдану (алайда қысқарған және ауызекі сөздерді пайдаланбау);
- жалғаулық шылаулар мен есімдіктерді (сілтеу, жалпылау, т.б.) орынды қолдану;
- сауатты жазу (грамматикалық, пунктуациялық, орфографиялық және стилистикалық);
- аргументтерді дәйекті етіп беру (ғылыми негіз, статистикалық фактілер, нақты өмірлік мысалдар).

Аталған ұстанымдардың эссе жазу барысында ескерілуі оның сапалы болып, оқырманның көңілінен шығуына ықпал етеді. Бұл өз кезегінде оқырман эссе авторы туралы оң көзқарасты қалыптастырады. Сонымен қатар, эссе жазуға дағдыланған адам тек жазбаша

емес, ауызша да өз ойын жинақы және түсінікті жеткізу қабілетін дамытады.

Эссені бағалау критерийлері

Эссені бағалаудың көптеген тәсілдері мен критерийлері бар. Ол эссені қабылдаушы тараптың шарттарына сәйкес өзгеруі мүмкін. Дегенмен жазбаша мәтінді бағалаудың кең тараған тәсілі ол тақырыпты ашу, құрылым, дәйектілік, сауаттылық және сыни пайым қолданылуына негізделген. Төменде осындай үлгіге негізделген бағалау шарты ұсынылады. Бұл бағалау тәсілі ITEST жүйесінде

берілген бағалау критерийлері негізінде әзірленді [9].

Жазушының берілген тақырыпты толығымен түсінуі, оны жан-жақты ашуы эссе жазудағы ең басты талаптардың бірі. Бұл аспектіде эссені нақты тақырыпқа жауап ретінде жазуы, сол мәселе шеңберінде ғана тезистер ұсынуы, тақырыпқа қатысты түсініктерді орынды пайдалануы, тақырыпты толықтай әрі нақты жеткізе білуі қарастырылады. Тақырыпты игеруін айқындайтын дескрипторлар 1-кестеде берілген.

1-кесте. Берілген тақырыпты түсінуі

Берілген тақырыпты түсінуі	Берілген тақырыптың түсініктерін анық және толық аша алады
	Тақырыпқа сәйкес келетін түсініктерді орынды қолдана алады
	Тақырыпқа сәйкес тезистерді бере алады
	Тақырыпқа сәйкес мазмұндай алады

Кестеге қарап, автордың берілген тақырыпты түсінуін бағалайтын өлшемдер – жазылған эссе мазмұнының қозғалған мәселе төңірегінде өрбуін және ойдың толық аяқталуын бағалайтынын байқауға болады. Сол себепті кез келген жазбада тақырыптан ауытқымау өзекті. Ол үшін эссені дұрыс құрылымдау маңызды. Автордың нақты бір көзқарасын немесе идеясын өзекке алып, сол көзқарасты әртүрлі аргументтер арқылы дәйектеу мақсатында мазмұны түзетіл-

ген эссе сапалы шығады.

Эсседегі маңызды бағалау критерийлердің бірі – ол жазбаның құрылымының дұрыс және жүйелі құрылуы. Бұл тұста автордың эссе мазмұнын абзацтарға дұрыс бөле алу қабілеті маңызды. Сондай-ақ, эссені жазушының өз ойын дәлелдеу үшін тақырыпқа сай негіздемелер мен аргументтер келтіре алу қабілеті де ескеріледі. Осы критерийлер шеңберіндегі бағалау үлгісі 2-кестеде берілген.

2-кесте. Дәлелдерді жазу және эссе құрылымдарының сақталынуы

Эссе құрылымын сақтау	Тақырыпқа сай пікірін, көзқарасы мен аргументтерді тиісті (сауатты) түрде жеткізе алады
	Тақырыпты аша білу, мәселені шешу жолдарын жан-жақты қарастырып, ұстанымын дәлелдер арқылы қорғай алады
	Әр бөлім талапқа сай құрылады. Бөлімдерге негізгі түсініктерді нақтылы қолдана алады
	Ұсынылған талапқа сай эссені қорытындылау тұжырымы мен ой түйінін қорытындылай алады
	Берілген эссенің тақырыбын аша отырып, мәселенің шешу жолдарын көрсетіп қорғай алады

Бағалау критерийлерінің тағы бір параметрі эссені жазудағы логикалық реттілік пен дәйектілік. Мәтін жазу барысында автор ойының жүйелілігі, мазмұнын дұрыс тізбектей алуы, дәлелдерді нақты көрсете білуі, тезистерді қолдауға бағытталған аргументтерді негіздей отырып

өзіндік тұжырым жасай алу қабілеті тексеріледі. Автордың өз көзқарасын орынды дәлелдермен негіздеуі және эссенің өн бойында жүйеліліктің сақталуы бағалаудың басты шарттарының бірі. Бұл бағалау жүйесінің дескрипторлері 3-кестеде ұсынылды.

3-кесте. Логика мен дәйектілік, тұжырымдардың болуы

Логика мен дәйектілік, тұжырымдардың болуы	Ой жүйелілігі мен дәйектілігін сақтай алады
	Дәлелдерді нақты бере алады
	Тезис аргументтерінің сәйкестігі қаралады
	Тақырыпқа сәйкес жазу стилін (баяндау, дәлелдеу, сипаттау, жеке ой ерекшеліктерін) ұтымды таңдай алады
	Көзқарастарға сараптама жасай отыра, жеке ой тұжырымын ұсына алады

Көп жағдайда жазуға берілген уақыт мөлшері аз болғанымен берілген уақыт аралығында жазылған эсседегі грамматикалық сауаттылық тексеріледі. Кез келген жазба жұмысын бағалау критерийлерінің арасына автордың стилистикалық, грамматикалық, орфографиялық,

пунктуациялық сауаттылығын және лексикалық қорын тексеру кіреді. Бұл тұста жазылған эссенің талаптарға (сөз саны), жазба жұмысынан талап етілетін нормаларға сәйкестігі қаралады. Бұл дескриптор бойынша толық ақпарат 4-кестеде көрсетілген.

4-кесте. Жұмыстың грамматикасы

Жұмыстың сауатты жазылуы	Мәтіндегі лексика, грамматикалық нормаларды сақтай алу
	Пайдаланылған сөздік қоры мен көркемдегіш құралдарды қолдана алу
	Мәтіннің орфографиялық және пунктуациялық талаптарға, стилистикалық нормаларға сәйкестігі
	Жүйесін сақтау үшін сөздің стилистикалық оралымдарын (терминдерді) сауатты қолдана білу
	Сөз санының талаптан аспауы, сөздер мен ойдың қайталанбауы қаралады

Эсседе бағаланатын келесі бір параметр – автордың сыни пайымы. Көп жағдайда эссені жазғызу жолымен сынақ алудың өзі автордың сыни ойлау қабілетін тексеру үшін жасалады. Мұндағы мақсат автордың берілген материалды түсіну, қорыту, жүйелеу, талдау, стандарттан тыс ойлау, өзіндік пікір қа-

лыптастыру және оны орынды дәлелдей алу әлеуетін бағалау. Автордың берілген тақырып бойынша көпшілікке белгілі тривиальды фактілерді қайталамай, керісінше ақпаратты талдай отырып сынауы, соның нәтижесінде жаңаша тұжырым ұсынуы маңызды. Бұл бағыттағы дескрипторлер 5-кестеде берілген.

5-кесте. Автордың сыни пайымы

Сыни ойлау, ойды тұжырымдау шеберлігі	Сыни сараптама жасай білу
	Тақырыпқа қатысты мәтінге сыни талдау жасай білу
	Ойын түйіндеп, ұсыныс, шешім, қорытынды тұжырым ретінде ұсына алу
	Жеке көзқарасы мен пікірін дәлелді жеткізе білу
	Сыни ой-пікірін тұжырымдай білу

Эссе жазу барысында соңғы дескрипторларды ескеру, автордың мәтін арқылы оқырманға жаңаша ой тастауы, сыни сараптама жасауы, талдау жүргізуі, ұсыныс беруі және оны шешу жолдарын көрсетуі автордың шеберлігін байқатады.

Қорыта айтқанда, автордың жоғарыда берілген бағалау критерийлерімен танысуы және оларды эссе жазу барысында ескеруі өзекті. Эссе кезеңі бағалауға жатпаса да, мәтіннің мазмұны педагогтің жалпы білімін, сауаттылығын, сыни пайымын, жазбаша түрде ойын дұрыс жеткізе білу қасиеттерін көрсетеді.

Қағидаларда көрсетілген талаптар аясында эссе жазу

Қағидалардың «Эссе жазу тәртібі» деп аталатын 2-параграфында эссе бойынша аттестаттаудан өтушілерге қойылатын негізгі шарттар көрсетілген. Осы параграфтың 54 тармағына сәйкес «Тестілеу аяқталған соң педагог эссе жазады. Берілетін уақыт – 30 минут. Қолданылатын сөз саны – 250-300 сөз. Жыл сайын эссе тақырыбын білім беру саласындағы уәкілетті орган анықтайды. Жазылған эссе педагогтің жеке кабинетінде ngt.testcenter.kz сілтемесі бойынша көрсетіледі» және Қағидалардың

55 тармағына сәйкес жазылған эссе педагогтің жеке кабинетіне жолданады.

Жыл сайын эссе тақырыбын білім беру саласындағы уәкілетті орган анықтайды. Жазылған эссе педагогтің жеке кабинетінде ngt.testcenter.kz сілтемесі бойынша көрсетіледі.

Эссе жазу шарттары:

- эссе жазуға берілетін уақыт – 30 минут, жазбаны мерзімінен ерте аяқтауға болады, алайда одан асыруға болмайды;
- эсседегі сөз саны 250-ден кем болмауы және 300-ден аспауы тиіс;
- аттестаттаудан өтушілер жазуы тиіс эссе тақырыбын Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекітеді;
- эссе педагогтің жеке кабинетінде сақталады, сондықтан ол кабинетке кіруге рұқсаты бар тұлғалардан (уәкілетті органдардың қызметкерлері мен аттестаттау комиссиясы мүшелері) басқаларға жазба қолжетімсіз.

Қағидаларда көрсетілген шарттар шеңберінде эссені ықтимал абзацтарға бөлудің үлгісі 6-кестеде берілген. Автордың эссенің негізгі бөлімін 2 немесе одан да көп абзацтарға бөлуі өз ойын дәйектейтін аргументтер санына байланысты екенін айтып өту керек.

6-кесте. Эссенің құрылымдық мазмұны мен элементтерінің көлемі

Композициялық элементі	Көлемі	Мазмұны
Кіріспе (1 абзац)	30-50 сөз	Тақырыптың өзектілігі Автордың ұстанымы/көзқарасы Негізгі бөлімде қарастырылатын ойлар қысқаша беріледі

Негізгі бөлім 1 (2 абзац)	100-110 сөз	1. Абзацтағы негізгі тезисті беру. 2. Негізгі тезис бойынша аргумент. 3. Аргументті негіздейтін дәлел немесе мысал. 4. Дәлелді талдау немесе түсіндіру. 5. Абзацтағы ой бойынша жалпы тұжырым жасау.
Негізгі бөлім 2 (3 абзац)	100-110 сөз	1. Абзацтағы негізгі тезисті беру. 2. Негізгі тезис бойынша аргумент. 3. Аргументті негіздейтін дәлел немесе мысал. 4. Дәлелді талдау немесе түсіндіру. 5. Абзацтағы ой бойынша жалпы тұжырым жасау.
Қорытынды (4 абзац)	20-30 сөз	Негізгі бөлім тезистерін жалпылап соңғы ойды жазу. Жаңа ой жазылмайды
Нәтиже	250-300 сөз	

Кестеде берілген үлгіні басшылыққа ала отырып «Бүгінгі білім берудің мақсаты туралы менің философиям» тақырыбында жазылған эссенің жобасы 1-қосымшада берілген.

Қағидалар бойынша эссе алгоритмі

Қағидаларға сәйкес аттестаттаудың эссе кезеңіне берілетін уақыт 30 минут. Бұл эссе жазушының әдебиеттер, материалдар мен дереккөздер іздеуіне қосымша уақыты болмайтынын білдіреді. Сондықтан педагог өзінің осыған дейін

жинаған білімі мен тәжірибесіне сүйене отырып, эссе жазуды жоспарлайды.

Жазу процесін жоспарлау белгілі бір алгоритмнен тұрады. Қағидаларда көрсетілген талаптарға икемделіп жасалған эссе жазудың алгоритмі 1-кестеде берілген. Эссені ұсынылған алгоритм қадамдары негізінде жазуға болады. Кестеде әр кезең үшін жұмсалатын ықтимал уақыт көлемі де берілген, педагогтердің эссе барысында уақытты ұқыпты есептеуі өте маңызды.

7-кесте. Эссе жазудың алгоритмі

№	Кезең	Ықтимал уақыт
1	Тақырып таңдау, мәселені түсіну	1 минут
2	Тақырып бойынша идеяларды, ақпаратты жүйелеу	3 минут
3	Кіріспе бөлімін жазу	3 минут
4	Негізгі бөлімнің бірінші абзацын жазу	7 минут
5	Негізгі бөлімнің келесі абзац(тар)ын жазу	8 минут
6	Қорытынды бөлімді жазу	3 минут
7	Мәтінді сыни көзқараспен қайта оқып шығу	5 минут

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, мақалада педагогтерге эссе жазуда неге мән беру керек екендігі ұсынылды. Авторлар эссе жазудың шетелдік және отандық тәжірибесін зерделей отырып Қағидаларда көрсетілген талаптар мен шарттар бойынша сапалы эссе жазудың жолын ұсын-

ды. Сондай-ақ, сапалы эссе жазу бойынша материалдарды талдау нәтижесінде сауатты жазылған эссенің сипаттамасы мен критерийлерін белгіледі. Бұл білім саласы қызметкерлерінің эссе туралы түсінігін кеңейтіп қана қоймайды, сонымен қатар, олардың жазу дағдысын дамытуға көмектеседі.

Шәкіртке білім беру туралы менің философиям

Білім алушыларды оқыту барысында мұғалім ұстанатын концептуалды қағидаларды біріктіретін философиялық көзқарас болуы тиіс. Философиялық көзқарас педагогтің шәкірттерге білім беру мен тәрбиелеудегі бағдарының мәнін білдіреді. Менің оқушыларды оқытудағы ұстанатын философиям екі негізгі субстанцияға негізделген. Олар: шәкірттің пәнге деген құштарлығын ояту, өз бетінше іздену дағдысын қалыптастыру.

Санасы енді қалыптасып келе жатқан жеткіншек үшін ұстаз еліктейтін модель болғандықтан, оған қарап бой түзейді, берген сабағының сапасына және сыныппен орнатқан қарым-қатынасына қарай пәнге ынтасы оянады. Менің ойымша, барлық жанның көз алдында мектепте ерекше із қалдырған педагогтің бейнесі өмір бойы сақталады. Сол себепті мектепте қай пәннің ұстазы білікті болса, сол пәннен болашақ мамандық иелері көптеп шығады. Әлеуметтік зерттеулердің қорытындысы бойынша әрбір үшінші студентке мамандығын таңдауда мектептегі мұғалімі ықпал еткенін анықталған. Осыған қарап, ұстаздың өз пәні бойынша біліктілігі, білім алушылармен қарым-қатынасы, жеке басының жүріс-тұрысы маңызды екені байқалады. Оқытушы жеткіншектердің алдында өзінің осындай зор ықпалы барын түсінуі керек, соған сай жауапкершілік алып, оқушылардың өзі беретін пәнге махаббатын оятуы тиіс.

Өз бетімен ақпаратты іздеу және табу дағдысы қазіргі заманда барлық индивидке қажет маңызды қасиет деп ойлаймын. Осы қасиет азаматтың бойында мектеп кезінде қалыптасуы маңызды. Білім ұясында жеке іздену әдетін үйренбеген, тек мұғалім берген және сұраған мәліметті үйренумен шектелген шәкірттер өмір бойы біреудің түсіндіріп беруін, айтып беруін қалап тұратыны жасырын емес. Мұндай азаматтар мен азаматшылардың бойында жаңалықты әртүрлі көздерден іздеу, оларды салыстыру, талдауға қарағанда, естіген хабарға илану басым. Осыны ойлап, мен сабақ бергенде оқушыларымның үйде қосымша ізденіп, кітапханаға барып, адамдардан сұрап сыныпта айтылған ақпараттан тыс деректермен танысып келуіне мән беремін.

Жазбада жазылғандарды қорытындылай келе айтарым - оқушының қай пәннен мықты болатыны және білім алуға деген қызығушылығының оянуы ұстазына байланысты. Мен осы әлеуетімді пайдаланып, шәкіртке дұрыс бағдар беруді, ұрпаққа адал болудың өнегесі деп білемін.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. *Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 1999. С. 1413.*
2. *Қазақ әдебиеті тілінің сөздігі. Он бес томдық. 15-том./ құраст.: А. Жаңабекова, Т. Жанұзақов, Б. Әбілқасымов және т.б. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011.Т.15: - Ү – Я. – 824 бет.*
3. *Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов, - Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.*
4. *Баспа және полиграфия терминдерінің түсіндірме сөздігі/ С. Медеубекұлы, Б. Омарова, Р. Әбдиева. – Алматы: «Сөздік-Словарь», 2013 – 232 б.*
5. *Хаксли Ол. Сборник эссе , «Предисловие», Лондон: Harper and Brothers, 1960, рv.*
6. *Высоколян Н.Е. Методические рекомендации по написанию эссе. Ухта, 2013. С.4.*
7. *Princeton University. Eight-Legged Essay // <https://www.princeton.edu/~elman/documents/>*

Eight-Legged%20Essay.pdf

8. Шанс, Линда Х. (1997). *Бесформенное в форме: Кенко, Цурезурегуса и риторика японской фрагментарной прозы*. Стэнфорд: Stanford UP, с. 46.

9. Эссені бағалау критерийлері: <https://itest.kz/kz/attestation/esse-4157/nusqualar/lecture/esseni-bahalau-kriterijleri>

Е.А. Жумашов, С.С. Жуманова, Т.Р. Абишев

ЭССЕ: ПОНЯТИЕ, ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ И НАПИСАНИЯ

Национальная академия образования им. Ы.Алтынсарина

г. Астана, Казахстан

Аннотация. Решением уполномоченного органа в области образования внесены изменения в правила и условия проведения аттестации педагогов, введен этап «эссе». В данной статье изучен зарубежный и отечественный опыт написания эссе, рассмотрены особенности его написания и оценки. Авторами разработаны рекомендации педагогам по написанию качественного эссе путем проведения литературного обзора и эксперимента. Материалы, предоставленные в статье, будут способствовать развитию навыков написания эссе педагогическими сотрудниками организаций образования.

Ключевые слова: эссе, аттестация педагогов, образование, виды эссе, сочинение.

E.A. Zhumashov, S.S. Zhumanova, T.R. Abishev

ESSAY: THE CONCEPT, FEATURES OF EVALUATION AND WRITING

National Academy of Education named after Y. Altynsarin,

Astana, Kazakhstan

Abstract. Central state authority that responsible for education made amendments for legal acts on attestation of pedagogies, principals and educational institution employees. According to new amendments a new 'essay writing' step included into stages of the attestation. This paper examined local and foreign examples of essay writing, peculiarities of essay types and its assessments. Authors recommended the techniques of developing a good essay for pedagogies after literature review and desk-based experiments. Content of paper beneficial for employees of educational institutions in developing their essay writing skills.

Key words: essay, attestation of pedagogies, education, essay types, composition.

OR 11465474

А.Н. ИБРАЕВА*Национальная академия образования И.Алтынсарина,
г. Астана, Казахстан*

МНЕНИЯ О КАЗАХСТАНСКОЙ НАУКЕ: РЕЗУЛЬТАТЫ МОНИТОРИНГА

Аннотация. В статье описаны результаты исследования на основе мониторинга барометра науки зарубежных стран, а также сравнительного анализа с итогами предыдущих опросов внутри страны. Целью предлагаемой статьи является изучение общественного мнения и определение экспертного мнения ученых о науке. По итогам социологического исследования проведена статистическая обработка результатов опроса. На основе проведенного мониторинга даны рекомендации по повышению эффективности распространения научных данных.

Статья выполнена в рамках программно-целевого финансирования научно-технической программы OR 11465474 «Научные основы модернизации системы образования и науки» (2021-2023 гг., Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина). Авторская группа благодарит Министерство образования и науки Республики Казахстан за предоставленную возможность опубликовать настоящую статью.

Ключевые слова: казахстанская наука, общественное мнение, социологическое исследование, мониторинг.

ВВЕДЕНИЕ

В зарубежных странах общественное мнение о науке изучают на постоянной основе. Так, в Испании каждые 2 года Испанский фонд науки и технологий [1] анализирует отношения между наукой, технологиями и обществом посредством опроса. В Германии проводится ежемесячный опрос барометра науки [2]. В США ежегодно реализуется исследовательский проект Индекс состояния науки [3], в 2021 году опрос охватил 17 стран. В Великобритании проводятся серии онлайн-опросов [4] для исследования отношения населения к науке, доверия к ученым и научной коммуникации. Во Франции проводится опрос «Барометр критического мышления» [5] касательно доверия общества к науке.

Изучение литературы, поиск в Интернете показал, что в Казахстане в 2006 году компанией Visam по заказу НЦНТИ при поддержке МОН было проведено социологическое исследование «Состояние и проблемы казахстанской науки: взгляд изнутри» [6]. В 2019 году по заказу Парламента РК проведен правовой мониторинг Закона РК «О науке» [7]. В мае 2021 года НАН РК по рекомендации Аппарата Президента РК в целях повышения качества Доклада о науке провел экспертный опрос академиков, членов-корреспондентов, сотрудников отдельных институтов по всем отраслям науки [8]. Из перечисленного видно, что в нашей стране работа в данном направлении ведется по мере необходимости, исходя из текущего состояния,

в соответствии с заказом. Вследствие чего рассмотрение процесса изменения мнения общества о науке в динамике не представляется возможным. Тем не менее по некоторым аспектам нами проведен сравнительный анализ ситуации в рамках изучаемой темы.

В статье для сравнения общественного мнения о развитии науки в Казахстане с положением в других странах используются данные мониторинга инновационного поведения населения Национального исследовательского университета Высшей школы экономики России за 2020 год [9], результаты опроса Евробарометра «Знания и отношение граждан Европы к науке и технологиям», проведенного в 2021 году [10].

Целью настоящей статьи является изучение общественного мнения и определение экспертного мнения ученых о науке. Статья предназначена для широкого круга специалистов в области науки, а также лиц, интересующихся состоянием и проблемами казахстанской науки.

МЕТОДОЛОГИЯ

Для проведения социологического исследования разработана программа и анкета. Составлен список опрашиваемых респондентов. Исследование проводилось по описательному плану, включающему пилотажное исследование с целью апробации инструмента для сбора первичной социологической информации. На этом этапе в состав выборки включены значимые для целей исследования представители – научные сотрудники ПЦФ программы. Разработанная анкета в формате Word была разослана на номера whatsapp и email. Затем проводился выборочный анкетный опрос среди ученых, экспертов, исследователей, преподавателей вузов. Целевой группой респондентов были сотрудники

вузов, профессиональных научных сообществ, подведомственных научных организаций Комитета науки МНВО РК, исследовательской группы ПЦФ.

При проведении опроса сотрудников вузов, исследователей, экспертов, ученых использовалась Google-форма анкеты. Выбор Google Forms был обусловлен из-за таких особенностей облачных решений как анализ ответов и автоматические отчеты, возможность просмотра результатов опроса в виде графиков и диаграмм. Минусом формы являются ограничения на количество анкет, отправляемых в день.

РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРОСА

Как показал опрос, практически значимая доля казахстанцев (89%) согласилась с высказыванием о том, что благодаря науке у будущих поколений будет больше возможностей. Довольно заметная группа людей (95%) считают, что наука делает жизнь более легкой и комфортной. Такой же позиции, например, придерживается 91% россиян. Согласно опросу Европарламента многие граждане ЕС считают, что наука и технологии помогают улучшить жизнь тех, кто уже более обеспечен (57%), и не уделяет должного внимания различиям между потребностями женщин и мужчин (23%).

Мнения людей о характере влияния научно-технологического прогресса на общество становятся дифференцированными при анализе его различных аспектов. Так, 95% респондентов отметили положительное воздействие достижений науки на уровень жизни, 84% - на здоровье населения, 79% - на состояние окружающей среды (в России 84%, 64% и 34% соответственно). Опрос Евробарометра показал, что 86% граждан ЕС считают общее влияние науки и техники положительным.

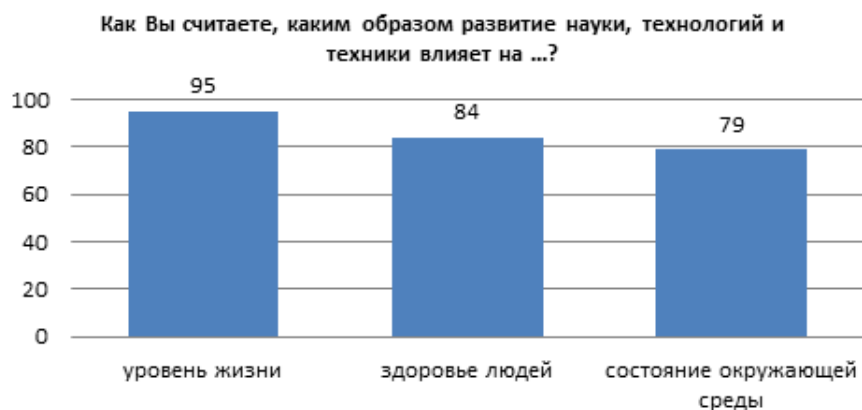

Рис.1 - Оценка населением влияния науки и техники на разные стороны жизни (доля респондентов, ответивших на вопрос «положительно» в их общей численности, %).

Наука рассматривается жителями нашей страны в качестве удачного профессионального выбора, 74% казахстанцев были бы рады, если бы их ребенок стал научным работником/исследователем (62% россиян в 2019г., 84% ирландцев в 2020г.). Это показывает, что казахстанская общественность положительно относится к роли науки в обществе.

Респонденты негативно оценивают труд работников научной сферы с точки зрения оплаты труда. Большинство опрошенных (77,8%) думают, что ученые зарабатывают меньше, чем представители некоторых других профессий с аналогичной нагрузкой. Для сравнения

можно подчеркнуть, что согласно статистическим данным среднемесячная заработная плата профессиональной, научной и технической деятельности ниже оплаты труда отрасли горнодобывающей промышленности и разработки карьеров, сфер финансовой и страховой деятельности, информации и связи [11]. Научная работа оценивается в позитивном ключе - 94,7% казахстанцев считают научную деятельность не скучной, 84,2% подчеркнули, что большинство ученых хотят работать над такими задачами, которые делают жизнь обычного человека лучше.

Рис.2 - Представления о работе ученого в Казахстане (доля респондентов, выразивших согласие/несогласие с конкретным утверждением, в их общей численности, %).

В отношении к работе наиболее важными 81% опрошенных представителей науки и высшего образования считают хороший заработок. Для 62% это возможность применять свои знания, навыки. Более половины (52%) анкетированных отметили важным возможность приобретать новые знания, навыки. 48% подчеркнули интересную работу. Одинаковое количество участников опроса (по 33,3%) утверждают важными надежное место работы, наличие социальных гарантий, хорошие отношения с коллегами.

Более половины анкетированных (57%)

не приглашали на работу за рубеж. 39% были приглашены (22,5% в 2006). 4,2% опрошенных принимали участие в международном гранте «Сорепіісус», стажировались в Англии, Канаде.

Публикационная активность казахстанских ученых в текущем году довольно высокая: 85% респондентов имеют печатные труды, опубликованные в последние 5 лет. Из них 37,8% респондентов имеют научные публикации в странах дальнего зарубежья, 32,2% анкетированных опубликовали работы в странах СНГ, 15% - в Казахстане. 15% опрошенных указали их отсутствие.

Таблица – 1. Доля респондентов, имеющих публикации за последние 5 лет

Публикационная активность казахстанских ученых	Год	%
Научные публикации по данным компании «Bisam»:	2006	
в Казахстане		85,0
в странах СНГ		48,6
в странах дальнего зарубежья		19,0
Научные публикации по данным текущего опроса:	2022	
в Казахстане		15,0
в странах СНГ		32,2
в странах дальнего зарубежья		37,8

Как видно из данных таблицы 1, с момента принятия Закона РК «О науке» при оценке результатов научных достижений возрос спрос на использование количественных идентификаторов, а именно импакт-фактора и индекса цитирования. Публикации в зарубежных журналах с целью интеграции отечественной науки во всемирную научную среду увеличились в 2 раза (с 19% в 2006г. до 37,8% в 2022г.). В 5,7 раза снизились научные публикации внутри страны. Снижение публикационной активности в странах СНГ составило в 1,5 раза.

Большинство респондентов (58,3%) не имеет изобретений, запатентованных в последние 5 лет в дальнем зарубежье. 37,5% запатентовали свои изобретения в Казахстане, лишь 4,2% - в странах СНГ.

В 2006 году отношение к изменению статуса Национальной Академии наук с превращением ее из учреждения, финансируемого государством, в общественную организацию, выражено негативное. Эксперты, представители научной элиты практически единодушно осудили эту меру. Более $\frac{3}{4}$ опрошенных научных работников и преподавателей вузов назвали меру неправильной. В текущей ситуации более половины опрошенных (54,6%) поддерживают институциональную трансформацию Национальной Академии наук с приданием ей государственного статуса. С нейтральным мнением оказались 32,7%. Воздержались от ответа 3,8%. Почти каждый 10-ый участник опроса не поддерживает данную реформу. Одной из причин неподдержания реформы экс-

перты считают, что согласно мировой практике подобные объединения должны быть общественными.

Большинство респондентов (64,1%) поддерживает разделение МОН на 2 ведомства, одно из которых будет заниматься вопросами высшего образования и науки. К этой реформе нейтрально относятся 18,8% опрошенных. Не поддерживают 13,3%, воздержались от ответа 3,8%. В качестве причин не поддержания реформы эксперты отметили наличие задержек выплат педагогам и ситуацию в экономике страны и что уровень социально-экономического развития страны не позволяет в настоящее время выделять отдельное ведомство.

Абсолютное большинство казахстанцев (84%) полагает, что нашей стране нужна развитая, передовая наука. Несмотря на это, уровень практического

интереса населения к научно-техническим достижениям в Казахстане остается крайне низким. По мнению казахстанских ученых данная тема также не занимает первое место в интересах общества. Почти половина респондентов (47%) свою информированность в этой области считают удовлетворительной. 16% казахстанцев отметили, что не в курсе последних достижений науки и техники. Чуть более пятой части опрошенных указали на хорошую информированность. 16% анкетированных согласились с тем, что важно быть в курсе научно-технических достижений. Взгляды казахстанских ученых и общества в данном вопросе показали небольшую разницу в уровнях общественного интереса к науке и научной политике (от 41% до 47%) и присутствие отрицательного интереса (от 21,5% до 16%).

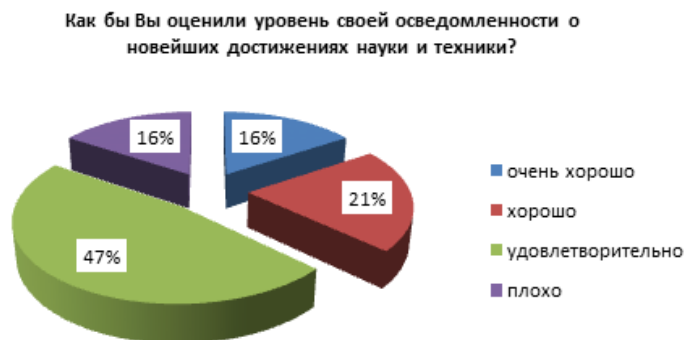

Рис.3 - Степень осведомленности населения о последних достижениях науки и техники (доля респондентов, ответивших на вопрос в их общей численности, %).

Участники опроса считают наиболее приоритетными такие направления и меры по развитию казахстанской науки как достойная оплата труда ученых в рамках базового финансирования (54,5%), использование на нужды науки 1 процента отчислений недропользователей (36,4%), оказание помощи ученым при коммерциализации полученных научных результатов (31,8%), введение «социального пакета» для ученых (22,7%). В 2006 году решение проблем казахстанской науки научным работни-

кам и преподавателям виделось в увеличении государственного финансирования и государственной поддержки.

Наименее приоритетными оказались усиление конкуренции среди научных учреждений, внутри научных коллективов (58,3%), совершенствование подготовки и аттестации научных кадров (41,7%), повышение социального престижа научной деятельности (41,7%), создание условий молодым ученым (33,3%). Первые три позиции наименее приоритетных направлений и мер в опросе

Bisam также были на заднем плане.

Сравнительный анализ тестирования отношения респондентов к реальности ряда декларированных целей и мер государственной научной политики показал, что у представителей научно-

го сообщества уровень доверия вырос к тезисам «Научная деятельность вновь станет престижной», «Научная деятельность станет привлекательной для молодежи», «Государственные расходы на науку многократно возрастут».

Таблица – 2. Представления казахстанских ученых о будущем отечественной науки

Декларированная государством цель/мера	Средний балл	
	2006 г.	2022 г.
По некоторым отраслям науки Казахстан займет видное место в мире	3,2	2,9
Научная деятельность вновь станет престижной	2,7	3,4
Научная деятельность станет привлекательной для молодежи	2,9	3,5
Государственные расходы на науку многократно возрастут	3,1	3,9
Казахстан станет признанным в мире производителем научных продуктов	3,4	2,0
Ученые станут одной из наиболее высокооплачиваемых категорий работников	3,1	2,9

Уровень доверия снизился к тем мерам, которые касаются улучшения материального обеспечения ученых и науки. В целом, ни один из тестируемых тезисов не дотянул хотя бы до 4 баллов.

Казахстанцы проявляют заметный интерес к доступным технологиям, применимым в повседневной жизни. Наибольший интерес проявляется к «умному» дому (52,6%), электромобили (31,6%). Высказываются опасения в

отношении медицинских инноваций, таких как использование имплантируемых датчиков здоровья (26,3%). Низкий спрос у населения на датчики загрязнения среды (21,1%). Также лишь пятая часть опрошенных готовы пользоваться роботом-помощником. Самым неэффективным, по мнению респондентов, оказались новые технологии в сфере городского транспорта (беспилотное такси – 10,5%).

Какими из перечисленных товаров и услуг Вы хотели бы воспользоваться, если бы представилась такая возможность?

Рис.4 - Социальный спрос на новые технологии (доля респондентов, выбравших соответствующую опцию, в их общей численности, %).

Сильными местами казахстанской науки названы международные связи, информационное обеспечение, квалификация кадров и опыт научных кадров. Последнее также было обозначено в 2006 году как наиболее сильное место науки страны. По истечении 16 лет не изменились наиболее слабые места, которыми остались заработная плата научных работников, материально-техническое обеспечение научных учреждений. В дополнение к ним в текущем году низкие рейтинговые оценки получили внедрение научных достижений в практику,

организация и управление.

По мнению респондентов факторами, тормозящими развитие казахстанской науки, являются: недостаточный уровень материально-технической лабораторной базы НИИ и вузов; нестабильность проведения научных работ, зависимость от наличия грантов, программ; проблемы практического внедрения результатов; слабая база опытно-промышленных площадок для испытания и дальнейшего внедрения в производство научных разработок.

Таблица – 3. Основные проблемы в науке РК

Наименование исследования	Организация-исполнитель	Год	Основные проблемы в науке РК
Состояние и проблемы казахстанской науки: взгляд изнутри	Bisam	2006	Дефицит квалифицированного менеджмента в научной сфере; проблема старения научных кадров; низкий международный авторитет казахстанских исследователей.
Правовой мониторинг Закона РК «О науке»	Кокшетауский университет им. А.Мырзахметова	2019	Проблема омоложения науки; высокая нагрузка на ученых; бессмысленная погоня за зарубежными публикациями; отсутствие качественного менеджмента; проблемы коммерциализации науки.
Экспертный опрос академиков, членов-корреспондентов, сотрудников отдельных институтов по всем отраслям науки	НАН РК	2021	Длительное недостаточное финансирование науки со стороны государства; недостаточный уровень материально-технической лабораторной базы НИИ и вузов.
Опрос по изучению общественного мнения о казахстанской науке и научной политике	Научное исследование ПЦФ «Научные основы модернизации системы образования и науки»	2022	Недостаточный уровень материально-технической лабораторной базы НИИ и вузов; нестабильность проведения научных работ, зависимость от наличия грантов, программ; проблемы практического внедрения результатов.

Как видно из таблицы 3, в исследованиях 2006 и 2019 годов указаны такие аналогичные проблемы как дефицит и отсутствие квалифицированного менеджмента в научной сфере, проблема старения научных кадров и омоложения казахстанской науки. По результатам правового мониторинга 2019 г. и текущего опроса также выявлены проблемы, не находящие своего решения, например, проблемы коммерциализации науки. Опрос прошлого и текущего годов указывает на недостаточный уровень материально-технической лабораторной базы НИИ и вузов.

Международное признание научной среды зависит от исследовательского потенциала ученых, выражаемого через количество авторитетных публикаций и их цитируемость, индекса научного влияния и т.д.

Согласно исследованию Visam (2006) по мнению большинства экспертов международный авторитет казахстанских исследователей остается ниже. В текущем году, оценивая международные позиции казахстанской науки, 53% участников опроса также отметили, что международный авторитет казахстанских исследований низкий. 26% респондентов считают, что у международного сообщества высокий интерес к казахстанской науке. 5,5% анкетированных подчеркнули, что сами ученые высоко ценятся, однако из-за отсталой материальной и лабораторной базы исследования зачастую делаются за границей. Одинаковое количество опрошенных (по 3,9% соответственно) утверждает, что казахстанскую науку знают за счет наших ученых; к казахстанской науке высокий интерес только по некоторым направлениям; интерес имеется, но необходимо усиливать научную и научно-техническую деятельность в Казахстане с получением практических научных результатов и достижений на уровне мировых аналогов; по

прикладным наукам высокого интереса зарубежных ученых не видно.

При оценке уровня казахстанской науки в сравнении с уровнем науки в других странах большинство участников опроса (59,2%) отметили, что казахстанская наука находится на среднем по меркам СНГ уровне, в то время как в 2006 году большинство респондентов поставило казахстанскую науку на ведущие позиции в СНГ. Данное суждение в текущем году снизилось до 1/5 части респондентов по сравнению с 35,4% в 2016г. 12,6% опрошенных считает, что казахстанская наука находится на уровне развивающихся стран. 4,1% анкетированных утверждают, что уровень казахстанской науки ниже среднего уровня стран СНГ. Такое же количество не согласны ни с одним из утверждений.

В открытом вопросе респондентам было предложено назвать страну, с которой на их взгляд, совпадает уровень казахстанской науки, одинаковое количество голосов распределилось между Беларусью, Кыргызстаном и Россией (по 22% соответственно). В 2006-м 55,9% опрошенных выбрали Россию, 7,7% назвали Украину, 5,3% - Узбекистан, 3,6% - Кыргызстан. Как видно, позиции науки Кыргызстана по отношению к Казахстану во мнениях наших ученых выросли в разы, России – наоборот снизились. Среди стран, с которыми совпадает уровень казахстанской науки, в опросе этого года были названы Польша и Молдова (по 11%).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Если мы хотим способствовать вовлечению общественности и распространению науки, нам необходимо понимать взгляды, мнения и отношение исследователей к общественности. Коммуникация и распространение науки являются общей обязанностью научного персонала, институциональных коммуникаторов

и научных журналистов. Для лучшего понимания общественности, ее интересов и эффективного проведения мероприятий по взаимодействию с общественностью ученые могут участвовать в дискуссиях с широким кругом заинтересованных сторон, что позволит лучше понять и решить вопросы и проблемы. Таким образом ученые могут соединить разные точки зрения, изменить аспекты своей работы и сделать ее более актуальной для общества.

Таким образом, общение с общественностью в области науки и техники является важным инструментом для создания общества знаний, поощряет многочисленные мероприятия по привлечению общественности. В этом контексте развитие науки и инноваций должно быть центральным приоритетом для Казахстана, поскольку нашей стране необходимо продвигаться вперед к превращению в общество и экономику, основанных на знаниях. Следует отметить, что в основу европейского исследовательского пространства закладывается участие граждан, местных сообществ и гражданского общества для достижения большего социального воздействия и повышения доверия к науке. Такие исследовательские подходы содействуют улучшению общественного понимания науки и научного метода и вносят вклад в демократизацию знаний и обучения. В

странах ЕС разработана программа по исследованиям и инновациям Horizon Europe, реализуемая в 2021-2027гг. для укрепления взаимодействия между наукой и обществом, способствования совместной разработке программ НИОКР и привлечения граждан и гражданского общества непосредственно к проведению исследований и инноваций.

РЕКОМЕНДАЦИИ

1) представляется целесообразным включить ежегодное проведение исследования общественного мнения о науке и научной политике в Казахстане в стратегический план Комитета науки;

2) необходимо инициировать центрально-азиатский проект по типу межстранового проекта 13-ти постсоветских республик «Евразийский монитор» для проведения опроса барометра науки и других совместных исследований;

3) при формировании нормативных правовых актов, касающихся науки и научной политики, учитывать оценки общественного мнения по соответствующим вопросам;

4) нужно поощрять взаимодействие с общественностью научными учреждениями и финансирующими ведомствами для улучшения ситуации;

5) разработать стратегии, улучшающие отношения между научным сообществом и обществом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. <https://www.fecyt.es/es/noticia/encuestas-de-percepcion-social-de-la-ciencia-y-la-tecnologia-en-espana>
2. <https://www.wissenschaft-im-dialog.de/en/our-projects/science-barometer-2020>
3. https://www.3m.com/3M/en_US/state-of-science-index-survey/about-the-survey/
4. https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-09/20-031763-01_ukri-covid-19_tracking_report_210920_public_0.pdf
5. <https://www.rfi.fr/en/france/20220322-french-public-confidence-in-science-has-changed-since-covid-according-to-poll>
6. <https://www.bisam.kz/ru/reports-and-publications/otcheti/item/92-состояние-и-проблемы-казахстанской-науки-взгляд-изнутри>
7. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36711333&pos=17;134#pos=17;134

8. <https://nauka-nanrk.kz/ru/about/nac-doc.html>
9. <https://issek.hse.ru/news/578560514.html>
10. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2237>
11. <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection>

Ибраева А.Н.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҒЫЛЫМ ТУРАЛЫ ПІКІРЛЕР: МОНИТОРИНГ НӘТИЖЕЛЕРІ

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
Астана қ., Қазақстан

Аңдапта. Мақалада шет елдердің ғылым барометрінің мониторингі негізінде зерттеу нәтижелері, сондай-ақ ел ішіндегі алдыңғы сауалнамалардың қорытындыларымен салыстырмалы талдау сипатталған. Ұсынылған мақаланың мақсаты - қоғамдық пікірді зерттеу және ғалымдардың ғылым туралы сараптамалық пікірін анықтау. Социологиялық зерттеу нәтижелері бойынша сауалнама нәтижелеріне статистикалық өңдеу жүргізілді. Жүргізілген мониторинг негізінде ғылыми деректерді тарату тиімділігін арттыру бойынша ұсынымдар берілді.

Аталмыш мақала Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы тарапынан 2021-2023 жж. жүзеге асырылатын ОР 11465474 «Білім және ғылым жүйесін дамытудың ғылыми негіздері» зерттеуді бағдарламалық мақсатты қаржыландыру аясында дайындалды. Автор (-лар тобы) осы мақаланы жариялауда көрсеткен қолдауы үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігіне алғыс айтады.

Түйін сөздер: Қазақстан ғылымы, қоғамдық пікір, әлеуметтік зерттеу, мониторинг.

Ibrayeva A.N.

OPINIONS ABOUT KAZAKH SCIENCE: THE RESULTS OF THE MONITORING

National Academy of education named after Y. Altynsarin
Astana, Kazakhstan

Abstract. The article describes the results of the study based on the monitoring of the science barometer of foreign countries, as well as a comparative analysis with the results of previous surveys conducted within the country. The purpose of the article is to study public opinion and determine the expert opinion of researchers about science. According to the results of the sociological research, statistical processing of the survey results was conducted. Based on the monitoring, recommendations are given to improve the efficiency of disseminating scientific data.

This article was prepared within the programme trust fund study OR 11465474 «Scientific foundations of modernization of the education system and science» (2021-2023, National Academy of Education named after Y. Altynsarin). The author team thanks the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for the opportunity to publish this paper.

Keywords: Kazakh science, public opinion, sociological research, monitoring.

FTAMP 14.15.01

Г.Д. ТАЖИБАЕВА*Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
Астана қ., Қазақстан*

ҒЫЛЫМИ ЭТИКА ДЕГЕНІМІЗ НЕ ЖӘНЕ ОЛ НЕ ҮШІН КЕРЕК

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақстандық ғылыми-зерттеу институттарындағы ғылыми этиканы сақтау мәселелері қарастырылған. Сингапур, Ресей, Қытай, Канада және бірқатар ТМД елдеріндегі ғылыми этиканы сақтау тәртібіне салыстырмалы шолу ұсынылған. Біраз уақыттан бері «этика» түсінігі шіркеу мен бұқаралық тәрбиеге қатысты қарастырылғанына қарамастан, академиялық қоғамдастық ғылыми қызметте моральдық принциптерді сақтау туралы сұрақтарға да тап болды. Бұл мақалада қазақстандық ғылыми-зерттеу институттарының тәжірибесінде ғылыми этика принциптерін сақтаудың негізгі проблемалары, сондай-ақ өзекті контекстік факторлар анықталған.

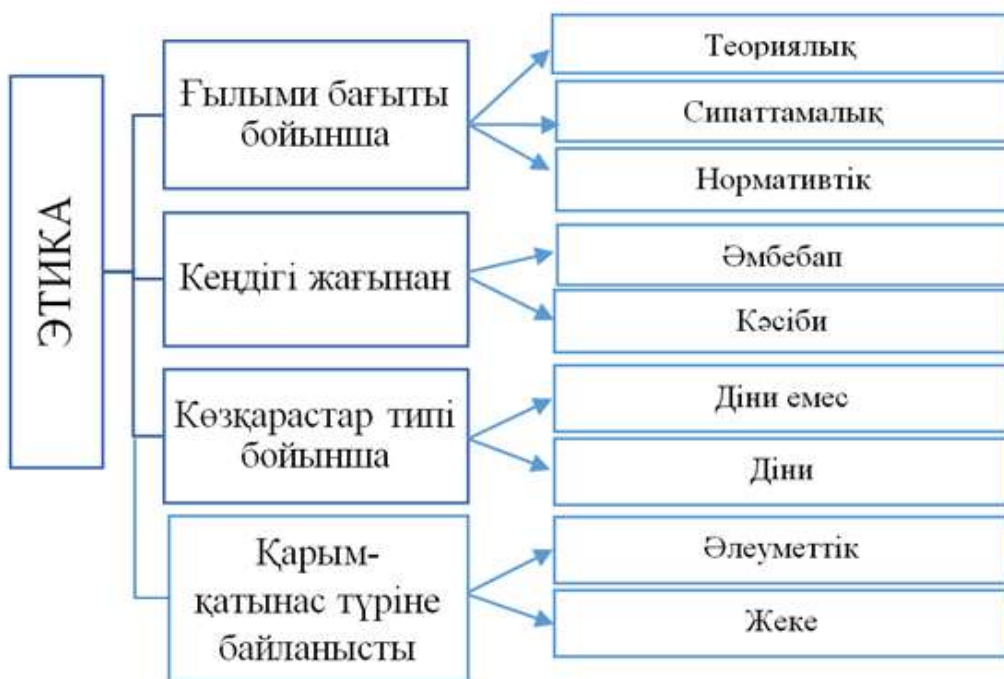
Түйін сөздер: ғылыми этика, саентометрия, «жыртқыш» журналдар, институт.

КІРІСПЕ

Ғылыми этика дегеніміз не? Бұл ғылыми білімнің тұтастығына, сенімділігіне және парадоксалды әділеттілігіне қолжеткізу. Кез келген ғылыми басылымның сенімділігі оның басқа ғылыми жұмыстарға немесе эксперименттер барысында алынған деректерге негізделгендігін білдіреді. Егер ғылыми жұмыста, біріншіден, жалған немесе жасанды ақпараттар болса, онда ол еңбектегі ғылыми теориялардың сенімділігі болмайды. Ғылыми жұмыстарда, мақалаларда жалған немесе жасанды ақпараттар жиі кездесіп тұратыны анық. Мұндай жағдайда ғылыми мақалалар жарияланбайды. Екіншіден, кез келген жүйенің сапасын анықтайтын тұтастықтың болуы. Бұл ғылыми білімнің тұтастығын зерттеу логикасында және ғылыми жаңалықтарда олқылықтардың орын алмауын білдіреді. Үшіншіден, әділдіктің болуы. Автор басқа біреудің идеясын немесе мәтіннің дайын нұсқасын иемденіп алса

немесе дайын мақаланың авторлығын сатып алса, ол әділетсіздік деп саналады. Осылайша, ғылыми жұмыстардың сапасы жоғалып, ғылыми баспалардың беделіне де нұқсан келеді.

Этиканы бірнеше тарихи кезеңге және оларға тән қалыпты стандарттарға байланысты этикалық өзгерістердің даму динамикасына қарай бөліп қарастыруға болады. Ғылым этикасы – ғылымның этикалық құрамдас бөлігінің мазмұны мен маңыздылығын көрсететін идеялар жүйесі. Ғылым этикасы арнайы пән ретінде ғылыми танымға қатысы бар этикалық нормаларды нақтылау мен зерттеуді мақсат етеді, сонымен қатар ғылымның дамуы барысында туындайтын нақты моральдық қайшылықтарды талдайды. Ғылыми таным күрделі әлеуметтік-мәдени контексте жүзеге асырылатындықтан, ғылым этикасы алуан түрлі сипаттағы, яғни когнитивтік, технологиялық, мәдени, әлеуметтік-саяси, діни деген сияқты факторларды да өзіне қамтиды.

Сурет - 1. Этиканың әлеуметтік-мәдени бөліну иерархиясы

Ғылыми этикалық нормалар ғылыми нәтижелерді қолдануды реттеп қана қоймайды, сонымен қатар ғылыми қызметте де қамтылады. Норвегиялық философ Г.Скирбекктің атап көрсеткеніндей: Шындықты табуға бағытталған қызмет бола тұра, ғылым «шындықты іздеу», «бос сөзден аулақ болу», «анық сөйлеу» деген сияқты нормаларымен реттеледі. Бұл мағынада этика ғылымның өзінде қамтылған және ғылым мен этиканың арақатынасы тек ғылыми нәтижелерді жақсы немесе жаман қолдану мәселесімен шектелмейді.[1].

Нақты танымдық әрекетке моральдық баға беру, оның уәждері мен ғылымдағы ұйымдастырылуы да ғылым этикасының мәселелеріне жатады. Бұл мәселені сипаттау үшін Р.Мертонның енгізген «ғылым этикасы» терминін қолдану әдетке айналған. Ол этиканы ғылымда қайталанатын және ғалымдар қабылдаған құндылықтар мен нормалардың жиынтығы деп түсіндіреді.

Ғылым этикасын Р.Мертон келесідей төрт іргелі құндылықтың көмегімен сипаттаған:

1. Универсализм (ғылыми зерттеудің әмбебаптылығы);
2. Жалпылық (ғылыми білім-ортақ қасиет);
3. Қызығушылық танытпау (ғалымның қызметінің негізгі стимулы);
4. Ұйымдасқан скептицизм (жүргізілген зерттеудің сапасын бағалау).[2]

Ғалымдардың ұрпақтан-ұрпаққа жаңғыратын еңбегі және ғылым адамы үшін міндетті құндылықтар мен нормалардың болуы ғылыми қоғамдастықтың өзін-өзі ұйымдастыруы үшін өте маңызды. Ғылымға этикалық баға беру жалпы ғылымға емес, ғылыми білімнің жекелеген салаларына қатысты саралануы тиіс.

Қазіргі ғылымдағы ғылыми ақпараттардың шыншылдығын зерттеу үшін ғылымның бір саласы ретінде саентометрия саласы қарқынды дамып келе жатыр. Саентометрия – көптеген ғылыми

өлшемдер мен ғылыми ақпараттарды статистикалық өңдеу арқылы ғылымның эволюциясын зерттейтін сала. Мәселен, бірдей тақырыпта ғылыми мақалалардың жариялану саны мен неше рет сілтеме жасалғандығы туралы мәліметтерді өңдейді. Қазіргі таңдағы ғылыми басылымдарда жарияланатын мақалалардың әділеттілігін анықтау үшін саентометрияның маңызы зор.

Саентометриялық көрсеткіштерге сүйену нәтижесінде пайда болатын жалған ақпараттардың жанама көрсеткіштерінің бірі ол – «жыртқыш» (ағылшын тілінен аударғанда «predatory journals») журналдар болып табылады. Мұндай журналдар әлемдік деңгейді өз мәртебесін көтеру үшін түрлі сапалы немесе сапасыз мақалаларды жариялайды. Сонымен қатар, мұндай журналдармен қоса соңғы жылдары клондық журналдар да пайда болған. Бұл журналдардағы әрбір ғылыми мақала белгілі бір себептермен жазылып, олардың ақпараттық кеңістікті ластауына және ғылыми зерттеулерді жүзеге асыруды қиындатады. Осындай қиындықтарды болдырмау үшін отандық ғылыми мекемелердегі этикалық қадағалауды күшейту керектігі байқалады.

ЗЕРТТЕУДІҢ МІНДЕТТЕРІ МЕН МАҚСАТТАРЫ

Нақты ғылыми объектіні анықтау және оның құрылымын, белгілерін, байланыстарын ғылымда қалыптасқан танымның принциптері мен әдістеріне сүйене отырып, жан-жақты, сенімді зерттеу, сондай-ақ адам әрекетіне пайдалы нәтижелер алу, одан әрі нәтижелі өндіріске енгізу. *Ғылыми этиканың зерттеу объектісі* – ғылыми еңбектердің материалдық немесе идеалды жүйесі, ал *пәні* – осы жүйенің құрылымы, оның элементтерінің өзара әрекеті, әртүрлі

қасиеттері, даму заңдылықтары болып табылады.

Ғылыми зерттеу нәтижелері неғұрлым жоғары болса, жасалған қорытындылар мен жалпылаулардың ғылыми сипаты неғұрлым жоғары болса, соғұрлым сенімді және тиімдірек бағаланады. Олар жаңа ғылыми әзірлемелер үшін негіз болуы керек. Ғылыми зерттеуге қойылатын маңызды талаптардың бірі – зерттелетін құбылыстар мен процестердің арасындағы тәуелділік пен байланысты орнатуға және ғылыми қорытынды жасауға мүмкіндік беретін ғылыми жалпылау. Нәтижелер неғұрлым терең болса, зерттеудің ғылыми деңгейі соғұрлым жоғары болады.

ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАСЫ

Ғылыми зерттеулер келесідей жіктеледі:

- зерттеулердің қоғамдық өндіріспен байланыс түрлері және халық шаруашылығы үшін маңыздылық дәрежесі;
- мақсатқа негізделген;
- қаржыландыру көздеріне байланысты;
- зерттеудің ұзақтығы.

Осыған орай, ғылыми этиканың негізгі әдіснамасы ретінде кабинеттік зерттеу, іргелі және қолданбалы зерттеу түрлері қолданылады.

Кабинеттік зерттеу (Desk Research)

– ашық көздерден нарық туралы екінші ретті (алдын ала) ақпаратты жинауды және талдауды көздейтін маркетингтік зерттеулердің бір түрі. Екінші ретті ақпарат дегеніміз - кез-келген мақсат үшін алдын-ала жиналған мәліметтер жиынтығы.

Іргелі зерттеулер – табиғаттың жаңа құбылыстары мен заңдылықтарын ашу және зерттеу, қоғамның ғылыми танымын кеңейту мақсатында зерттеудің жаңа принциптерін жасау, адамның

практикалық іс-әрекетінде нені қолдануға болатынын белгілеу. Мұндай зерттеулер белгілі және белгісіз жағдайларды анықтау үшін жүзеге асырылады.

Қолданбалы зерттеулер – іргелі зерттеулер нәтижесінде алынған ғылыми білімді адамның тәжірибелік іс-әрекетінде қалай пайдалануға болатынын анықтау үшін адам қызметінің жаңа құралдары мен әдістерін жасау және жетілдіру үшін табиғат заңдылықтарын пайдалану жолдарын табу болып табылады.

Кабинеттік зерттеу барысында ғылыми этика туралы шетелдік тәжірибелерге талдау жасалған болатын. Зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтер бойынша шетелдік зерттеу институттары мен қабылданған заңдылықтарға шолу жасайтын болсақ, шетелдік тәжірибеде ғылыми этиканың бірқатар ерекшеліктерін байқауға болады. Ғылыми этиканы қарастыру барысында Еуропа Ғылым одағының «Зерттеу әдебінің Еуропалық мінез-құлық кодексінде» (The European Code of Conduct for Research Integrity) зерттеу институттарының төмендегідей құзыреттілігі бар:

1. Ғылыми-зерттеу институттары мен ұйымдары ғылыми ақпараттармен хабардар болуға жәрдемдесуге және зерттеу тұтастығының басым мәдениетін қамтамасыз етуі қажет;

2. Ғылыми-зерттеу институттары мен ұйымдары зерттеу тәжірибесі мен заң бұзушылықтарды ашық әрі дұрыс өңдеу бойынша нақты саясаттар мен процедураларды қамтамасыз етуде көшбасшылық танытуы қажет;

3. Ғылыми-зерттеу институттары мен ұйымдары деректер мен зерттеу материалдарының барлық нысандарын (сандық және сапалық деректер, хаттамалар, зерттеу артефактілер мен ме-

тадеректер қоры) басқару және қорғау тиісті инфрақұрылымдармен қамтамасыз етуі қажет;

4. Ғылыми-зерттеу институттары мен ұйымдары зерттеушілерді жалдау және жоғарылатуда ашық және қайталанатын тәжірибелерді марапаттап отыруы қажет [3].

Сонымен қатар, Гонконг зерттеулер тұтастығы қағидасы 2019 жылы Гонконгта өткен Дүниежүзілік зерттеулер Одағының конференциясында тұжырымдалып, мақұлданды. Гонконг зерттеулер қағидасының принциптерінің негізгі қызметі ғалымдарды жұмысқа қабылдайтын ғылыми мекемелерге күмәнді зерттеу тәжірибесімен айналысуға және жалған ғылыми жұмыстарды жариялауды азайтуға көмектеседі.

Гонконг зерттеулер одағының принциптері күмәнді зерттеу жұмыстарын болдырмай, сенімді зерттеулерге әкелетін іс-әрекеттер үшін зерттеушілерді ашық тану және марапаттау үшін құрылған. Бұл қағида негізінде бес негізгі принцип тұжырымдалған:

1. Жауапты зерттеу тәжірибесін бағалау;

2. Толық есеп беру;

3. Ашық ғылыми тәжірибе жүргізуді қадағалау;

4. Ғылыми-зерттеу жұмыстарының шыншылдығын тексеру;

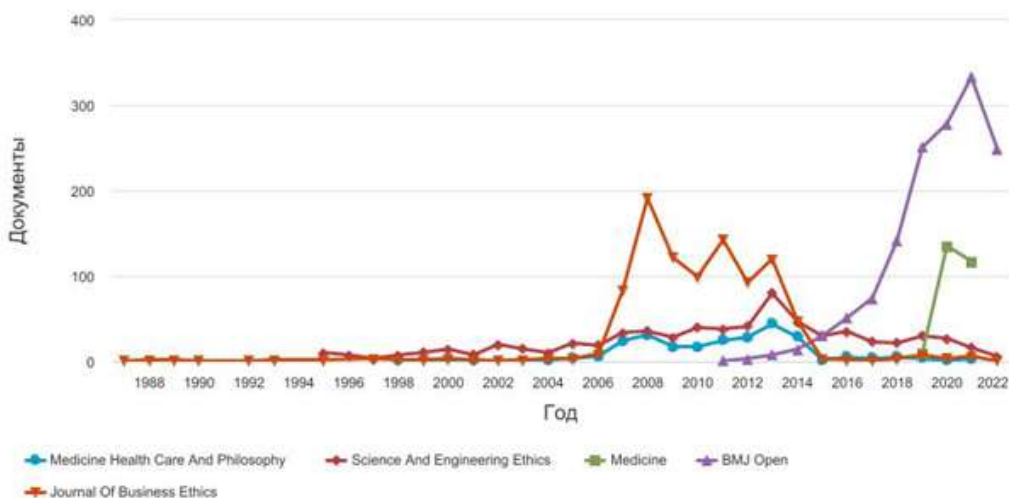
5. Өзара тексеру және тәлімгерлік сияқты маңызды міндеттерді атқару

Зерттеудің құндылығы мен пайдасы оның тұтастығына тікелей байланысты. Зерттеуді ұйымдастыру және жүргізу жолында ұлттық және тәртіптік айырмашылықтар болуы мүмкін, сонымен қатар зерттеудің қай жерде болса да тұтастығы үшін негіз болатын принциптер мен кәсіби жауапкершіліктері болуы шарт.

Документы за год по источникам

Scopus

Сравнить количества документов максимум по 10 источникам. Сравнить источники и просмотреть данные по CiteScore, SJR и SNIP.

Авторские права © 2022 Elsevier B.V. Все права защищены. Scopus® является зарегистрированным товарным знаком Elsevier B.V.

Жоғарыда берілген диаграммада көрсетілгендей, ғылыми этиканы зерттеу бойынша әлемнің бірқатар елдерінде ғылыми этика арнайы ғылым саласы ретінде қалыптасып, түрлі зерттеулер жүргізілген. Мәселен, медицина және оның философиясы саласында, Инженерлік этика саласында, Бизнес журналының этикасы секілді көптеген ғылыми еңбектер жарияланған [4].

Зерттеу этикасы зерттеуді жоспарлаудың, жүргізудің және есеп берудің барлық аспектілерін қамтиды. Этикалық мәселелер ғылыми журналдарда жариялауға жоспарланған эмпирикалық зерттеулер деңгейінде де, ғылыми мақалаларда да, диссертациялық жұмыстарда өз талабына сай құрылымдануы тиіс.

Сонымен қатар, ғылыми қызмет этикасын сақтау маңызды болып табылады. Ғылыми қызмет этикасы бойынша нормативтік құжат идеясы ТМД-ға мүше мемлекеттердің Парламентарлық Ассамблеясының (ТМД ПА) Үлгілік заң шығару және ұлттық заңнаманы қабылдау туралы ұзақ мерзімді жоспары аясында жүзеге асырылды. Бұл құжаттың қабылдауына ТМД-ға мүше елдерімен

қатар, ЮНЕСКО-ның Ғылым және білім жөніндегі комиссиясының мүшелері қол қойды. Бұл комиссия ТМД елдеріндегі ғылыми этикалық реттеудің қолданыстағы тәжірибесіне зерттеу жүргізіп, тереңдетілген талдаулар жасалды. Талдау нәтижесінде этикалық және нормативтік тәжірибені жалпылау негізінде ғылыми қызмет этикасының принциптері туралы Декларация қабылданды. Декларация тұжырымдамасында ЮНЕСКО-ның ғылыми техникалық этикасы саласындағы стратегиялық басымдықтар туралы мәліметтер көрсетілген. Сонымен қатар декларация ғылыми қызметке бағытталған мемлекеттік саясаттың этикалық стандарттарын да қамтиды.

Ғылыми қызметтің этикалық қағидаттары туралы мұндай нормативтік құжатты құрудың өзектілігі күмән тудырмайды, ол қандай нысанда болса да, ұлттық және салалық этикалық-нормативтік құжаттардың негізгі біртектілігін, сәйкесінше өзара ашықтығын қамтамасыз етеді. Қазіргі әлемде және ТМД елдерінде жинақталған этикалық және нормативтік тәжірибені зерделеуді, сондай-ақ ТМД елдерінің ғылыми ортасында қалыпта-

сқан моральді, айқын және жасырын құндылықтарды, этикалық реттеуге дайындық дәрежесін талдауды талап етеді.

Соңғы кезде ғылыми этика бағыты бойынша Сингапур елінің «Сингапур зерттеулерінің тұтастығы» туралы мәлімдемесі маңызды болып отыр. Бұл мәлімдеменің негізгі мақсаттары зерттеуді ұйымдастыру мен жүргізу жолында ұлттық және тәртіптік айырмашылықтарды, сонымен қатар, зерттеудің тұтастығы үшін негіз болатын принциптер мен кәсіби жауапкершілікті ұстану болып табылады. «Сингапур зерттеулерінің тұтастығы» мәлімдемесінің негізгі принциптері:

- Зерттеу жүргізудегі жауапкершілік;
- Басқалармен қарым-қатынаста кәсіби әдептілік және әділдік;
- Зерттеудің барлық аспектілеріндегі адалдық;
- Зерттеуді дұрыс ұйымдастыру және басқару [5].

Мәлімдеменің негізгі міндеттері:

1. Сенімділік. Зерттеушілер өз зерттеулерінің негізділігі үшін жауап беруі керек.
2. Ережелерді сақтау. Зерттеушілер зерттеумен байланысты ережелер мен саясаттарды білуі және сақтауы керек.
3. Зерттеу әдістері. Зерттеушілер қолдануы керек сәйкес зерттеу әдістері, деректерді сыни талдауға негізделген қорытындылар және нәтижелер мен түсіндірулерді толық және объективті түрде баяндауы қажет.
4. Зерттеу есептері. Зерттеушілер зерттеу нәтижелерін басқалар тексеріп, қайталай алатындай етіп барлық зерттеулердің анық және нақты жазбаларын жүргізуі керек.

5. Зерттеу нәтижелері. Зерттеушілер басымдық пен меншікті анықтай алғаннан кейін деректер мен нәтижелерді ашық және жылдам бөлісуі керек.

6. Авторлық құқық. Зерттеушілер өз зерттеулерінің барлық жарияланымда-

рына, қаржыландыру өтінімдеріне, есептеріне және басқа презентацияларына қосқан үлестері үшін жауапты болуы керек. Авторлық тізімдер барлық авторлық критерийлерге сәйкес келетіндерді ғана қамтуы керек.

7. Басылымды тану. Зерттеушілер жарияланымдарға зерттеуге елеулі үлес қосқандардың, соның ішінде жазушылардың, демеушілердің және авторлық критерийлерге сәйкес келмейтін авторлардың аты-жөні мен рөлдерін енгізуі керек.

8. Сараптамалық шолу. Зерттеушілер басқа адамдардың жұмысын қарастырған кезде объективті, уақтылы және қатаң баға беруі және құпиялылықты сақтауы керек.

9. Мүдделер қақтығысы. Зерттеушілер ғылыми ұсыныстарда, жарияланымдарда, қоғамдық хабарламаларда және барлық шолу оқиғаларында олардың жұмысының сенімділігіне нұқсан келтіруі мүмкін қаржылық және басқа да мүдделер қақтығысын ашып көрсетуі керек.

10. Жұртшылықпен байланыс. Зерттеушілер зерттеу нәтижелерінің қолданылуы мен маңыздылығы туралы қоғамдық пікірталастарға қатысқан кезде кәсіби түсініктемелерді өздерінің мойындалған тәжірибесімен шектеп, кәсіби пікірлерді жеке көзқарастарға негізделген пікірлерден анық ажырата білуі керек.

11. Жауапсыз зерттеу тәжірибесі туралы есеп. Зерттеушілер зерттеудің дұрыс емес әрекеттеріне қатысты кез келген күдік, оның ішінде ойдан шығару, бұрмалау немесе плагиат және зерттеулердің сенімділігіне нұқсан келтіретін басқа да жауапсыз зерттеу тәжірибелері, мысалы, немқұрайлылық, авторларды қате тізімдеу және сәйкес келмейтін деректер туралы хабарлама туралы тиісті органдарға хабарлауы керек.

12. Жауапсыз зерттеу тәжірибесін

қадағалау: Ғылыми мекемелерде, сондай-ақ журналдарда, кәсіби ұйымдарда және зерттеу агенттіктерінде теріс қылық және басқа да жауапсыз зерттеу және адвокаттық тәжірибелер туралы шағымдарға жауап беру рәсімдері болуы керек.

13. Зерттеу ортасы. Ғылыми мекемелер зерттеудің адалдығын қолдайтын жұмыс ортасын құра отырып, білім беру, нақты саясат және ақылға қонымды жоғарылату стандарттары арқылы адалдыққа ықпал ететін ортаны құруы және қолдауы керек.

14. Қоғамның ықпалы. Зерттеушілер мен ғылыми мекемелер қоғамға пайданы өз жұмысына тән тәуекелдермен салыстыруда этикалық міндеттемесі бар екенін түсінуі керек.

Этиканы зерттеу жеке өмірге ғана емес, сонымен қатар қоғамдастықтарға қазіргі және болашақтағы қиындықтарға қарсы тұру үшін қажет түсінік пен құзыретті дамытуда. Бірақ «этика» көптеген мағынада қолданылады. Зерттеуде бірнеше сәйкес айырмашылықтар бар және әртүрлі терминологиялар қолданылады. Сонымен қатар, «Сингапур зерттеулерінің тұтастығы» мәлімдемесінен басқа Бүкіләлемдік медициналық этика бойынша Хельсинки Декларациясы [6] және ғылыми этика бойынша Нью-Брансуика Декларациясы [7] (Канада) да бар.

Ғалым ғылыми зерттеулермен табысты айналысуы үшін ғылыми этиканың қағидаларын сақтауы қажет. Қазақстан қоғамындағы ғылыми этика тақырыбы өзекті мәселелердің қатарында.

Осы тұрғыда Қазақстан тәжірибесі бойынша білім саласындағы ғылыми этиканы қалыптастыру бойынша Назарбаев университеті тарапынан «Қазақстандағы білім беру саласындағы зерттеушілердің этикалық кодексі» [8] әзірлеп шығарған болатын. Кодекстің мақсаты білім беру саласы мысалында оның маңызды құрамдас бөлігі – зерт-

теу этикасының негізгі сипаттамаларын тұжырымдау арқылы зерттеудің шынайылығын қамтамасыз етудің қазақстандық жүйесін қалыптастыру үшін алғышарттарды жасау болып табылады. Білім беру саласындағы ғылыми қызметкерлер мен ғылыми зерттеулер жүргізетін ұйымдардың Кодексті қабылдауы Қазақстан заңнамасына және ғылыми-зерттеу қызметін этикалық реттеудің халықаралық деңгейде танылған стандарттарына сәйкес адамдар қатысатын зерттеулердің барлық кезеңдерінде этикалық тәжірибені қалыптастыруға және таратуға ықпал етеді.

Зерттеу этикасының негізгі саңлақтары жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің ғылыми қызметкерлері болуы керек. Олар зерттеу жүргізіп қана қоймай, жас ғалымдарды тәрбиелейді.

Топтармен жүзеге асырылатын зерттеулерде этикалық нормалардың сақталуын реттеу бірнеше деңгейде жүзеге асырылады:

1. Заңнамалық деңгей;
2. Кәсіби қауымдастықтар;
3. Этикалық мінез-құлықтың жеке деңгейі және этикалық кодекстер.

Жеке деректерді қорғау осы үш деңгейдің әрқайсысында маңызды болып табылады. Заңнамалық деңгейде жеке деректерді реттеу бойынша түрлі құқықтық актілер мен заңнамалар бар. Осындай заңнамалардың бірі 2013 жылы 21 мамырда қабылданған Қазақстан Республикасының «Жеке деректерді және оларды қорғау туралы» Заңы [9] болып табылады. Бұл заңның негізгі мақсаты ғалымдардың немесе жас ізденушілердің жеке деректерін жинау және өңдеу кезіндегі құқықтары мен бостандықтарын қорғау болып табылады.

Жоғары оқу орындарында ұлттық этика кодекстерінен басқа ғылыми зерттеулердің институционалдық этика комитеттері жұмыс жасай бастады. Қазіргі Қазақстанда мұндай комитет-

тер санаулы жоғары оқу орындарында ғана құрылғанын байқауға болады. Атап айтсақ, Назарбаев Университетінің Институционалдық зерттеу этикасы комитеті. Бұл комитеттің негізгі міндеті – Назарбаев Университетінің профессорлық-оқытушылық құрамы, ғылыми және әкімшілік қызметкерлері, сондай-ақ студенттері жүргізетін зерттеулерге қатысатын барлық зерттеушілердің құқықтары мен әл-ауқатын қорғау [10].

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, ғылымның қарыштап дамуы, ғылыми этиканың қоғамдағы рөлін де арттыруда. Ғылым этикасы қандай да бір жолмен ізде-

ну бостандығын шектемейді. Ешқандай ғылымда іргелі және салалық зерттеулерге тыйым салынбаған. Дегенмен, әрбір ғалым өзінің ғылыми жұмыстарындағы авторлық шындықты қадағалап отыруы керек және ол еңбектерді қолдану үшін жауапты болуы керек.

Қазақстан жағдайында отандық ғылыми журналдарды дамытып, халықаралық деңгейге жеткізу маңызды. Әсіресе, жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарындағы плагиатқа қатысты жағдаяттарды талдау қажет. Ғалымдардың атқаратын педагогикалық жүктемесіне, ғылыми жарияланымдарға қойылатын талаптарға теңірек талдау жасалуы қажеттілігі бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Скирбекк Г., Гилье Н. «История философии», Норвегия. Учебное пособие для ВУЗов, 1996
2. Мертон Р., *The Sociology of Science*. N. Y., 1973, 267–278 pp.
3. ALLEA - All European Academies, *The European Code of Conduct for Research Integrity*, Berlin, 2017, 5-9 pages
4. <https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sid=c597be89562774699f10b2f7b52f59fa&origin=resultslist&src=s&s=TITLE-ABS-KEY%28scientific+ethics%29&sort>
5. *singapore_statement_EN.pdf*
6. http://rostgmu.ru/wp-content/uploads/2014/12/WMA_Helsinki.pdf
7. *KERA_rus_Этический Кодекс final.pdf*
8. <https://the-sra.org.uk/SRA/SRA/Ethics/The-New-Brunswick-Declaration.aspx?hkey=2ea5b0a6-c499-45e4-9595-626bea495ff1>
9. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094>
10. Назарбаев Университет (2022). Комитет институциональной этики научных исследований. https://nu.edu.kz/ru/nauka/ofis-provosta/komitet_institutsionalnoj-etiki-nauchnyh-issledovanij
11. *British Educational Research Association (2018). Ethical Guidelines for Educational Research.* <https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2018-online>
12. Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Research methods in education*. Hoboken: Taylor and Francis
13. Mori, Yuki, Takashima, Kaito *Trinity review: integrating Registered Reports with research ethics and funding reviews, 2022, Japan.*

Г. Д. Тажобаева

ЧТО ТАКОЕ НАУЧНАЯ ЭТИКА И ЗАЧЕМ ОНА НУЖНА

Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина,
г. Астана, Казахстан

Аннотация. В данной статье изучаются проблемы соблюдения научной этики в научно-исследовательских институтах. Представлен сравнительный обзор процедуры соблюдения научной этики в таких странах как Сингапур, Россия, Китай, Канада и ряде стран СНГ. Несмотря на то, что понятие «этика» на протяжении определенного времени рассматривалось по отношению к церкви и массовому образованию, академическое сообщество также столкнулось с вопросами соблюдения моральных принципов в научной деятельности. В данной статье выявлены основные проблемы соблюдения принципов научной этики в практике казахстанских научно-исследовательских институтов, а также соответствующие контекстные факторы.

Ключевые слова: научная этика, наукометрия, «хищные» журналы, научно-исследовательский институт.

G.D. Tazhibayeva

WHAT IS SCIENTIFIC ETHICS AND WHY IS IT NEEDED

National Academy of Education named after Y. Altynsarin,
Astana, Kazakhstan

Abstract. This article examines the issues of compliance with research ethics in research institutes. A comparative review of the procedure on maintaining research ethics in such countries as Singapore, Russia, China, Canada and a number of CIS countries is presented. In spite of the fact that the concept of «ethics» for some time was considered in relation to the church and mass education, the academic community also faced questions on observing the moral principles. This article identifies the main problems of observing the principles of scientific ethics in the practice of Kazakhstani research institutes, as well as relevant contextual factors.

Keywords: research ethics, scientometrics, «predatory» journals, research institute.

FTAMP 159.9.072

Б.К. САҚТАҒАНОВ

*Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Астана қ., Қазақстан
e-mail: balabiken@mail.ru*

БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА БУЛЛИНГТІҢ, КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ, МОББИНГТІҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

***Аңдатпа.** Мақалада білім беру ұйымдарында буллингтің, кибербуллингтің, моббингтің алдын алудың психологиялық педагогикалық аспектілері қарастырылады. Буллинг, кибербуллинг, моббингке қарсы халықаралық бағдарламалардың (OBPP, KiVa, Positive Action) салыстырмалы талдауы жасалады. Білім беру ұйымдарында буллингтің, кибербуллингтің, моббингтің алдын алу саласында жұмысты ұйымдастыру және жүргізу кезінде Қазақстан Республикасы аумағында қолданылатын тиісті нормативтік құқықтық актілер көрсетіледі.*

***Түйін сөздер:** буллинг, кибербуллинг, моббинг, оқушы, интернет, тұлға, бағдарлама, психология, құзыреттілік, мінез-құлық.*

КІРІСПЕ

Қазіргі кезде мектептегі зорлық-зомбылық – үлкен мәселелердің бірі. Кейбір оқушылар қасындағы, айналадағы адамдарды кемсітіп, күліп, олар жайлы қауесет әңгімелер таратып, өздерінің зорлық-зомбылыққа атсалысып жатқандарын байқамай қалулары да мүмкін.

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңында баланы жәбірлеу (буллинг) – қорлау сипатындағы жүйелі (екі және одан көп) әрекеттер, қудалау және (немесе) қорқыту, оның ішінде қандай да бір әрекетті жасауға немесе жасаудан бас тартуға мәжбүрлеуге бағытталған әрекеттер.

Кибербуллинг – бұл шетелде де, Қазақстанда де агрессивті қудалау үшін Интернеттің анонимділік және пайдаланушылардың шексіз саны сияқты мүмкіндіктерін пайдаланатын қудалаудың жаңа және тез таралатын түрі.

Кибербуллинг – қорлау, агрессия, қорқыту бар хабарламалармен қудалау; бұзақылық; әртүрлі интернет қызметтері арқылы әлеуметтік бойкот жариялау. Ағылшын сөзі буллинг (bullying, bully – төбелескіш, бұзық, дөрекі, зорлаушы) қорқытуды, қорлауды, жәбірлеуді, физикалық немесе психологиялық террорды білдіреді, ол басқа қорқыныш тудыруға және сол арқылы оны өзіне бағындыруға бағытталған. Жалпы алғанда, бұл құбылыс троллингтің жалпы сөзі деп аталады. Троллинг пен буллинг әртүрлі мақсаттарға ие, бірақ олардың тактикалық әдістері ұқсас. Троллингтің бастапқы мақсаты мен міндеті – өзіндік жарнама және сайтты (өнімді) алға жылжыту. Керісінше, кибербуллинг – бұл интернеттегі заңды бұзатын әрекеттер.

Жасөспірімдерді шынайы өмірде өз құрдастарымен қудалау мен қорлаудың қазіргі жағдайында олар виртуалды әлемге жасөспірімді ұрып-соғу және

қорлау көріністері бар YouTube бейне-лерін жариялау, әлеуметтік желілерде беделді фотосуреттерді, жеке ақпаратты және т.б. жариялау арқылы жіберіледі.

Кибербуллинг деп аталатын қорлаудың жаңа түрлері балаларға, ата-аналарға және мамандарға үлкен алаңдаушылық тудыруда.

Интернеттегі ақпараттық процестердің технологиялық ерекшелігі – онда орналастырылған ақпарат еш жерде жоғалмайды, сондықтан стигматизация (грек тілінен.- «төте жол, стигма») ақпарат интернетте мәңгі сақталады.

Кибермоббинг – (ағылш. Cyber-Mobbing), сондай-ақ Интернет-моббинг (Internet-mobbing) – бұл қасақана қорлау, қорқыту, жала жабу және қазіргі заманғы компьютерлік технологиялар мен байланыс құралдарын қолдана отырып, адам туралы басқа да мәліметтерді, әдетте, ұзақ уақыт бойы хабарлау.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Мақсаты – білім беру ұйымдарында буллингтің, кибербуллингтің, моббингтің алдын алудың жолдарын таныстыру

ӘДІСНАМА

Буллингке қарсы халықаралық бағдарламалардың салыстырмалы талдауы (OBPP, KiVa, Positive Action)

Біз әлемдегі ең кең таралған және кеңінен қолданылатын үш: OBPP, KiVa және Positive Action бағдарламаларына тоқталамыз. Олардың барлығы әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері жоғары елдерде (Норвегия, Финляндия және АҚШ әл-ауқат пен өмір сапасы бойынша рейтингте жоғары көрсеткіштерге ие) дамығанын атап өткен жөн.

Olweus Bullying Prevention Programm (Д. Ольвеус қорқытудың алдын алу бағдарламасы) – бастауыш, орта және жоғары сыныптардағы буллингті азайтуға және болдырмауға арналған көп деңгейлі, көп құрамды бағдарлама. Бағдарламаның нақты мақсаттары:

- 1) оқушыларды мектептегі жәбірлеу туралы ақпараттандыру және білімін арттыру;
- 2) педагогтар мен ата-аналарды буллингтің алдын алуға тарту;
- 3) жәбірлеуге қарсы нақты ережелерді әзірлеу;
- 4) жәбірленушілерге қолдау мен қорғау көрсету.

Кесте 1. OBPP негізгі компоненттері

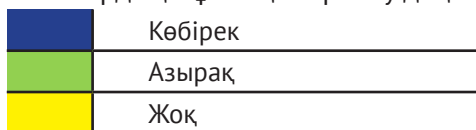
Жалпы талап Мектеп жағдайына ересектерді тарту және хабардарлығын арттыру	
<p>Мектеп деңгейі</p> <ul style="list-style-type: none"> • буллингті үйлестіру және алдын алу комитетін құру • комитет пен мектеп қызметкерлері үшін тренингтер өткізу • мектеп бойынша Ольвеустің «Жасөспірімдер арасындағы агрессия» сауалнамасын жүргізу • қызметкерлер үшін пікірталас кездесулерін өткізу • буллингке қарсы жалпы мектеп ережелерін енгізу • мектептегі қадағалау жүйесін қайта қарау және жетілдіру • бағдарламаны іске қосу үшін мектепте бастау шарасын өткізу • ата-аналардың байланысы. 	<p>Жеке деңгей</p> <ul style="list-style-type: none"> • мектеп оқушыларының белсенділігін бақылау (олардың оқу және мектептен тыс қызығушылықтары, үйірмелер, кәсіби хоббилері, спорт түрлері) • кез келген мектеп қызметкерінің буллинг жағдайын байқаған бойда оған араласуын қамтамасыз ету • мектептегі жәбірлеуге қатысатын мектеп оқушыларымен кездесулер өткізу (медиация) • мектептегі жәбірлеуге тартылған балалардың ата-аналарымен кездесулер ұйымдастыру • буллингке тартылған білім алушыларға арналған бағдарламаны жүзеге асырудың жеке жоспарларымен жұмыс жасау

<p>Сынып деңгейі</p> <ul style="list-style-type: none"> • барлық мектептерде буллингке қарсы ережені жариялау, тарату және сақтау • тұрақты сынып жиналыстарын өткізу • ата-аналар жиналысын өткізу 	<p>Қауымдастық деңгейі</p> <ul style="list-style-type: none"> • буллингті үйлестіру және алдын алу комитетінің құрамына жергілікті қоғамдастық өкілдерін енгізу • мектептегі бағдарламаны қолдау үшін қоғамдастық мүшелерімен серіктестікті дамыту • басқа жергілікті ұйымдарға буллингке қарсы ақпараттарды, қағидаттар мен озық тәжірибелерді таратуға көмектесу
--	---

Топтардың жұмысқа тартылу деңгейі

Сурет 1. Түрлі әлеуметтік топтармен буллингке қарсы жұмыс жасайтын OBPP бағдарламасының кестесі

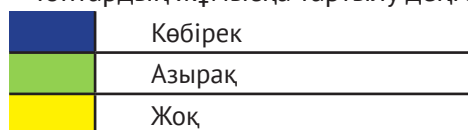
Д. Ольвеус бағдарлама жасау барысында жасөспірімнің виктимизациясы жағдайларының санын сәтті азайтудың негізі ретінде құрдастарымен жұмыс және мұғалімдермен жұмыс жасау идеясына толығымен сенді. Жергілікті қауымдастықтарға келетін болсақ, бұл бағдарламаны мектептен тыс жерде кеңейту мәселесі маңызды рөл атқарады. Әртүрлі елдерде бағдарламаны жүзеге асыруды мектептердің өзі емес, жасөспірімдермен жеке немесе топпен жұмыс істейтін мамандардың жұмысын қаржылай қамтамасыз ете алатын аудандық немесе қалалық жастар орталықтары өз мойнына алады [1].

KiVa («жақсы») – Финляндиядан шыққан мектеп бағдарламасы, ол 2006-2009 жылдары әзірленген және 2009 жылдан бері бұл елдегі мектептегі жәбір-

леудің алдын алудың жалғыз бағдарламасы. Жобаның атауы «Kiusaamista Vastaan» сөзінің аббревиатурасы болып табылады, ол «жәбірлеуге қарсы» дегенді білдіреді. Фин тіліндегі «kiva» сөзі «жақсы» дегенді білдіреді және бұл акроним Финляндиядағы қорқытуға қарсы бастама үшін таңдалып алынған. Бағдарлама жалпы білім беретін мектептердің 5 жастан 11 жасқа дейінгі барлық оқушыларына қатысты. Оның мақсаты – мектептегі буллингті төмендету және құрдастар арасындағы виктимизация деңгейін төмендету. Құрдастармен жұмыс – финдік бағдарламаның негізгі тақырыптарының бірі. Жәбірлеумен айналысатын тұлғалармен жұмыс істеу балалардың буллинг жағдайларын тану және ұжымның мүмкіндіктерін пайдалана отырып оған қарсы тұру қабілетін арттыру болып табылады.

Топтардың жұмысқа тартылу деңгейі

Сурет 2. Түрлі әлеуметтік топтармен буллингке қарсы жұмыс жасайтын KiVa бағдарламасының кестесі

Отбасымен және жалпы жергілікті қауымдастықпен жұмыс істеу KiVa үшін басымдық емес. KiVa ересек жасөспірімдермен жұмыс жасамайды, сондықтан ол мектептегі буллинг бастамашыларының әлеуметтенуіне баса назар аудармайды. Нәтижесінде, KiVa бүкіл қоғам деңгейіндегі қолдау шараларын ұсынбайды. Мемлекеттік ұйымдарды тартуға, оның ішінде қаржылық қолдауға бағытталған ОВРР бағдарламасына қарағанда, бұл бағдарламаны қаржыландыру үшін жеке бастамалар қажет. Дегенмен, KiVa тиімділігі бойынша Норвегиядағы ОВРР-ге ұқсас. Финдік бағдарлама ең жас болса да, таралуы бойынша американдық буллингке қарсы бағдарламадан (РА, төменде қарастырылады) айтарлықтай озып кетті. Қазіргі уақытта KiVa Жаңа Зеландия, Ұлыбритания, Швеция, Аргентина, Колумбия және басқа елдермен ынтымақтастықта жұмыс жасайды [2].

Positive Action, PA (жағымды әрекет) – АҚШ-та девиантты мінез-құлықтың көптеген түрлерімен, соның ішінде буллингпен айналысуға негізделген мультипәндік бағдарлама. Бағдарламаның KiVa және ОВРР-тен айырмашылығы, оның бағыты мектептегі буллингке кез-келген девиантты мінез-құлыққа бағытталған. Бұл бастауыш және орта мектеп оқушыларына арналған мектептегі әлеуметтік-эмоционалды оқыту бағдарламасы. Мұндағы жұмыстың нәтижесі әлеуметтік құпталған мінез-құлықтың артуы, девиантты мінез-құлық жағдайларының азаюы, әлеуметтік-эмоционалды оқыту дағдыларының және мектеп климатының көрсеткіштерінің жақсарту болып табылады.

Бағдарламаның тиімділігін растайтын алғашқы зерттеулер 2001 жылы пайда болды, ал 2015 жылы Чикаго мектептерінде ауқымды мониторинг жүргізілді, бұл оның тиімділігін тағы бір

рет растады. Еуропалық буллингке қарсы бағдарламалардан айырмашылығы, Positive Action Америка Құрама Штаттарында сенімді болғанға дейін елдің әртүрлі штаттарында үлкен сынақтардан өткен.

Топтардың жұмысқа тартылу деңгейі

	Көбірек
	Азырақ
	Жоқ

Сурет 3. Түрлі әлеуметтік топтармен буллингке қарсы жұмыс жасайтын РА бағдарламасының кестесі

Осы үш бағдарлама да ХХ ғасырдың 80 жылдары мен ХХІ ғасырдың басында жүргізілген ғылыми зерттеулердің негізінде пайда болды және олардың барлығы мектептегі буллингтің алдын алуға орташа және жақсы нәтиже көрсетті. Сонымен қатар, бағдарламалардың өздері аяқталғаннан кейін қайталанатын сынақтармен көрсеткіштер айтарлықтай өзгерген жоқ, бұл олардың маңызды тиімділігінің белгілерінің бірі болып табылады [3].

Қазақстанның білім беру ұйымдарындағы буллинг, кибербуллинг, моббингтің алдын алу жағдайы

ЮНИСЕФ мәліметтеріне сәйкес, әлемдегі 150 миллион бала мектепте немесе оның айналасында құрдастары тарапынан зорлық-зомбылыққа ұшырайды екен.

Қазақстан үшін мектептердегі зорлық-зомбылық мәселесі де өзекті.

- Қазақстандағы балалардың 63 пайызы зорлық-зомбылық пен кемсітушіліктің куәсі болғанын, 44 пайызы құрбан болғанын, 24 пайызы мектепте басқа балаларға қатысты зорлық-зомбылық пен кемсітушілік әрекеттерін жасағанын хабарлайды.

- 11 және 13 жастағы әрбір бесінші жасөспірім, 15 жастағы әрбір оныншы жасөспірім кем дегенде бір немесе бірнеше рет мектепте қорлаудың құрбаны болды. Ұлдар арасында бұл көрсеткіш 15 жастан асқан соң (14%) айтарлықтай төмендейді;

- Балалар мен жасөспірімдердің 8,3%-ы мектепте айына кемінде 2-3 рет басқа адамдарға буллинг жасауға қатысқан (екі айлық сауалнама). Бұл мінез-құлық 11 жастағы ер балаларға (13%) тән, олар өскен сайын төмендеу үрдісі бар;

- Жасөспірімдердің 20% кем дегенде бір рет басқа адамдарға буллинг

жасауға қатысқан. Бұл көрсеткіш 11 және 13 жастағы ұлдар арасында қыздарға қарағанда жоғары;

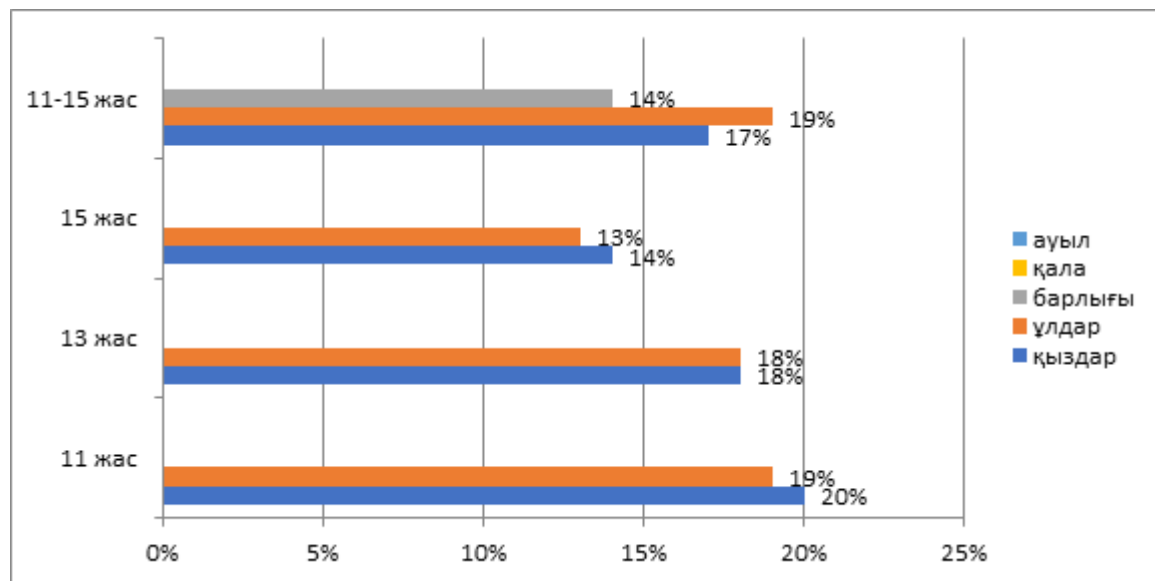
- кибербуллинг буллингке қарағанда сирек кездеседі. Жалпы алғанда, жасөспірімдердің 5% кибербуллингке ұшыраған немесе айына 2-3 рет немесе одан да көп өздері басқаларға кибербуллинг жасауға қатысқан. Бұл көрсеткіш есейген сайын ұлдар арасында жиі кездеседі. Жасөспірімдердің 12% кем дегенде бір рет кибербуллингке ұшыраған [4].

Зерттеу тобы ғалымдарының пікірінше, буллинг құрбандарының да, буллингтердің де психикалық жағынан денсаулықтарында ақаулары бар екендігі анықталған.

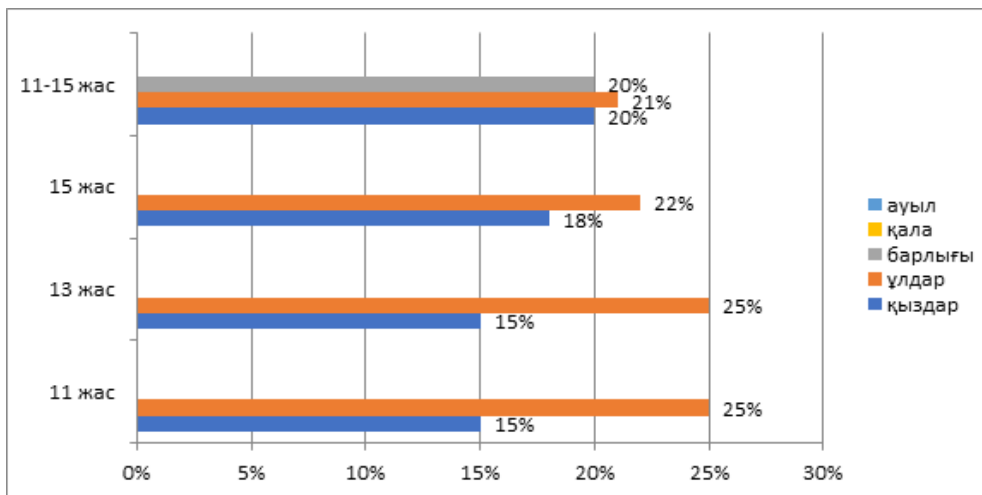
Белгілі болғандай, 11-15 жастағы жасөспірімдердің 17%-ы мектепте айына бір рет буллинг/айдап салудың құрбаны болған. Буллингтің құрбандары ауылдықтарымен салыстырғанда қала оқушылары арасында жиі болады.

1-Диаграмма «Буллингтің құрбандары мен қатысушылары»

Буллинг құрбандары, HBSC Қазақстан айына бір немесе бірнеше рет мектептегі буллинг құрбаны болған жасөспірімдер %

Буллингке қатысушылар, HBSC Қазақстан айына бір немесе бірнеше рет мектептегі буллингке қатысқан жасөспірімдер %

Ұлдар мен қыздар арасында буллингтің таралуы 15 жаста азаяды. Бір айда мектепте басқа адамдар тарапынан болған буллингке айына бір рет 11-15 жастағы жасөспірімдердің 20% қатысты. Осы мінез-құлықтың таралуы 11 және 13 жастағы ер балалар арасында ең жоғары.

Сонымен қатар, жаңа технологияларды дамытумен және әлеуметтік желілердің танымал болуымен буллингтің жаңа түрі – кибербуллинг пайда болды.

Кибербуллинг мысалдары: қорлау хабарламаларын жіберу (мәтін немесе интернет арқылы), әлеуметтік желілер сайтында елемеушілік түсініктемелерді орналастыру, кемсіту фотосуреттерін орналастыру, сондай-ақ электрондық нысанда біреуді қорқыту немесе қорлау.

Кибербуллинг депрессия, үрей, өзін-өзі төмен бағалау, эмоциялық бұзылулар, психобелсенді заттарды қолдану және суицидтік мінез-құлық сияқты психикалық денсаулықпен маңызды проблемаларды дамытуға ықпал ете отырып, жасөспірімдердің денсаулығына теріс әсер етеді.

Білім беру ұйымдарындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша

заңнамалық нормативтік құжаттар

Білім беру ұйымдарында буллингтің алдын алу саласында жұмысты ұйымдастыру және жүргізу кезінде Қазақстан Республикасы аумағында қолданылатын тиісті нормативтік құқықтық актілерді басшылыққа алу қажет.

- Қазақстан Республикасының конституциясы;
- «Бала құқығы туралы БҰҰ конвенциясы»;
- Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы Заңы;
- Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі;
- Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы;
- Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі;
- Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі бекіткен «Педагогикалық әдептілік ережелері»;
- Білім беру ұйымдарының ішкі құжаттары (жарғы, жергілікті актілер, бұйрықтар, нұсқаулықтар) ішкі өкімдік ережелер, оқу-тәрбие қызметін және тәртіппен қауіпсіздікті сақтауды реттейді.

НӘТИЖЕЛЕРІ

Білім беру ұйымдарында буллингтің, кибербуллингтің, моббингтің алдын алу жұмыстарын ұйымдастыру

Кибермоббинг пен кибербуллингтің алдын алу мақсатында білім алушылардың агрессиялық және құрбандық мінез-құлқын қалыптастыруға ықпал ететін себептер мен жағдайлардың туындауының алдын алу бойынша білім алушылармен топтық және жеке жұмысты ұйымдастыру керек.

Білім алушылардың қарым-қатынас клубтарына, тренинг бағдарламаларына қатысуы: моббинг пен буллингтен қорғау бойынша коппинг-стратегияларды қалыптастыру, жасөспірімдер арасында агрессиялық мінез-құлықтың алдын алу, жасөспірімдер арасында құрбандық мінез-құлықтың алдын алу, оқушыларды моббинг пен буллингтен қорғаудың тиімді дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді, құрдастарымен жанжалсыз тұлғааралық өзара іс-қимылды үйретеді, қатысушылардың агрессиялық мінез-құлқын түзетуге жағдай жасау.

Интернет-кеңістікте зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша білім алушылармен және ата-аналармен жұмысты ұйымдастыру және оның мазмұны мәселелерінде кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру бойынша профилактика субъектілерінің мамандарын әдістемелік сүйемелдеу жеке блок болып табылады. Кәсіби шеберлік тренингтерінің бағдарламаларынан, практикаға бағытталған семинарлардан, шеберлік сыныптарынан өту, дөңгелек үстелдерге қатысу мамандарды агрессияның себептері мен салдарларымен, «моббинг» және «буллинг» ұғымдарының айырмашылықта-

рымен және оларды қалыптастырудың негізгі фазаларымен таныстыру қажет.

Сондай-ақ, қатысушыларға кәметке толмағандар арасында әлеуетті мобберлер мен буллерлерді, сондай-ақ олардың құрбандарын ерте анықтаудың әлеуметтік-психологиялық технологияларын зерделеу мүмкіндігі беріледі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Білім беру ұйымдарындағы буллинг, кибербуллинг, моббинг бүкіл әлем бойынша білім алушылар арасында жиі кездесетін мәселе. Тіпті бір білім алушыға қатысты қайталанатын агрессивті мінез-құлық барлық білім алушыларға кері әсерін тигізіп, буллингтің тікелей қатысушыларына ғана емес, оның куәгерлеріне де әсер етеді. Көптеген буллинг, кибербуллинг, моббингтің алдын алу бағдарламалары бар болғанымен, олардың барлығы тиімді болып табылған жоқ.

Осы тақырып бойынша зерттеулердің көптігі әлі көптеген елдер үшін қолайлы болатын буллинг, кибербуллинг, моббингке қарсы біртұтас модельді жасауға әкелген жоқ. Бұған қоса, сол немесе басқа мемлекет тапсырыс берген буллингке қарсы бағдарламалардың тиімділігін бағалау қиын, өйткені мұндай бағдарламалардың назары жергілікті проблемаларға бағытталған болуы мүмкін.

Әлемнің әртүрлі елдерінде жұмыс істейтін ең танымал буллинг, кибербуллинг, моббингке қарсы бағдарламаларды зерттеу біздің елімізде мүмкін болатын буллинг, кибербуллинг, моббингке қарсы бағдарлама туралы ойлаудың бастапқы қозғаушы тетігі болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРКТЕР ТІЗІМІ:

1. Olweus D., Solberg M.E., Breivik K. Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP) // *Scandinavian journal of psychology*. 2018
2. KiVa globally. <http://www.KiVaProgram.net/around-the-world>

3. *Positive Action*. <https://www.blueprintsprograms.org/programs/positive-action/>

4. <https://mk-kz.kz/social/2020/11/13/bolshinstvo-kazakhstanskikh-detey-stalkivayutsya-so-shkolnym-nasiliem.html>

Сақтағанов Б.К.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФИЛАКТИКИ БУЛЛИНГА, КИБЕРБУЛЛИНГА, МОББИНГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Национальная академия образования им. И. Алтынсарина

г. Астана, Казахстан

e-mail: balabiken@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические аспекты профилактики буллинга, кибербуллинга и моббинга в образовательных организациях. Проведено сравнительный анализ международных программ против буллинга, кибербуллинга, моббинга (OBPP, KiVa, Positive Action). В сфере профилактики буллинга, кибербуллинга и моббинга в организациях образования указаны соответствующие нормативные правовые акты, применяемые на территории Республики Казахстан.

Ключевые слова: буллинг, кибербуллинг, моббинг, обучающий, интернет, личность, программа, психология, компетентность, поведение.

Saktaganov B.K.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF PREVENTION OF BULLYING, CYBERBULLYING, MOBING IN EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

National Academy of Education named after I. Altynsarin,

Astana, Kazakhstan

e-mail: balabiken@mail.ru

Abstract. The article discusses the psychological and pedagogical aspects of the prevention of bullying, cyberbullying and mobbing in educational organizations. A comparative analysis of international programs against bullying, cyberbullying, mobbing (OBPP, KiVa, Positive Action) was conducted. In the field of prevention of bullying, cyberbullying and mobbing in educational institutions, the relevant regulatory legal acts applied in the territory of the Republic of Kazakhstan are indicated.

Keywords: bullying, cyberbullying, mobbing, training, internet, personality, program, psychology, competence, behavior.

FTAMP 14.43.51

К.Ф. ЕЛШІБАЕВА*Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
Астана қ., Қазақстан.*

ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ МЕКЕМЕЛЕРДЕГІ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ТӘРБИЕЛЕНУШІЛЕРДІҢ ҚЫЛМЫСҚА БАРУ СЕБЕПТЕРІНІҢ ГЕНДЕРЛІК СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа. Мақалада әлеуметтік нормадан ауытқу, оның әртүрлілігіне қарамастан, оның өсуіне және көп таралып кетуіне әкелетін ортақ себептерінің алдын алу зерделенген. Тұлғаның әлеуметтік ортамен өзара әсерін бұзушы және нормативті жүйемен келіспеушілік тудыратын объективті және субъективті қарама-қайшылықты жақтауға әкеп тірейді. Қазіргі заман жеткіншектерін, жоғарыда талдап кеткендей құқыққа қарсы мінез-құлыққа бейімделуіне не себеп болуда? Осы бағытта автор әдеби шолу әдісін қолдану арқылы отандық және шетелдік ресурстарға мәлімет жинады. Жоғарыдағы сұрақтарға жауап беру үшін, жас ұрпақтың әлеуметтенуіндегі гендерлік аспектілеріне жүгіну арқылы тұжырымдар жасалды.

Түйін сөздер: жабық мекеме, кәмелетке толмағандар, гендерлік ерекшелік, девиантты және делинквентті мінез-құлықтар, маскулинділік, феминдік, андрогиндік.

КІРІСПЕ

Қазақстанның гендерлік саясатты мақұлдауының ерекшелігі оның өркениеттік ел екендігінің негізі болып отыр.

Жаңа философия әлемінің үш компонентін бөліп көрсетілген – әлем, гендерлік серіктестік және жарыққа шығу [1]. Ғалымдар еліміздің болашағы туралы ойлана отырып, «шынайы демократия гендерлік демократиясыз мүмкін емес» деген қорытынды жасайды.

Қазіргі уақытта «Қазақстандағы гендерлік білім беру бағдарламасының» жобасы бойынша жұмыстар жүргізілуде. Сондықтан жастарды дұрыс тәрбиелеуде оларға гендерлік ерекшеліктерге қатысты білім беру қажет. Сонымен гендерлік фактор, біздің ойымызша жаһандандырудың стандартизация, бірыңғайлық, біржақтылық сияқты жағымсыз салдарды жеңуге мүмкіндік береді. Гендерлік қатынас – бұл процесске қайта-

ланбаушылық және әртүрлілікті енгізуге қабілетті [1].

Уақыт әр кезде өзгереді, сондықтан да, қазіргі заман психология ғылымының ең басты мәселесі, үнемі өзгерісте болатын сыртқы ағымдағы тұлғаның өзгеруін, оның өмірлік жолын зерттеу болып келеді. Онтогенездің әр жас кезеңінде тұлға әртүрлі жас ерекшеліктеріне ие екендігі бұрыннан белгілі.

Қазіргі заманның әлеуметтік-психологиялық ғылымы жыныс пен гендер түсініктерінің айырмашылықтарын ашып береді. «Жыныс» түсінігі ер мен әйелдің анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерін, яғни адамның биологиялық ерекшеліктерін белгілеу үшін қолданылады. «Гендер» түсінігі ерлер мен әйелдердің рөліндегі, мінез-құлығындағы, менталды және эмоцияналдық сипаттамаларындағы қоғамның қалыптастыруымен болатын

айырмашылықтарды белгілейтін күрделі әлеуметтік-мәдени процесс. Гендерлік аспектер теориялық жағынан аз зерттелген және қазіргі заман жеткіншектерінің мінез-құлқы мен санасын қалыптастыруда аса маңыздылық танытуда. Гендерлік қатынас нақтылықты тану тәсілдерінде психикалық құбылыстарға «жыныссыздық көзқарасты» алып тастауды көздесе де, «ер» мен «әйелдікте» иерархия мен поляризация жоқ. Алайда, девиантты мінез-құлықтың гендерлі жағынан қарастырғанда құқыққа қарсы әрекеттер назардан тыс қалып отыр. Бұл осы жұмыстың өзектілігі мен қажеттілігін білдіруде.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Зерттеудің мақсаты: пенитенциарлық мекемелердегі тәрбиеленушілердің қылмысқа барудағы психологиялық тұрғыдағы гендерлік ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеудің негізгі міндеттері.

1. Отандық және шет елдік ғалымдардың еңбектеріндегі пенитенциарлық мекемелердегі тәрбиеленушілердің психологиялық тұрғыдағы гендерлік ерекшеліктеріне теориялық шолу.

2. Жабық мекемелердегі жасөспірімдердің қылмыстық жолға түсуіндегі гендерлік тип ерекшеліктеріне сипаттама. Оны теориялық тұрғыда негіздеу және тәжірибелік түрде анықтау.

3. Делинквентті мінез құлыққа бейім жасөспірімдердің гендерлік ерекшеліктеріне байланысты қылмысқа баруды зерттеу жолын қарастыру.

4. Делинквентті маскулинді типті тәрбиеленушілермен педагогикалы-психологиялық-әлеуметтік тұрғыда жүргізілетін түзету жұмыстарының бағдарламасын құрастыру.

5. Пенитенциарлық мекемелердегі тәрбиеленуші жасөспірімдердің делинквентті мінез-құлықтарының негізгі

гендерлік ерекшеліктерін (типтерін) айқындауға арналған әдістемелерді дамыту.

АҚПАРАТТЫ ЖИНАУ МЕН ӨҢДЕУДЕ ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДІСТЕР

Ақпараттарды жинақтау және талдау екі кезеңнен тұрды: бірінші кезең зерттеліп отырған мәселенің ғылыми аппаратын анықтауда, жетілдіріп және өңделуіне байланысты отандық және шетелдік (философиялық, әлеуметтік, педагогика-психологиялық) әдебиеттерден талдау, жинақтау). Екінші кезеңде әдістемелік базаны анықтап нақтылауға, зерттеудің негізгі болжамын жасауға, тәжірибелік-эксперименттік әдістемелерінің мазмұнын анықтауға, ұсынылған болжамның эксперименттік негізделуіне, тәжірибелік әдістемелердің мазмұнын анықтауға, пенитенциарлық мекемелердегі кәметке толмаған делинквентті мінез-құлыққа бейім жасөспірімдердің гендерлік ерекшеліктеріне байланысты негізгі қорытындылар тұжырымдалып, бағдарлама құрастыруға арналды.

Әдістер салыстырмалы, педагогикалық-психологиялық, коррекциялық (түзету) жұмыстардан (әлеуметтік-психологиялық тренингтер, жеке психологиялық кеңес, арт-терапия) құралды.

-маскулиндік-феминдік таптауырындарды зерттеуге қолданылатын С. Бем сұрақнамасы; өзіндік бағаны анықтауға арналған Дембо-Рубинштейн әдістемесі; тұлғаның мінезінің акцентуациясын анықтауда Леонгард-Шмишек сұрақнамасы (қылмыс түрлеріне байланысты); Спилбергер-Ханин әдістемесі, агрессиялықты анықтауда «Әлемде жоқ жануар» жобалық тест; агрессияның түрлерін анықтауда Басс-Дарк әдістемесі; делинквентті мінез-құлықты анықтаудағы отандық ғалым А.Т. Ақажанованың авторлық тесті; эмпатия деңгейін айқындауда В.В. Бойко әдістемесі; тұлғаны зерттеу әдістемелері: жеке әңгіме,

бақылау, сотталушының жеке картасына талдау; жалпы әдістемелер (жинақтау, талдау, салыстырму). Тәжірибелердің қорытындыларын өңдеуде математикалық статистика әдістемелері қолданылды (пайыздық қатынас, EXSEL бағдарламасы, корреляциялық талдау, U-критерий Манна-Уитни т.б.).

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Мекемелердегі құқыққа қарсы тұруға бейім кәмелетке толмаған тәрбиеленушілердің Қазақстан Республикасы Қылмыс Кодексі баптары бойынша жасалған қылмыс түрлерінің қорытындысы, диагностика жүргізер алдында Л4 (қыз балалардың түзету мекемесі) және Л6 (ер балалардың түзету мекемесі) мекемелерінің арнайы бөлімдерінен алынған мәліметтер негізінде құрастырылды.

Л4 және Л6 пенитенциарлық мекемелеріндегі бас бостандығынан айырылған тәрбиеленушілердің жекелік карталарымен таныса келе, қылмыс жасау салаларын талдай отырып, делинквентті мінез-құлыққа бейім жасөспірімдердің төмендегідей қылмыстарды жасау түрлерін бақыладық: кісі өлтіру, ұрып соғу, кісі тонау, адамды кепілдікке алу, бұзақылық, мүлікті ұрлау сияқты түрлері қыздарда да, ұлдарда да кездеседі, ал қыздардың жасаған қылмыстарынан ерекше, жыныстық зорлау сияқты қылмыс түрін ер балалардың жасайтындығы белгілі.

Бүгінгі таңдағы экономикалық-әлеуметтік жағдай әр отбасы жағдайына дағдарыстар әкелсе, оның салдары келешек ұрпаққа да өз ізін қалдыруда, яғни қоғамдағы жұмыссыздық, күн көріс көзінің төмендеуі отбасы тәрбиесінің әлсіреуіне үлкен септігін тигізуде. Кәмелетке толмаған жасөспірімдердің жасаған қылмыстарының сандық және сапалық жағынан талдайтын болсақ, ер балалар мен қыз балалардың қылмыс

жасау түрлері мен деңгейлері қазіргі таңда теңдесуде деп те айтуға болады. Әйелдер бұрынғы заманда әр түрлі қылмыстардың (зорлау, бұзықтық, айлакерлік, соққы, ұрлап алып қашу т.б.) құрбаны болатын болса, қазіргі таңда қылмыс жасаудан ерлерден кем түспеуде. Оның дәлелі ретінде осы зерттеу жұмысының барысында біраз көз жеткіздік. Нәзік жандарға тән емес тонау, бұзақылық, қарақшылық шабуыл, ұрлық, адам өлтіру, есіртке сақтау, нашақорлыққа салыну деген сияқты қылмыстың түрлері, өкінішке орай қыздар тарапынан көрініс алып отыр. Онымен қоса, италяндық ғалым Ч.Ломброзоның пікірі бойынша тек әйелдерге ғана тән жезөкшелік - туа біткен бұзылушылықтың, әдепсіздіктің бастамасы - қазіргі кезде қыздардың үйреншікті әдетіне айналды [2]. Ал осының барлығына әсер ететін не деген сұрақ туындайды. Л4 мекемесіндегі кәмелетке толмаған қыздармен жеке психологиялық кеңес, жеке әңгіме төңірегінде көз жеткізгеніміз, олардың анасына ұқсау көп сипат алады, олар өздерінің шешелерінің жасаған барлық қылықтарын қайталағысы келеді, материалды жағынан жетістік ең жоғарғы құндылық деп есептей отырып, оған жету үшін, «қатарынан қалмас» үшін қолдарынан келген іс-әрекеттерді барынша іске асырады. Бұл әрекеттер әрине тонау, ұрлық, қарақшылық шабуыл, өлтіру, басқа адамның сеніміне ене отырып алдап-арбап бағалы мүлкіне зиян келтіру, сонымен қоса жезөкшелік.

Кәмелетке толмаған жеткіншектердің жасаған қылмыстық істермен таныса келе, ұрлық жасаған жасөспірімдердің ұрлайтын заттары көбінесе ұсақ-түйек. Кейде олар ұрлаған заттарын қызығып алса, кейде саналы түрде алады. Осындай қылмысқа қоса қазіргі таңда көбейіп кеткен қылмыстың бір түрі – бұзақылық, жоғарыда қыздар арасында кездесетіндей қарақшылық шабуыл, болмашы нәр-

сеге кектеніп төңірегіндегілерден өш алу, көше-көшеге, ауыл-ауылға бөлініп төбелесу, аяғы әрине қылмысқа соқтырады. Ер балаларда көп кездесетін қылмыстың бір түрі – жыныстық зорлау. Жеткіншек жаста орталық жүйке жүйесінің қозуына байланысты, қалыпты жағдайдағы жүйке жүйесінің тітіркендіргіш күші мен оған деген реакция, жас мөлшері мен жекелік ерекшеіктер қатынасы бұзылады. Жүйке орталығы бұл кезеңде қозу тежелуінен асып түсу қызметін жасайды, сондықтан да содан келетін әсерлерге жеткіншектер, ересектер мен қоршаған ортаның әрекетіне өз бетінше реакция береді. Жыныстық гормондар дененің барлық клеткаларына әсерін тигізеді, бірақ та олардың әсерінің екі бағыты болады: біріншіден, ұлдар мен қыздарда екі жыныстық белгілері дами бастайды, яғни, жеткіншектің басқа жыныс адамына деген қызығушылығы пайда бола бастайды; екіншіден, жыныстық гормондар жүйке орталығына арнайы әсер етеді, яғни, жыныстық сипат беретін барлық ақпараттар жеткіншек үшін өзекті бола бастайды. Осы кезеңде жеткіншек өзін өзіне мақұлдату үшін, неше алуан қиялдарға беріле, қалай қылмысқа, яғни жыныстық зорлауға барғанын сезбей де қалады. Бұл фактор да отбасындағы ерлі-зайыптылардың балалардың көзінше ашықтан ашық жыныстық қатынасқа баруы, жеткіншектердің нешеалуан порно фильмдерді жасырын көруі және т.б. себептер көптеп кездеседі. Ал, қыз балалардың жезөкшелікке салынуын жалпы қылмыс деп есептеп айыптайтын ҚР Қылмыстық Кодексінде бап жоқ, негізінде қыздарды, жалпы әйелді жыныстық зорлаушылыққа итермелейтін жәбірленушілердің өздері болып келеді. Себебі, ашық-шашық киіну, ересек ер адамдармен, ер балалармен қалай болса солай аддиктивті қарым-қатынаста болу, өз денесін өзі сату, осы жезөкшелікті «кәсіпке» айналдырудың өзі қылмысқа

жатады, өкінішке орай қазіргі таңда жезөкшелер жазаланбауда.

Жабық мекемелердегі делинквентті мінез-құлықты жасөспірімдердің педагогикалық-психологиялық тұрғыдағы гендерлік ерекшеліктері дегеніміз – маскулиндікке тән: тәуелсіздік, агрессивлік, көшбасшылық, ерлікке ұмтылыс, шешім қабылдағыштық, төмен дәрежедегі эмпатия т.с.с көрініс беретін қасиеттер.

Гендердің шығу тарихы және дүние жүзі ғалымдарының гендер туралы тұжырымдамаларымен ұштастыра келсек, гендерлік психология – адамдардың жыныстық тәнділігіне байланысты әлеуметтік мінез-құлқын детерминациялаушы, тұлғаның гендерлік бірдейлік (ұқсастылықтар) сипатын зерттеуші психологияның бөлімі. Бұл саладағы психологиялық зерттеулер адамдардың әйелдер мен ерлердің жынысының тұлғалық сипаттарын салыстырмалы зерттеуге бағытталған.

Адамдарды еркек пен әйелге бөлу адамның психикасы мен мінез-құлқына тән түйсігінің өзгешелігімен анықталады. Көбісі, бұл өзгешеліктерді ерлер мен әйелдер организмнің генетикалық, анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты деп есептейді. Ерлер мен әйелдердің қарама-қарсылық идеясы барлық белгілі қоғамдардың дәстүрлері мен аңыздарынан басталған. Ол әртүрлі әлеуметтік институттарда (отбасы, әскер, тәрбие мекемелері, әділеттік органдары) бекітілген.

Гендер – бұл ерлер мен әйелдердің әлеуметтік міне-құлқын, олардың өзара қарым-қатынасын анықтайтын мәдени сипаттамалардың өзіндік жинағы. Сонымен, гендер, тек әйелдер немесе ерлерге ғана емес, олардың арасындағы қарым-қатынасқа, бұл қатынастардың әлеуметтік құрылу әдісіне де, яғни, жыныстардың қоғамдағы өзара қарым-қатынасына және бұл қатынастардың

қоғамдағы «қатарға енуіне де» жатады. Класстар, нәсіл және этностық концепциялар секілді, «гендер» түсінігі де әлеуметтік процесстерді түсіну үшін аналитикалық инструмент болып келеді.

Қылмыстық жолға байқамай түскен, немесе қастандықпен барған жасөспірімдер, қалай болса да қоғамның мүшелері болғандықтан, оларды шеттетпей, уақытында қол ұшын созып, дұрыс жолға түсуде бағыт-бағдар беру әлеуметтік қызметкерлер, педагогтар мен психологтардың борышы екенін айта келе, осыған арналған зерттеулердің Қазақстанда жүргізілгені өте маңызды екеніне көзіміз жетті. Осы төңірегінде, Л4 және Л6 пенитенциарлық мекемелерінің тәрбиеленушілерінің педагогикалық-психологиялық тұрғыда гендерлік ерекшеліктерін зерттей отырып психологиялық көмек берудің тәрбиеленушінің қоғамда бейімделуіне ықпал ететіні өзекті мәселе екенін көрсетті.

Бірінші кезеңде жеткіншектерде гендерлік типті анықтау үшін С. Бемнің феминдік-маскулиндік әдістемесі бойынша зерттеу жүргізілді.

Бұл сұрақнаманы Сандра Бем жасап, жетілдірген. Әдебиеттерде оны жыныстық рөлдердің BSRI (Bem Sex Role Inventory) анкетасы (сұрақнамасы) деп атайды. Сұрақнама маскулиндік және феминдік сипаттамаларының айқындалу деңгейін көрсетуге, сонымен қатар тұлғаның маскулиндік, феминдік және андрогиндік типтерін анықтауға мүмкіндік береді. Бем [5] сұрақнамасы – ересек адам өзін гендерлік көзқараста қалай бағалайтындығын білуге арналған құрал ретінде жиі пайдаланылады. Сұрақнама зерттелуші өзін әрқайсысы 7 баллдық шкалада дәл бағалай алатындай 60 сын есімдерден тұрады. Бұл тізімдегі жиырма сын есімдер еркектік шкаланы құрады: еркекше, талдаушы, кеудемсоқтық, агрессиялы, доминанттық (басқын-

шы) және т.б.; тағы жиырма екі әйелдік (нәзіктік) шкаланы құрайды: жұмсақтық, жылылық, баланы жақсы көрушілік, айналасындағыларға қамқоршы және т.б.; ал қалған жиырма екі – бейтарап: қызғаншық пейілі тар, сенімді, байсалды, өте жоғары өзіндік ой-пікірмен, әдепті. Сын есімдер, шкала құрастырылған уақытта қандай сипаттамалар гендерлік болып есептелді, сол сәтте сұрыпталды. Бұл тұлғаның жеке басын зертеу үшін емес, мәдениет контекстінде гендердің орнын анықтау әрекеті еді [6].

Ер және әйелдік шкала бойынша көп балл жинаған адам андрогинді деп аталады; әйелдік шкаладан көп ұпай, ал ер шкаласынан аз ұпай жинаған адам нәзіктік болып есептеледі; ал ер шкаласынан көп, әйелдік шкаладан аз балл жинаған адам ер жүрек болып есептеледі. «Дифференциалды емес» категориясына жататындар екі шкаладан да төмен балл алғандар. «Жыныстық типтелген» деп, өзін-өзі анықтауы және мінез-құлқы қоғамдағы гендерлік экспектациялармен сәйкес келіп жатқандар аталады.

Жүргізуші бланктер таратып, онда көрсетілген тапсырманы орындауды нұсқау бойынша ұсынады.

ҚОРТЫНДЫНЫ ӨНДЕУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Қортынды нұсқау бойынша өңделеді. Тұлғаның типін алғашқы белгілерінің негізінде анықтауға болады: маскулинділік көрсетіштің жоғарылығы және феминділік көрсеткіштің төменділігі тұлғаның маскулиндік типіне сәйкес келеді; маскулинділіктің төмендігі мен феминділіктің жоғарылығы феминдік типті сипаттайды; маскулинділік пен феминділіктің жоғарғы көрсеткіштері андрогинділіктің жоғарғы деңгейін көрсетеді; маскулинділік пен феминділіктің төменгі көрсеткіштері андрогинділіктің төменгі деңгейін көрсетеді. Тұлғаның типін анықтаудың екінші варианты маскулин-

ді-феминділік индексінің санауына негізделген.

Талдауда С. Бемнің андрогиния тұжырымдасы қолданылады. Андрогиния - дәстүрлі әйел мен ердің сипаттарының тіркесімі – жағдайға байланысты іс-әрекетін вариациялай алу қабілетін көрсететін адамның психологиялық мінездемесінің маңыздылығы; ол өмірлік іс-әрекеттің әр түрлі салаларында жетістікке жетуде және әр түрлі күйзелістерге қарсы тұра алушылықты қалыптастыруға мүмкіндік туғызады. Андрогин тұжырымдамасының мәні – әйелдік және ердің дәстүрлі қасиеттерін бірдей бағалауында. Ерлердің ерлік қасиеттерін көрсетуде оның тартымдылығына баса көңіл бөлуге маңызды болып келеді. Талдау үрдісінде, андрогинді типтегі адамдар өте жоғары дәрежедегі әлеуметті-психологиялық бейімделуге ие екендігіне қатысушылардың назарын аударған жөн. Талдау қатысушылардың жеке тәжірибесіне сүйеніледі.

Феминдік (F) және маскулиндік (M) көрсеткіштері төмендегі формулалармен анықталады.

F = (феминдік бойынша ұпайлар қосындысы): 20

M = (маскулиндік бойынша ұпайлар қосындысы): 20

IS негізгі индексі

IS = (F-M)х 2,322 бойынша анықталады

Егер индекс мөлшері -1 ден +1 ге дейін анықталса, онда андрогинділік туралы айтылған. Егер индекс -1 ден кіші болса, онда ол маскулинділік туралы айтылған, ал индекс +1-ден артық болса, онда феминділік туралы айтылған; егер индекс + 2,025 тен артық болса, онда айқын білінген феминділік туралы, ал индекс -2,025 тен кіші болса, онда айқын білінген маскулинділік туралы айтылған [7].

Зерттеуге 14-17 жас аралығындағы төрт топ қатысты. Сұрақнама Л6 және Л4

мекемелерінің 256 тәрбиеленушілері мен лицейдің 337 тәлімгерлеріне, яғни жалпы саны 593 қатысушыға жүргізілді. Солардың ішінен зерттеу жұмыстары үшін әр топтан 26 қатысушыдан алдық, сонда жалпы зерттеуге қатыстырылғаны 104 қатысушы. Зерттеу коррекциялық жұмысқа дейін және одан кейін жүргізілгеннен соңғы мәліметтер өңделді және төрт негізгі топ айқындалды.

Маскулиндік типке тән ерлікке ұмтылу, көшбасшылыққа талпыныс, агрессиялық, шешім қабылдағыштық, тәуелсіздік сияқты қасиеттердің делинквентті мінез-құлықты топта көбірек көрініс беретіндігін, жоғарыда өткізілген әдістемелерден алынған мәліметтер өңделді.

Тәуелсіздік қасиеті Л4 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 91 пайызды құраса, Л6 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 68 пайызды көрсетіп отыр, ал лицейдің ер балаларында 55 пайыз бен лицейдің қыздарында 60 пайызды құрады, яғни құқыққа қарсы тұруға бейім, делинквентті мінез-құлықты жеткіншектерде тәуелсіздік пайыз көрсеткіші жоғары.

Көшбасшылық қасиеті Л4 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 97 пайызды құраса, Л6 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 77 пайызды көрсетіп отыр, ал лицейдің ер балаларында 53 пайыз бен лицейдің қыздарында 60 пайызды құрады, яғни құқыққа қарсы тұруға бейім, делинквентті мінез-құлықты жеткіншектерде көшбасшылыққа ұмтылу пайыз көрсеткіші жоғары.

Шешім қабылдағыштық қасиеті Л4 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 98 пайызды құраса, Л6 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 79 пайызды көрсетіп отыр, ал лицейдің ер балаларында 49 пайыз бен лицейдің қыздарында 60 пайызды құрады, яғни құқыққа қарсы тұруға бейім, делинквентті мінез-құлықты жеткіншектерде шешім қабылдағыштық қа-

сиеттің пайыз көрсеткіші жоғары.

Ерлікке ұмтылыс қасиеті Л4 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 69 пайызды құраса, Л6 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 71 пайызды көрсетіп отыр, ал лицейдің ер балаларында 57 пайыз бен лицейдің қыздарында 51,1 пайызды құрады, яғни құқыққа қарсы тұруға бейім, делинквентті мінез-құлықты жеткіншектерде ерлікке ұмтылыстың пайыз көрсеткіші жоғары.

Агрессиялық сипат Л4 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 81 пайызды құраса, Л6 мекемесінің тәрбиеленушілерінде 78 пайызды көрсетіп отыр, ал лицейдің ер балаларында 35 пайыз бен лицейдің қыздарында 45 пайызды құрады, яғни құқыққа қарсы тұруға бейім, делинквентті мінез-құлықты жеткіншектерде агрессиялылықтың пайыз көрсеткіші жоғары.

Сонымен, тәуелсіздік, көшбасшылық, шешім қабылдағыштық, ерлікке ұмтылыс, агрессиялық сияқты маскулиндік типке тән қасиеттер құқыққа қарсы бейім делинквентті мінез-құлықты жеткіншектерде жоғары көрініс берді.

Екі іріктеменің арасындағы маңызды айырмашылықты бекіту мақсатында алынған мәліметтерді Манна-Уитни U-критерий көмегімен математикалық-статистикалық өңдеуден өткізген кезде айырма расталды:

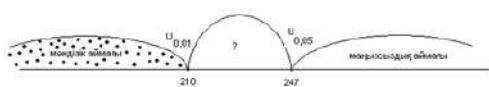
Физикалық агрессияның Л4 мен Лицей қыздарының арасындағы айырмашылығы Манна-Уитни U-критерийінің автоматты есептелуі:

Қорытынды: UЭмп = 208.5

Сынды мәні:

U _{Эмп}	
p ≤ 0.01	p ≤ 0.05
210	247

Мәнділік ось:

Алынған **эмпирикалық мәні UЭмп(208.5) мәнділік аймағында орналасқан.**

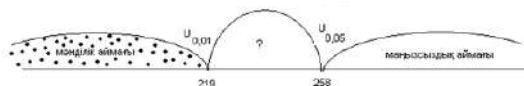
Жанама агрессияның Л4 мен Лицей қыздарының арасындағы айырмашылығы Манна-Уитни U-критерийінің автоматты есептелуі:

Қорытынды: UЭмп = 214.5

Сынды мәні:

U _{Эмп}	
p ≤ 0.01	p ≤ 0.05
219	258

Мәнділік ось:

Алынған **эмпирикалық мәні UЭмп(214.5) мәнділік аймағында орналасқан.**

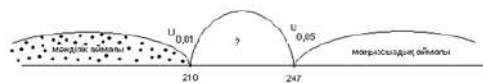
Вербальді агрессияның Л4 мен Лицей қыздарының арасындағы айырмашылығы Манна-Уитни U-критерийінің автоматты есептелуі:

Қорытынды: UЭмп = 59.5

Сынды мәні:

U _{Эмп}	
p ≤ 0.01	p ≤ 0.05
210	247

Мәнділік ось:

Алынған **эмпирикалық мәні UЭмп(59.5) мәнділік аймағында орналасқан.**

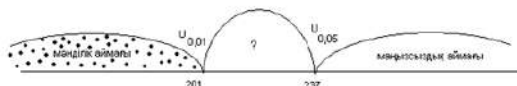
Физикалық агрессияның Л6 мен Лицей ұдарының арасындағы айырмашылығы Манна-Уитни U-критерийінің автоматты есептелуі:

Қорытынды: UЭмп = 115

Сынды мәні:

U _{Эмп}	
p ≤ 0.01	p ≤ 0.05
201	237

Мәнділік ось:

Алынған **эмпирикалық мәні Уэмп(115) мәнділік аймағында орналасқан.**

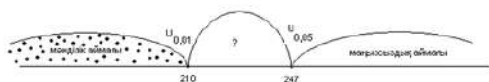
Жанама агрессияның Л6 мен Лицей ұдарының арасындағы айырмашылығы Манна-Уитни U-критерийінің автоматты есептелуі:

Қорытынды: УЭмп = 110

Сынды мәні

U _{кр}	
p ≤ 0.01	p ≤ 0.05
210	247

Мәнділік ось:

Алынған **эмпирикалық мәні Уэмп(110) мәнділік аймағында орналасқан.**

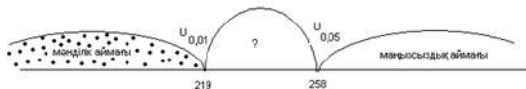
Вербальді агрессияның Л6 мен Лицей ұдарының арасындағы айырмашылығы Манна-Уитни U-критерийінің автоматты есептелуі:

Қорытынды: УЭмп = 24

Сынды мәні

U _{кр}	
p ≤ 0.01	p ≤ 0.05
219	258

Мәнділік ось:

Алынған **эмпирикалық мәні Уэмп(24) мәнділік аймағында орналасқан.**

Зерттеу жұмысының мақсатына сәйкес жабық мекемелердегі тәрбиеленушілердің қылмысқа барудағы гендерлік ерекшеліктері анықталып, оған педагогикалық және психологиялық әсер етудің бағдарламасы дайындалып өзінің тиімділігін көрсетті.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының гендерлік саясатына сәйкес бұл

мәселе өзекті болып отыр. Зерттеуде белгіленген болжамдар теориялық және эксперименталдық жағынан толығымен дәлелденіп, зерттеу нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасалды:

Теориялық талдау нәтижесінде «пенитенциарлық мекемелердегі кәмелетке толмаған тәрбиеленушілер»: «Пенитенциарлық мекемелердегі кәмелетке толмаған тәрбиеленушілер - әлеуметтік-психологиялық нормадан ауытқыған, мінез-құлқында қылмысқа бейім іс-әрекеті бар, қарым-қатынаста этностық жағынан әртүрлі көрініс беретін делинквентті жасөспірімдер» және «жабық мекемелердегі делинквентті мінез-құлықты жасөспірімдердің гендерлік ерекшеліктері»: «Жабық мекемелердегі делинквентті мінез-құлықты жасөспірімдердің педагогикалық-психологиялық тұрғыдағы гендерлік ерекшеліктері - маскулиндікке тән: тәуелсіздік, агрессиялық, көшбасшылық, ерлікке ұмтылыс, шешім қабылдағыштық, төмен дәрежедегі эмпатия т.с.с көрініс беретін қасиеттері» ұғымдарына авторлық анықтамалар берілді.

Пенитенциарлық мекемедегі жасөспірімдердің эмпатиялық сезім деңгейі девиантты емес мінез-құлықты жеткіншектерге қарағанда тежелген және өзін-өзі бағалау шкаласы едәуір төмен.

Делинквентті мінез-құлыққа бейім жасөспірімдердің педагогикалық-психологиялық тұрғыдағы гендерлік ерекшеліктеріне байланысты түзету шараларының бағдарламасы ұсынылды және өзінің тиімділігінің көрсеткіштерінің жоғарылығына байланысты пенитенциарлық мекемелерде осы бағдарламаны қолдануға кеңес беріледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Сарсембаева Р. «Гендерная политика – новая философия мира» Саясат-Policy № 5, 2008

2. Акажанова А.Т., Елшибаева К.Г. Влияние социальной изоляции на психическое состояние осужденных женщин // Тезисы докл. межд. конф. Мировая цивилизация и Казахстан. – Алматы, 2007. – Ч.2. – С. 107-110.
3. Уголовно-исполнительный Кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Юрист, 2003.
4. Оспанова Д.Б. Қазіргі Қазақстандағы гендерлік психологиялық зерттеулердің дамуы. Мақала. Жоғары білім берудің қазіргі мәселелері: жетістіктері және болашағы. Академик Т.Т. Тәжібаевтің туғанына 100 жыл толуына арналған қалықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. -2010, 105-108 бб.
5. Bem S.L. The measurement of psychological androgyny // Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1974, v. 42, p. 165-172
6. Берн Ш. Гендерная психология СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001
7. Малкина-Пых. Гендерная терапия. Справочник практического психолога. Москва, ООО «Изд-во «Эксмо» 2006. 26с.

Елшибаева К.Г.

ГЕНДЕРНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЧИН СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ВОСПИТАННИКАМИ ПЕНИТЕНЦИАРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Национальная академия образования им.Ы.Алтынсарина,
г. Астана, Казахстан.

Аннотация. Несмотря на многообразие отклонений от норм поведения, в статье рассматривается профилактика отклонений от социальной нормы, общие причины, приведшие к ее росту и распространению. Взаимодействие человека с социальной средой носит деструктивный характер и приводит к объективной и субъективной оппозиции рамок, что вызывает несогласие с нормативной системой. Что заставляет современных подростков приспособиться к противоправному поведению?

Для того чтобы ответить на поставленные вопросы автор собрал и изучил материалы из отечественных и зарубежных ресурсов методом литературного обзора. Вследствие чего были сделаны выводы путем обращения к гендерным аспектам социализации молодого поколения.

Ключевые слова: закрытое учреждение, несовершеннолетние, гендерная специфика, девиантное и делинквентное поведение, маскулинность, феминность, андрогинность.

Yelshibaeva K.G.

GENDER CHARACTERISTICS OF THE REASONS FOR THE COMMISSION OF A CRIME BY JUVENILE INMATES OF PENITENTIARY INSTITUTIONS

National Academy of Education named after Y.Altynsarin,
Astana, Kazakhstan.

Abstract. The paper examines the prevention of common causes of increase and spread of deviation from the social norms despite its reason differences. The objective and subjective factors that reason for conflicts of individual with the normative system. What are the causes that arise conflict of modern youth with the previously mentioned nonconformist behaviour against law? With this aim using the literature review method local and foreign resources were surveyed. The gender specific socialization aspects of young people were studied in order to answer the previous questions.

Key words: confinement place, young people, gender, deviant and delinquent behaviours, masculine, feminism, androgynous.

FTAMP 14.29.01

**Л.А. БУТАБАЕВА, С.К. ИСМАГУЛОВА, Г.А. НОҒАЙБАЕВА,
М.Ж. ТЕМИРБАЕВА, А.Қ. ЖҮСІП**

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,

Астана қ., Қазақстан

e-mail: l_askarovna@mail.ru, svetlana_isk@list.ru, nogaibaeva09@mail.ru,

maiya_tem@mail.ru, zhussipaidana@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ ҚЫЗМЕТІ МАМАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Қазақстанда инклюзивті білім беру әлемнің өзге елдері секілді білім беру жүйесін дамытудың маңызды бағыттарының бірі болып есептеледі. Себебі дамыған халықаралық қауымдастықта инклюзивті білім беру қандай да бір шектеулерсіз адамның білім алу құқығын іске асыру құралы ретінде әлдеқашан мойындалған. Мұндайда инклюзивті мәдениетті, саясатты және практиканы дамытуда мектептің тиімді жұмыс істеуінің маңызды шарты ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере келе барлық білім алушылардың жалпы білім беру ортасына қосылу процесін сапалы басқаруы, сондай-ақ педагогтер мен ата-аналардың өзгермелі әлеуметтік жағдайларға бейімделе білуі. Берілген мақалада жалпы білім беретін мектептердегі психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдаудағы рөлі қарастырылады. Қазақстан Республикасындағы орта білім беру ұйымдары білім алушыларын психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша ғылыми-практикалық зерттеулер нәтижелері келтіріледі.

Түйін сөздер: психологиялық-педагогикалық қолдау, инклюзивті білім беру, ерекше білім беруді қажет ететін балалар, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандары.

КІРІСПЕ

Жеке тұлғаға бағытталған білім беруді жүзеге асырудың маңызды педагогикалық шарты – мектеп социумының біртұтас бірлігін, білім беру процесіне қатысушылардың барлығының инклюзия идеяларына бейілділігін қамтамасыз ету.

Білім беру процесінің басты нысаны – білім алушының тұлғасы мен оның қажеттіліктері, мұндайда тұлғаға бағытталған инклюзивті білім берудің басты міндеті мүмкіндіктері мен қажеттілік-

терін ескере келе кез келген тұлғаның әлеуетін максималды тану үшін жағдай жасау болып табылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуы олардың әлеуметтенуінің, кәсіби және әлеуметтік қызметтің кез келген түрлерінде өз қабілетін тиімді іске асыра білуінің негізгі шарты болып табылады. Мұндай балаларға қатысты мемлекет пен қоғамның алдында тұрған негізгі міндет – қоғамға бейімдеу және әлеуметтік оңалту мақсатында білім беру және арнайы әлеумет-

тік қызметтерді алуға жағдай жасау.

Инклюзивті білім беруді дамыту процесі кешенді сипатқа ие және оған мемлекеттік құрылымдардың, ата-аналар қауымдастығының, білім беру ұйымдары мен органдарының, сондай-ақ үкіметтік емес сектордың қатысуын көздейді. Аталмыш процестерді іске асырудың маңызды кезеңі – нақты құрылымдалған мемлекеттік саясат. Ол жалпы білім беру аясындағы инклюзия принциптерін ескеретін икемді нормативтік құқықтық актілерді қамтиды.

2021 жылдың 26 маусымында мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңға қол қойды. Оған сәйкес арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік білім беру тапсырысы енгізіледі, білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің функциясы реттеледі, білім беру ұйымдары басшыларының ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін жағдай жасау жауапкершілігі артады [1].

Сондай-ақ 2022 жылдың қаңтар айында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің бұйрығымен еліміздің мектептерінде психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру тәртібі айқындалған білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау қағидалары бекітілді [2].

Білім беру жүйесін дамытудың қазіргі әлеуметтік-тарихи жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балаларға кәсіби қолдау көрсететін мамандардың кешенді қызметінің ең қолайлы түрі психологиялық-педагогикалық қолдау болып табылады. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесі педагог-психологтардың, дефектолог-мұғалімдердің, логопед-мұғалім-

дердің, әлеуметтік-педагогтердің, ЕДШ нұсқаушыларының, педагог-ассистенттердің, медицина мамандарының, әкімшілік пен пән мұғалімдерінің, сондай-ақ балалардың өздері мен олардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің) жұмысын қамтиды.

Білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау оқу-тәрбие процесінің міндетті құрамдас бөлігі болып табылады, оның өзектілігі қашықтықтан оқытуға шұғыл көшу кезінде білім алушылардың психоэмоциялық жағдайы мен физикалық дамуы мәселелеріне назардың жеткіліксіздігіне байланысты COVID-19 пандемиясы кезінде қашықтықтан оқытуда ерекше арта түсті.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Инклюзивті білім беру орталығы шұғыл қажеттілікке байланысты жалпы білім беретін мектептерде психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін, оның ішінде қолдаудың кең түрлерін (жеке білім беру бағытын ұйымдастыруға мұқтаж балаларды анықтау; түзету-дамытушылық көмек көрсету, жеке оқу жоспарлары мен жеке бағдарламаларды іске асыруды психологиялық-педагогикалық қолдау және т.б.) зерттеу жүргізді.

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Зерттеудің мақсаты инклюзия жағдайында білім беру процесі тиімділігінің психологиялық-педагогикалық жағдайларын; педагогтердің, білім алушылардың, олардың ата-аналарының және білім беру процесіне өзге де қатысушылардың инклюзивті білім беру ортасы сапасына қанағаттануын анықтау болды.

Осы мақсатқа жету үшін бірқатар маңызды міндеттер орындалды, олардың ішінде: зерттеу әдіснамасын әзір-

леу, бір аймақта пилоттық зерттеу жүргізу және құралдарды түзету, далалық зерттеу жүргізу, деректерді жинау және өңдеу, алынған нәтижелерді талдау, әдістемелік ұсынымдарды және психологиялық-педагогикалық қолдау моделін әзірлеу.

ӘДІСНАМА

Зерттеу нысандары ретінде 5 және 9 сынып білім алушылары және олардың ата-аналары; ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін педагогтер, мектеп әкімшілігі, психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары

анықталды. Зерттеу нәтижелерін талдау көрсеткендей, зерттеуге қатысушы білім беру ұйымдары басшыларының 60%-ы инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуға дайындық үшін, ең алдымен, материалдық-техникалық (МТБ және жарақтандыру) және кадрлық ресурстар (мамандар) қажет деп санайды: *«ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау үшін штатқа енгізілген келесі мамандар қажет: педагог-ассистент, логопед және т.б. Сонда ғана жұмыс неғұрлым кәсіби болады»* (1-сурет).

1-сурет. Мектептердің инклюзивті білім беруге дайындық шарттары

Бұл ретте, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының біліктілігі мен кәсібилігіне сұхбатқа қатысқан директорлардың 53%-ы жоғары баға береді. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қызмет көрсету мамандары ұсынатын қызметтердің орташа сәйкестік дәрежесін респонденттердің 47% атап өтті.

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының біліктілігі

мен кәсібилігіне әрбір білім алушының дайындық деңгейін, оқудағы жеке прогресті анықтау байланысты екенін атап өту қажет, бұл өз кезегінде білім алушылардың оқуға деген ынтасын арттырып қана қоймай, мектептегі білім беру процесінің сапасына да ықпал етеді.

Осыған байланысты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқытуға байланысты барлық педагогтердің үздіксіз кәсіби дамуын және

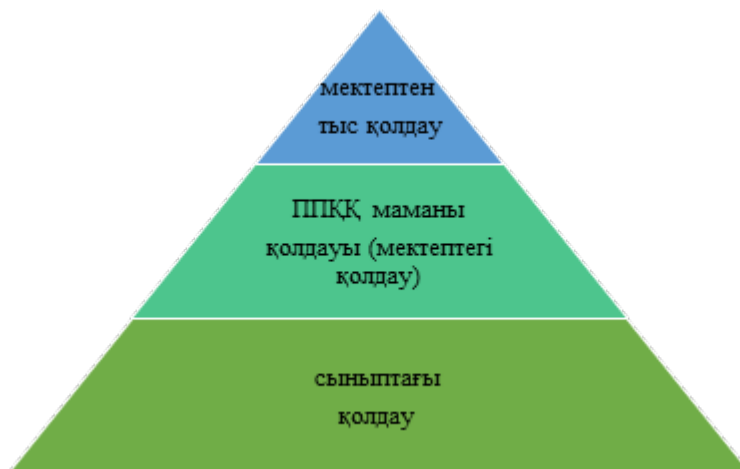
мектептің барлық қызметкерлерінің (әкімшілік, сынып жетекшілері, пән мұғалімдері мен мамандары) осы саладағы өз рөлдері мен міндеттерін нақты түсінуін қамтамасыз ету қажеттілігі байқалады. Мектептегі психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтерінің функцияларына мамандардың балалармен дамытушылық жұмысы ғана емес, сонымен қатар олардың педагогтермен, мамандармен және ата-аналармен ортақ тәсілдерді, білім алушылармен жұмыс істеудің бірыңғай стратегиясын әзірлеу бойынша тұрақты ынтымақтастығы да кіреді.

Жеке тәсілмен оқытуды қамтамасыз ету, нақты баланың ерекшеліктерін есепке алу, ерекше білім беру қажеттіліктерін мұқият бағалау негізінде оқу

бағдарламасын (оның ішінде жеке) және оқу жоспарын әзірлеу – педагогтер мен мектеп мамандары үшін оңай міндет емес. Мұның бәрі ұжымдық жұмысты, білімді, тәжірибені және педагог пен мамандардың тығыз қарым-қатынасын қажет етеді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Білім алушыны психологиялық-педагогикалық қолдауды іске асыруға бағытталған мамандардың топтық жұмысын жүзеге асыру үшін инклюзивті білім беру орталығының қызметкерлері жүргізілген зерттеу қорытындысы бойынша проблемаларды кезең-кезеңімен шешудің үш бөлек процесін қамтитын психологиялық-педагогикалық қолдау моделін ұсынды (2-сурет).

2-сурет. Психологиялық-педагогикалық қолдау моделі

Сыныптағы қолдау – пайда болатын қажеттіліктерге ең көп таралған және бірінші жауап. Ол арнайы немесе жеке білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларға бағытталған. Ұсынылған модельге сәйкес кейбір жағдайларда сыныптағы қолдау деңгейіндегі іс-шаралар білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін толық қанағаттандыру үшін жеткіліксіз болады. Сондықтан сынып жетекшісі келесі кезеңге өтіп, ППҚҚ мамандарын проблемаларды шешу процесіне тартады (мектептегі қолдау). Бұл

процесс ақпаратты жүйелі түрде жинауды, мектепті қолдау жоспарын немесе білім алушылардың жеке оқу бағдарламаларын әзірлеуді және бақылауды қамтиды.

Егер білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері ауыр және/немесе тұрақты болса (мысалы, аутизм немесе есту, көру қабілетінің зақымдалуы секілді аралас бұзушылықтар), оларға тар мамандардың қарқынды қолдауы қажет болуы мүмкін (мысалы, сурдопедагог, тифлопедагог, клиника-

лық психолог және т.б.). *Мектептен тыс қолдау* (жеке қолдау), әдетте, мектеп командасына кірмейтін қызметкерлерді проблемаларды шешу, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау және тікелей арнайы қолдау көрсету процесіне тартуды білдіреді. Алайда сыныптағы және мектептегі қолдау жұмыстарынан алынған ақпарат осы деңгейдегі мәселелерді шешудің бастапқы нүктесі болады. Сыныптағы қолдау және мектептегі қолдау әлі де баланың жеке оқу жоспарының маңызды элементі болады. «Білім туралы» заңға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес білім беру ұйымының басшылары Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен білім беру ұйымына оқуға қабылдаудың үлгілік қағидаларын бұзғаны немесе білім алу үшін арнайы жағдайлар жасамағаны үшін жауапты болатынын атап өту қажет [3]. Осыған байланысты мектептің бірінші кезектегі міндетіне білім алушылардың жеке мүмкіндіктері мен ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, білім алу үшін қажетті арнайы жағдайлар жасау кіреді.

Мектептердің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары мен педагогтері білім алушыларға бақылау жүргізеді, психологиялық-педагогикалық процесс қызметінің отырысында ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалауға қатысады, сондай-ақ білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарлама-

ларын (оқу бағдарламалары, жоспарлар, мамандардың жеке-дамытушы бағдарламалары) әзірлейді. Білім берудің әрбір деңгейінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау белгілі бір басым міндеттерді шешу арқылы жүзеге асырылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, баршаға бірдей сапалы білім беруді қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік саясатты тиімді іске асыру үшін, оның ішінде 2022 жылы Мемлекет басшысы жариялаған бала жылына арналған іс-шаралар шеңберінде мектеп әкімшілігі психологиялық-педагогикалық қолдау процесін жүзеге асыратын мамандар тобының үйлесімді жұмысын қамтамасыз етуі қажет. Мектеп әкімшілігінің бұйрығы негізінде құрылған психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі жалпы білім беретін мектептің құрылымдық бөлімшесі болып табылады, ол басқа білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау ұйымдарымен, ата-аналарымен (заңды өкілдерімен) тығыз ынтымақтастықта жұмыс істеуі тиіс. Қызмет мамандары уақытылы психологиялық-педагогикалық көмек көрсеткен кезде ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен олардың отбасыларын қоғамдық өмірге табысты бейімдеу және отбасыда моральдық және психологиялық ахуалды нығайту мүмкіндігі артады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000056>
2. «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 6 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026513>
3. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

Л.А. БУТАБАЕВА, С.К. ИСМАГУЛОВА, Г.А. НОГАЙБАЕВА,
М.Ж. ТЕМИРБАЕВА, А.К. ЖУСИП

РОЛЬ СПЕЦИАЛИСТОВ СЛУЖБЫ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Национальная Академия образования им. Ы. Алтынсарина,
г. Астана, Казахстан

e-mail: L_askarovna@mail.ru, svetlana_isk@list.ru, nogaibaeva09@mail.ru,
maiya_tem@mail.ru, zhussipaidana@gmail.com

Аннотация. В Казахстане, как и во многих странах мира, инклюзивное образование является важнейшим направлением развития системы образования, поскольку в развитом международном сообществе инклюзивное образование признано в качестве инструмента реализации права каждого человека на образование без какой-либо дискриминации. При этом, важнейшим условием эффективной работы школы в области развития инклюзивной культуры, политики и практики является качественное управление процессом включения в общеобразовательную среду всех детей, с учетом особых потребностей и индивидуальных возможностей каждого из них, а также, адаптация педагогов и родителей к меняющимся социальным условиям. В данной статье рассматривается роль специалистов службы психолого-педагогического сопровождения общеобразовательной школы в сопровождении обучающихся с особыми образовательными потребностями. Приведены результаты научно-практического исследования по психолого-педагогическому сопровождению обучающихся в организациях среднего образования в Республике Казахстан.

Ключевые слова: психолого-педагогическое сопровождение, инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, оценка особых образовательных потребностей, специалисты службы психолого-педагогического сопровождения.

L.A. BUTABAYEVA, S.K. ISMAGULOVA, G.A. NOGAIBAYEVA,
M.ZH. TEMIRBAYEVA, A.K. ZHUSSIP

THE ROLE OF SPECIALISTS OF THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT SERVICE IN THE SECONDARY SCHOOLS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

National Academy of Education named after I. Altynsarin,
Astana, Kazakhstan

Abstract. In Kazakhstan, as in many countries of the world, inclusive education is the most important direction of the educational system's development, since in the developed international community inclusive education is recognized as an instrument for the realization of everyone's right to education without any discrimination. At the same time, the most important condition for the effective work of the school regarding development of inclusive culture, policy and practice is the quality management of all children's inclusion in the general education, taking into account their special needs and individual capabilities, as well as teachers' and parents' adaptability to changing social conditions. This article examines the role of specialists of the psychological and pedagogical support service of the secondary school in accompanying students with special educational needs in the Republic of Kazakhstan. The results of the scientific and practical study of the monitoring of psychological and pedagogical support of students in secondary education organizations of the Republic of Kazakhstan are presented.

Key words: psychological and pedagogical support, inclusive education, children with special educational needs, assessment of special educational needs, specialists of the psychological and pedagogical support service.

ГРНТИ

A. YERKINKYZY

Lyceum School №54,
Astana, Kazakhstan

TEACHERS' AWARENESS ABOUT INCLUSION IN 54 SCHOOL-LYCEUM

Abstract. *The purpose of this study was to investigate the awareness and understanding of inclusive education of teachers working in 54 lyceum schools in Astana. The research work was carried out by a quantitative method. The survey was chosen as the data collection tool. 24 teachers took part in the survey. Data analysis showed that most teachers have a broad understanding of inclusive education, as sixteen teachers associate inclusive education only with integrated education in mainstream schools for children with disabilities. However, many teachers did not consider children with different cultural, linguistic, ethnic and social differences to be inclusive learners. The results showed that many of the teachers who participated in the study have a positive attitude towards inclusive education, but due to the lack of professional training and special knowledge, they are not yet ready to include students with severe learning difficulties in their classes. Among the respondents, only two participants have experience teaching inclusive learners. However, most teachers were willing to learn new skills to better adapt to inclusive students and then apply those new skills to students with disabilities. Based on the data obtained, proposals were made to change the policy and practice of education in Kazakhstan. This study may influence the introduction of inclusive education in general education schools of Kazakhstan.*

INTRODUCTION

The 54 school-lyceum is one the well-known public schools in the Astana. The school aims to form an individual-oriented educational space through the development of the professional competence of teachers and the creative, exploratory abilities of students. School poses itself as the educational organization which supports inclusive education and practices working with exceptional students. In 2015, Kazakhstan approved the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), ensuring the right to inclusive, quality education. It aims to guarantee to the children with disabilities to be educated in public classrooms in an inclusive environment. Based on this convention, the school provides education for seven students with physical and psychological

exceptionalities, all of them from primary school. For the working period at this school, I have faced the majority of the teachers assuming inclusion only with disabilities. As a young researcher and graduate student of inclusive education, this limited understanding seemed very problematic. The Ministry of Education of Kazakhstan has pledged to make 70 percent of mainstream schools inclusive by 2019. (Rollan & Somerton, 2019). Despite this fact, in 2021, Kazakhstani teachers still do not understand the whole meaning of inclusion. According to Shongwe (2005, as was cited in Blackie, 2010), Inclusive education - when students study in one classroom despite their difference in intelligence, physiology, gender, race, ethnicity, religion, and social background. That is why this study aims to evaluate teachers' awareness about

inclusion in the case of the 54 school-lyceum.

METHODOLOGY

Participants

All 24 participants were teachers from 54 school-lyceum (4 males), attended the given survey. Not all respondents were able to understand and reply in English.

Materials

During the research, participants used the internet and digital gadgets to participate in the survey. The survey was done by Google Forms which consisted of 10 questions. Each question had variants to answer. The survey was formed in two Languages: Kazakh and English. (Appendix 1).

Procedure

The survey was done at a specific time. For attending the survey, the researcher invited all 158 teachers via email to participate in the online survey. Before attending the survey, representatives signed online consent of participation and agreed with the surveying conditions. Participants answered ten questions related to their age, working experience, educational background, and understanding of the meaning of inclusion.

Research Design

This quantitative research aims to evaluate the teachers' awareness of inclusion. Therefore, the study applied

simple random sampling, where participants were only representative teachers of 54 school-lyceum.

Data Analysis

The final results of this study were analyzed by using Google Forms, which converted answers automatically.

RESULTS

Participants were asked to choose the proper definition of inclusive education, express their feelings about inclusion in their school, and define their needs in teachers' training. The results indicated that the majority of participants (62.5%, n=15) defines inclusion the same as it was defined by Shongwe (2005, as was cited in Blackie, 2010) when students study in one classroom despite their difference in intelligence, physiology, gender, race, ethnicity, religion, and social background. Other participants think that inclusion is only about disability (33,3%, n=8). When they were asked about their relation to inclusive education the majority had positive feelings (66,7%, n=16). (Figure 1). When they were asked about their attendance of any training programs related to inclusion practices, more than half replied that they never participated in specialized teachers' training on inclusion (70,8%, n=17). However, except for four people (80,3%, n=20), teachers think they need to have teachers training on inclusion.

do you feel about inclusive education? / Инклюзияға көз-қарасыңыз қандай?
 жауап

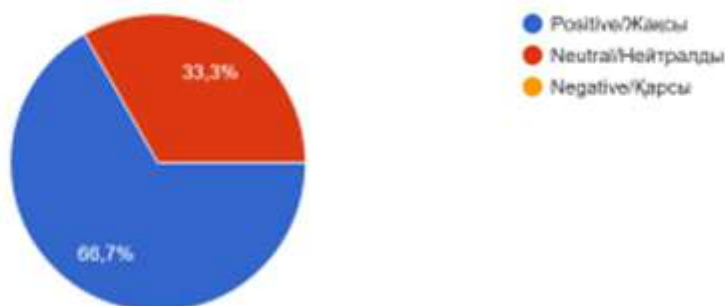

Figure 1. How teachers feel about inclusive education

DISCUSSION

This study aimed to examine the knowledge and understanding of teachers about inclusion. How it was showed in the result, teachers still have not got a proper and suitable understanding of inclusion and inclusive education.

Stakeholders

Many stakeholders are responsible and can impact teachers' knowledge and awareness about inclusion: The Ministry of Education, the School's administration, students' parents, the Center of Modernized Learning, educational researchers, and sociologists. As was written above, in 2015, Kazakhstan ratified the UN convention about the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), which ensures the right to inclusive, quality education. Moreover, Kazakhstan signed the "Dakar Framework of Actions" in 2000, according to it which participates in the program "Education For All" (EFA). Therefore, after all these declarations, The Ministry of Education should work towards these documents by developing and expanding teachers' knowledge, train highly qualified inclusive educators through effective management. After these actions, the Ministry of Education will manage school education and prepare future teachers and educational leaders. It seems that all stakeholders should be close in interaction to expand the understanding of inclusion for its effective implementation. For example, as was described by some participants, the Center of Modernized Learning has experience in giving teachers training on inclusive education. However, it is still ineffective.

Alternatives

To increase teachers' awareness about inclusion, I propose three alternatives of the solution: 1) CIS (Council of International Schools) standard; 2) Professional development sessions about

Inclusive education; 3) Regular teacher's training on inclusion.

The first one is the implementation of the CIS standard in school. Our school is one of the first public schools in Astana to have such kind of experience. Currently, our school is a candidate for membership in CIS. The CIS is an international accreditation among schools regulating some indicators: students and teacher's well-being, school facilities, physical accommodation, global citizenship. According to the CIS standard (2013), teachers should act in terms of inclusion and create a positive and equal environment for all students.

The second is regular professional development sessions on inclusion on a school basis, provided by the school administration. Guest lectures could support professional development sessions regularly. For example, lecturers could be invited from GSE Alumni or professors.

The third, is teachers' online and offline training or special qualifications, which could be done by the Center of Modernized Learning (CML), Orleu, or in education platforms as Coursera. The Center of Modernized Learning and Orleu is a governmental organization of Kazakhstan, which examines and trains teachers about modern technics and knowledge in the educational sphere and gives qualifications. Hence, school administration should require certificates of teachers training about inclusion. In this way, teachers will be motivated to study and enlarge their knowledge about inclusion.

Evaluation criteria

Proposed solutions will be evaluated in terms of their effectiveness, impact, and cost-efficiency. Each criterion was given weight on a scale of from 1 to 3. Effectiveness was evaluated by the weight of 3, whereas cost efficiency is given 2,

and impact is graded by 1. Effectiveness is evaluated by three because this dimension estimates how much of an enhancement can be done using any of the represented alternatives. Also, given alternatives can accomplish with the minimum waste of time and effort. The following criterion—the impact is given the weight of 2 since it tests how easily alternatives can be implemented. The last criteria are cost efficiency, which is given weight 1 because it evaluates how much financial effort alternatives are needed.

Evaluating alternatives

The alternatives will be assessed according to each chosen evaluation criterion: effectiveness, cost efficiency, and impact. The first alternative represents a CIS standard, which is an international school accreditation. This alternative evaluates as a weight three according to the effectiveness because it appears the most productive and beneficial solution. However, according to the cost-efficiency given alternative evaluates as a 1, it needs to allocate substantial financial resources, which costs very expensive for the school budget. According to the impact, it is given two because not all teaching staff ready to lead and follow the standards in practice. The next alternative is Professional development sessions about inclusion. Following effectiveness and impact, it is evaluated as 1, Professionalsessions that speakers would do could be not practical, lecturers could be not highly qualified

knowledgable, hence providing only with surface knowledge about inclusion, with low impact for a solution. The cost-efficiency given alternative is evaluated as 3, because this alternative does not need a massive amount of investment. School administration could ask to come guest speakers and lecturers from institutions interested in sharing knowledge about inclusion. The third alternative is teachers’ training on inclusion, making them certified educators in inclusive education and enlarge their knowledge and practice in working with all students. According to impact, it is the most influenceable way to solve the problem. Therefore it is rated as 3. If we look at cost efficiency, it does not require a considerable amount of financial effort; however, dome training would news a payment. For the effectiveness criterion, it received 2. In order to maximize the effectiveness to solve the problem, training should be highly competent in terms of professionalism. After analysis, the third alternative teacher training is the most appropriate for solving the problem.

Table 1. Evaluating alternatives.

Alternatives	Effectiveness Impact Cost Efficiency
CIS standard	3 2 1
Professional development sessions	1 1 3
Teachers training	2 3 2

Appendix 1.

Online survey

1) I agree to participate in this survey/ Сауалнамаға қатысуға келісемін.

Yes/иә

2) Your educational background?/ Сіздің біліміңіз?

College\ Колледж

Bachelor\ Бакалавр

Master degree\ Магистратура

PhD

3) Age?/ Жасыңыз?

- 18-25
- 25-40
- 40-60
- 60+

4) Your working experience?/ Мұғалім ретінде жұмыс тәжірибеңіз қанша жыл?

- 1-5
- 5-10
- 10-15
- 15-20
- 20-50

5) What is your understanding of inclusive education? \ Инклюзия дегенді қалай түсінесіз?

- Study of students with physical disabilities in the regular school
- Study of students with psychological disabilities in the regular school
- Studying in the same classroom of students despite their physical, intellectual, cultural, gender, racial differences

6) How do you feel about inclusive education? \ Инклюзияға көз-қарасыңыз қандай?

- Positive/Жақсы
- Neutral/Нейтралды
- Negative/Қарсы

7) What is your understanding of “barriers to learning”? \ Оқу барьерлары дегенді қалай түсінесіз?

Answer: _____

8) Do we need inclusion in our school?/Инклюзия мектебімізге керек па?

- Yes/Иә
- No/Жоқ
- Neutral/Бәрібір

9) Have you attended any training programmes related to inclusion practices/Инклюзияға байланысты курс немесе семинар, вебинар, мастер-класс өттіңіз ба?

- Yes/Иә
- No/Жоқ

10) Do you think you need to attend any training programmes related to inclusion practices?/ Инклюзияға байланысты курс немесе семинар, вебинар, мастер-класс өтіп біліміңізді арттыру керек деп ойлайсыз ба?

- yes/иә
- no/жоқ

REFERENCE LIST:

1. Blackie, C. (2010). *The perceptions of educators towards inclusive education in a sample of government primary schools (Doctoral dissertation)*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/39670197.pdf>
2. Márton, S. M., Polk, G., & Fiala, D. R. C. (2013). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities. USA: United Nations*. Retrieved from https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf.pdf
3. Rollan, K., & Somerton, M. (2019). *Inclusive education reform in Kazakhstan: civil society activism from the bottom-up*. *International Journal of Inclusive Education*, 1-16. Retrieved from https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/3681/MSc_2018_Kamila_Rollan.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. UNESCO. (2000). *The Dakar framework for action: Education for all: Meeting our collective commitments. Dakar Senegal* (pp. 26–28). Retrieved from https://web.oas.org/childhood/EN/Lists/Recursos%20%20Compromisos%20Mundiales2/Attachments/16/5.%20Dakar_Framework_for_Action_2000.pdf

Еркінқызы А.

54 МЕКТЕП-ЛИЦЕЙДЕГІ ИНКЛЮЗИЯ ТУРАЛЫ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ХАБАРДАРЛЫҒЫ

№54 мектеп-лицей,

Астана қ., Қазақстан

Аңдатпа. Бұл зерттеудің мақсаты Астана қаласындағы 54 мектеп-лицейінде жұмыс істейтін мұғалімдердің инклюзивті білім беру туралы хабардарлығы мен түсінігін зерттеу болды. Зерттеу жұмысы сандық әдіспен жүргізілді. Деректер жинау құралы ретінде сауалнама жүргізу таңдалды. Сауалнамаға жиырма төрт мұғалім қатысты. Деректерді талдау мұғалімдердің инклюзивті білім беру туралы көпшілігі кең түсінігі бар екенін көрсетті, себебі он алты мұғалім инклюзивті білім беруді мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған жалпы білім беретін мектептегі интеграцияланған білім берумен ғана байланыстырады. Алайда көптеген мұғалімдер әртүрлі мәдени, тілдік, этникалық және әлеуметтік айырмашылықтары бар балаларды инклюзивті білім алушыларға жатқызбады. Нәтижелер бойынша зерттеуге қатысқан көптеген мұғалімдердің инклюзивті білім беруге оң көзқарасы бар екенін көрсетті, бірақ кәсіби дайындық пен арнайы білімнің болмауына байланысты олар оқуда күрделі қиындықтары бар оқушыларды өз сабақтарына қосуға әлі дайын емес. Респонденттердің ішінде тек екі қатысушының инклюзивті оқушыларды оқыту тәжірибесі бар. Дегенмен, мұғалімдердің көпшілігі инклюзивті оқушыларға жақсы бейімделу үшін жаңа дағдыларды үйренуге ашық болды, содан кейін сол жаңа дағдыларды мүмкіндігі шектеулі оқушыларға қолдану. Қазіргі тұжырымдар негізінде Қазақстандағы білім беру саясаты мен тәжірибесін өзгерту бойынша ұсыныстар жасалды. Бұл зерттеу Қазақстанның жалпы білім беретін мектептеріне инклюзивті білім беруді енгізуге әсер етуі мүмкін

Еркінқызы А.

ОСВЕДОМЛЕННОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ ОБ ИНКЛЮЗИИ В ШКОЛЕ-ЛИЦЕЕ №54

школа-лицей №54,

г. Астана, Казахстан

Аннотация. Целью данного исследования было изучение осведомленности и понимания инклюзивного образования педагогов, работающих в 54 школах-лицеях г. Астаны. Исследовательская работа проводилась количественным методом. В качестве инструмента сбора данных был выбран опрос. В опросе приняли участие 24 учителя. Анализ данных показал, что большинство учителей имеют широкое представление об инклюзивном образовании, поскольку шестнадцать учителей связывают инклюзивное образование только с интегрированным обучением в общеобразовательных школах для детей с ограниченными возможностями. Однако многие учителя не считали детей с различными культурными, языковыми, этническими и социальными различиями инклюзивными учащимися. Результаты показали, что многие учителя, принявшие участие в исследовании, положительно относятся к инклюзивному образованию, но из-за отсутствия профессиональной подготовки и специальных знаний пока не готовы включать в свои классы учащихся с выраженными трудностями в обучении. Среди респондентов только двое участников имеют опыт обучения инклюзивных учащихся. Тем не менее, большинство учителей были готовы освоить новые навыки, чтобы лучше адаптироваться к инклюзивным учащимся, а затем применить эти новые навыки к учащимся с ограниченными возможностями. На основании полученных данных внесены предложения по изменению политики и практики образования в Казахстане. Данное исследование может повлиять на внедрение инклюзивного образования в общеобразовательных школах Казахстана.

Ш.А. УСЕРОВА

*Жамбыл облысы білім басқармасының оқу-әдістемелік кабинеті,
Тараз қ., Қазақстан*

ӘДІСТЕМЕЛІК ҚЫЗМЕТ - ПЕДАГОГТЕРДІҢ ШЕБЕРЛІГІН ҮЗДІКСІЗ АРТТЫРУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН ИНСТИТУТ

Қазақстанның ең басты байлығы – адам капиталы. Ол мемлекетіміздің экономикасын, әлеуметтік әлеуетін және саясатын, қоғамымыздың болашақ дамуын айқындайды. Яғни, ХХІ ғасырда инвестициялардың 80%-ы адами, 20%-ы физикалық активтерге жіберіледі. Сондықтан, адами капиталды дамыту, бәсекеге қабілетті болашақ ұрпақты тәрбиелеу, талапқа сай білім беру – мемлекетіміздің басты ұстанымы. Адами капиталдың сапасының жоғары деңгейін бірінші кезекте жақсы білім қамтамасыз етеді. Білімді ұрпақты тәрбиелейтін - ұстаз.

Отандық білім беру жүйесін дамытудың басым бағыттарының бірі – инновациялық экономика қажеттіліктеріне жауап беретін заманауи білім сапасына қолжеткізу. Бұл өз кезегінде педагогикалық ұжымның шығармашылық, кәсіби әлеуетін және дағдыларын динамикалық түрде арттыруды болжайды. Осыған байланысты әдістемелік қызметтің рөлі артып келеді. Мақсаттар мен міндеттердің күрделілігі, әдістемелік жұмыс мазмұнының көп қырлылығы, әрбір білім беру ұйымының спецификалық ерекшеліктері оның әртүрлі және тиімді формаларын пайдалануды, олардың оңтайлы үйлесімін талап етеді.

Білім беруді жаңғырту жағдайында әдістемелік қызмет білім берудегі инновацияларды, бастамаларды, жобаларды ұсынатын қолдау орталығы. Әдістемелік

қызметтің басымдықтары педагог кадрлардың біліктілігін арттырудағы әлеуетті қажеттіліктерін анықтау және қанағаттандыру үшін болжау және жағдай жасау, алдыңғы қатарлы кәсіби қызмет болып табылады.

Әдістемелік қызметтің бүгінде білім берудегі өзгерістердің ұйытқысына айналуы, педагогикалық инновацияларды тәжірибеге жедел және жаппай енгізуді қамтамасыз етуі тиіс. Сол себепті білім беруді цифрлық және мазмұндық тұрғыдан трансформациялау қажеттігі туындады.

Өңірлік білім беру жүйесінің инновациялық әлеуетін арттыру, басшылық және педагогикалық кадрлардың кәсіби құзыреттілігін дамыту үшін тиімді механизмдерді құруда әдістемелік қызметтің атқарар жүгі үлкен. Әдістемелік жұмыс 6 негізгі бағыт бойынша жұмыс жүргізіледі:

- 1.«Мектепке дейінгі мекемелер, мектепалды даярлық» бөлімі.
- 2.«Білім үдерісін ақпараттық-әдістемелік қамтамасыз ету» бөлімі.
- 3.«Білім сапасын басқару және менеджмент» бөлімі.
- 4.«Тұлғаны әлеуметтендіру және тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру» бөлімі.
5. «Мониторинг және ұйымдастыру – талдау жұмыстары» бөлімі.
6. «Шағын жинақталған мектептерді дамыту» бөлімі.

Өңірдегі педагогтердің ақпараттық

– әдістемелік сүйемелдеу жұмыстарын атқаратын 199 әдіскер бар.

Әдіскер "XXI ғасырдың құзыреттерін" меңгерген, жобалық, сыни, жүйелі ойлауы, цифрлық сауаттылығы жоғары болуы керек. Әдістемелік қызмет-педагогтердің шеберлігін үздіксіз арттыруды қамтамасыз ететін институт. Жамбыл облысында әдістемелік жұмыс білім берудің мазмұндық және цифрлық трансформациясы жағдайына негізделген.

Яғни, аймақтық әдістемелік қызмет жұмысының негізгі идеялары: АӘҚ-тің көп деңгейлі моделін құру, педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру, әдістемелік қолдау көрсету, сарапшылар қауымдастығын қалыптастыру, әдістемелік консалтингті ұйымдастыру, педагог және басшы қызметкерлердің бірыңғай ақпараттық және әдістемелік кеңістігін қалыптастыру, алдыңғы қатарлы педагогикалық озық тәжірибелерді жалпылау және тарату. Соңғы жылдары виртуалды әдістемелік қызмет моделін әзірлеудің өзекті қажеттілігі туындады.

Осы жүйе арқылы педагогтердің кәсіби құзіреттілігін дамыту бағытында мазмұнды жұмыстар жүргізілуде. Яғни:

- балаларды оқыту, дамыту және тәрбиелеудің тиімді әдістемелеріне, технологияларына, әдістеріне педагог мамандарды үйрету;

- педагогтерге балалардың және жасөспірімдердің коммуникативтік, мәселелерді шешу, өзін-өзі дамыту, өмір бойы білім алу құзіреттіліктерін қалыптастырудың тиімді технологияларын, әдістерін үйрету;

- оқушылардың тиімді әлеуметтенуінің заманауи технологиялары мен әдіс-тәсілдерін үйрету;

- педагогтердің біліктілікті арттыру курстарына қатысуын қамтамасыз ету;

- педагогтердің кәсіби байқаулары мен олимпиадаларын ұйымдастырып, өткізу;

- сыртқы байланыстарды нығайту;
- облыстағы үздік педагогтердің желілік қауымдастығы мен ассоциациясының жұмысын жүргізу.

Сондай-ақ, педагогтердің курсаралық кезінде кәсіби шеберлігін дамыту моделі жасалды. Өңірлік «Ұлағат» педагогтер ассоциациясы құрылды. Пәндер бойынша шығармашылық зертханалар, педагогтердің виртуалды мектебі, «Ізденіс. Тәжірибе. Нәтиже» үздік педагогтер шеберханаларының жұмысы жолға қойылған.

Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамыту жұмыстары білім беру парадигмасының өзгеруі, жаңа типтік оқу жоспарларының енуі, оқу жоспарларының вариативтік компоненті мазмұнының өзгеруі, оқытудағы тәсілдердің өзгеруі, оқушылардың білімін бағалаудағы тәсілдердің өзгеруі, білім беру үрдісінің субъектілері арасындағы қарым-қатынас парадигмасының өзгеруі, білім беру жүйесінде горизонтальды желілік байланыстың күшеюі, оқушылардың оқу, жазу, математикалық, ІТ сауаттылықтарын қалыптастырудың тиімді әдістемелеріне, әдістеріне, жұмыс формаларына үйрету бойынша жүзеге асырылуда.

Қашықтан оқыту жағдайында мұғалімдердің жұмысын тиімді ұйымдастыру мақсатында Youtube желісінде 18 канал ашылып, үздік педагогтердің 1349 бейнесабағы жарияланды. Оның қаралымы-680765, тіркелгендер саны-26256. Сондай-ақ пән мұғалімдерінің жеке каналдары бар. 128 педагог 1213 мұғалімдер үшін, 2012 оқушылар үшін сабақтар жүктелсе, 145990 тіркелуші, 1 млн. 439755 қаралым бар.

Жаңартылған білім беру мазмұны аясында педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру, озық тәжірибені тарату және оқушыларды оқыту мен дамытудың оңтайлы әдістері мен технологияларын трансляциялау мақсатында Адрестік көмек көрсету бағдарламасы-

ның қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы пән мұғалімдерінің кәсіби дамуына бағытталған «Күзгі мектеп», жаратылыстану-математикалық бағыттағы пән мұғалімдерінің кәсіби дамуына бағытталған «Қысқы мектеп» жобасы, мектеп оқушыларының оқу, математикалық, жаратылыстану сауаттылықтарын арттыру, зерттеушілік және функционалдық сауаттылықтарын дамытуға бағытталған «Сырттай оқыту мектебі» жобасы іске асырылуда.

2021 жылы облыстық оқу-әдістемелік кабинетінің ұйымдастыруымен «Оқуға құштар мектеп» жобасы аясында қазақ әдебиетін оқытуда көркем шығарманың мәні аса зор екенін ескере келіп, облыстық оқу-әдістемелік кабинеті тарапынан «Әдебиет. Шығарма. Көзқарас» атты арнайы бағдарламаның 4 саны түсірілді.

Бүгінгі уақытқа дейін Таласбек Әсемқұловтың «Бекторының қазынасы» хикаяты, Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясы, Мұқағали Мақатаев шығармалары, Абайтанушы Мекемтас Мырзахметовпен «Абайтанудың» оқытылуы жайлы, ұлттық құндылық, ұлттық код, ұлттық сана туралы құнды пікірлер талданды.

Білім беру үрдісінде инновациялық идеяларды енгізу аясында 176 оқу-әдістемелік кешендер, қоғамдық-гуманитарлық және жаратылыстану-математикалық пәндер бойынша – 96 БЖБ, ТЖБ тапсырмаларының жинағы, 5-9 сыныптарға арналған оқу, математикалық және жаратылыстану сауаттылығы бойынша 14 құрал әзірленіп, облыс көлемінде таратылды.

«Бір жылдығын ойлаған бидай егеді, Он жылдығын ойлаған тал егеді, Мың жылдығын ойлаған ізгілік егеді, – деген халықта киелі сөз қалған. Тәжірибенің ғылыммен интеграциясы ОБМУ қызметінің негізгі бағыты болып табылады. Бүгінгі таңда жүргізілген жұ-

мыстар легінде біз Мұхаммед Хайдар Дулати атындағы Тараз өңірлік университетімен, Халықаралық Тараз инновациялық институтымен, Әл-Фараби атындағы ҚазМҰУ-мен, Абылайхан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетімен, Абай атындағы ҚАЗҰПУ-мен, «Дарын» РФПО-мен, «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығының Жамбыл облысы бойынша Кәсіби даму институтымен, Педагогикалық шеберлік орталығымен, республикалық «Кәсіби өсу және даму» орталығымен, Назарбаев Зияткерлік мектебімен сыртқы байланыстар жүйесін орнатқанбыз.

Бүгінде облыста «Жасыл мектеп», «Цифрлы мектеп», «Ауыл мектебі» пилоттық жобасы, «Смарт мектеп», т.б. жобалар жүзеге асырылуда.

Оқушылардың сыни ойлауын, функционалдық сауаттылығын қалыптастыратын, ұлттық құндылыққа тәрбиелейтін білім берудің тиімді жүйелерін әзірлеп, тәжірибеден өткізу 2022-2023 жылдан жалғасын табатын болады.

Облыста білім беру менеджерлерінің курсаралық кезеңдегі кәсіби құзыреттіліктерін дамытудың өңірлік моделі жасалды. Мектепке дейінгі, қосымша, жалпы орта білім мекемелері басшыларының жұмысын тиімді ұйымдастыру, білім саласындағы менеджменттің тиімділігін анықтайтын сараптамалық кеңестің жұмысын үйлестіру, жас директорлар мен директордың оқу, ғылыми-әдістемелік, тәрбие жұмыстары жөніндегі орынбасарларының кәсіби деңгейін арттыруға бағытталған кешенді шаралар іске асырылуда.

2014-2015 оқу жылдан бастап білім беру ұйымдарын басқару тиімділігінің мониторингісі жасалуда: 2015 жылы - білім беру ұйымдарының қызметін рейтингтік бағалау жүйесін енгізу, 2016 жылы - сапа менеджмент жүйесін енгізу, 2017 жылы - консалтингтік әдісте-

мелік қызмет элементтері, 2018 жылы ерте кәсіптік бағдар беру жүйесін енгізу, 2019 жылы мектептерді басқарудың желілік моделі, 2020-2021 жылы басқару құзіреттілігін дамытудың өңірлік үздіксіз жүйесін енгізу, 2021-2022 жылы өңірлік консалтингтік әдістемелік қызметті жүйелі түрде енгізу жұмыстары жүргізілуде.

Мектептердің жұмыс тиімділігін анықтау үшін жыл сайын оқу жылының қорытындысы бойынша облыс мектептерінің рейтингісі шығарылып, мектептердің жұмыс режимі анықталып отырады. Рейтинг арқылы облыстағы мектеп мұғалімдерінің жұмысының және жалпы орта білім беру жұмысының тиімділігі, білім беру үдерісінің әлсіз жағдайларының себептері анықталып, түзету траекториялары айқындалады.

Рейтинг бойынша оқу жылындағы қызмет нәтижелері көрсеткіштерінің жиынтығы негізінде әрбір білім беру ұйымының жұмыс жағдайын нақты анықтау үшін облыс мектептері келесі деңгейлер бойынша іріктеледі:

I. Инновация режиміндегі мектеп;

II. Өзін-өзі дамыту режиміндегі мектеп;

IV. Даму режиміндегі мектеп;

III. Функционалды режимдегі мектеп;

IV. Кризистік режимдегі мектеп;

V. Жұмыс істеу режимін (тоқыраудағы) тоқтатқан мектеп.

Орта білім беру жүйесінде директорлар корпусының сапасын жақсарту мақсатында «Білім беру менеджерлер клубы», «Директорлар кеңесі» құрылып, жаңадан тағайындалған мектеп директорларына әдістемелік көмек көрсету жұмыстары жолға қойылды.

Жыл сайын облыстық «Орта білім беретін үздік ұйым» грантын беруге арналған конкурсы өткізіледі. Аталған конкурста 2014 - 2022 жылдар аралығында 12 орта білім беретін мектеп 15 973 000 – 34 000 000 теңге мөлшерінде грант

иеленіп, мектептің материалдық-техникалық базасын жақсартуға пайдаланды.

2017 жылдан бастап облыстық «Табысты менеджер» байқауы өткізіледі. Барлығы 27 орта білім беру ұйымның директоры жеңімпаз атанып, іс-тәжірибесі облыс көлемінде насихатталып келеді (2017 - 7; 2018 - 4, 2019 - 7; 2021 - 9 табысты менеджер анықталып, бағалы сыйлықтармен марапатталды).

2015 жылдан бері облыс көлемінде инновациялық бағытта даму үрдісін меңгерген, шығармашылық әлеуеті жоғары мектептерді анықтау мақсатында «Табысты мектеп» байқауы өткізіледі. Барлығы 25 білім беру ұйымы жеңімпаз атанып, 500 мыңнан – 1 млн. теңге көлемінде қаржылай грант иеленді («Табысты мектеп», «Үздік ауыл мектебі», «Үздік шағын жинақталған мектеп», «Үздік қала мектебі», «Үздік инновациялық мектеп» номинациялары бойынша марапатталды).

«Білім – бір құрал, білімі көп адам құралы сай ұста секілді, не істесе де келістіріп істейді», - дейді Ахмет Байтұрсынұлы. Яғни, бүгін де адамның сыртқы ортамен қарым - қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым - қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші - функционалдық сауаттылық. Функционалдық сауаттылық тек білік пен білімділік әлеміне барудың жолы ғана емес, ол – ұлттың, елдің немесе жеке адамдар тобының мәдени және әлеуметтік дамуының өлшемі. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығы дегеніміз – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімін сыныптан тыс жерде, кез келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету.

Облыстағы оқушылардың функционалдық сауаттылығын қамтамасыз етуде бес негізгі бағыт бойынша арнайы іс-шаралар жоспарына сәйкес жұмыстар жүргізілуде: ұйымдастыру-талдау іс-әрекеті; педагогтердің кәсіби құзыреттілігін

арттыру; оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту; ата-аналар қауымымен жұмыс; өзара іс-тәжірибе алмасу.

Еліміздің білім жүйесін жетілдіру – мемлекеттің басты басымдықтарының бірі. Егер оқыту тәрбие үшін “ақпараттық қорек” қызметін атқарса, тәрбие оның адам игілігіне жұмсалыуына кепілдік береді. Кезінде Бауыржан Момышұлына: “Осы сіз неден қорқасыз?” – дегенде батыр: “Жаудан да, даудан да қорықпаған қазақ едім, енді қорқынышым көбейіп жүр. Біріншіден, бесікке бөлемеген, бесігі жоқ елден қорқам: екіншіден, немересіне ертегі ай-тып беретін әжелердің азаюынан қорқамын; үшіншіден, дәмді, дәстүрді сыйламайтын ұрпақ өсіп келеді. Оның қолына қылыш берсең, кімді болса да шауып тастауға даяр. Қолына кітап алмайды. Үйреніп жатқан бала жоқ, үйретіп жатқан әже, ата жоқ” деп қасірет болар қаупін бүгіп қала алмапты. Айтса айтқандай, ана әлдиіне бөленіп, әже ертегісіне құлағын түріп өскен баланың қашанда тілі жатық, ойы анық, ұлттық рухы қашанда биік болады. Жеке тұлғаны қалыптастырудағы отбасынан кейінгі әлеуметтік институт, мектеп екені бәрімізге де белгілі. Мектеп ұстаздары ғасырлар бойы халқымыздың жинаған ұлттық мұрасы мен озық мәдениетін, ізгі салт-дәстүрін жас ұрпақтың бойына сіңіре білсе, қоршаған ортаға қарым-қатынасын, өмірге деген көзқарасын, дүниетанымын, мінез-құлқын үйлестіре білсе, міне, тәрбиенің бірлігі осында болмақ.

Бала тәрбиесі – басты байлығың, кешіксең көретінің қайғы мен мұң, – дейді хакім Абай. Адам бойында рухани құндылықтар болмаса, олардың орнын ешқандай терең білім толтыра алмайтынын баршаға аян.

Қазіргі заман ағымының қарқынды өзгеруіне байланысты кез-келген жағдайда жеке тұлғаның, яғни баланың өзін жақсы сезінуі, қоршаған ортаға бейімделе алуы өте маңызды. Осы орайда

оқушыларды әлеуметтендіруде біздер, яғни ұстаздар қандай рөл атқарамыз? Әлеуметтену – адамның қоғамда табысты қызмет етуіне мүмкіндік беретін мінез-құлық үлгілерін, психологиялық көзқарастарды, әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды, білімдерді, дағдыларды адамның жеке тұлғасына сіңіру процесі. Оқушылардың әлеуметтенуіне әсер ететін – қоршаған орта, мектеп және ата-ана тәрбиесі. Жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін тұлға ұстаз - тәрбие көзі.

Қазіргі мектептің негізгі міндеттері - әр оқушының қабілеттерін ашу, лайықты және патриот, жоғары технологиялық, бәсекеге қабілетті әлемде өмір сүруге дайын адамды тәрбиелеу. Сондықтан тәрбие бағытындағы жүйелі жұмыстар өз нәтижесін береді деп ойлаймыз. Бұл үшін әрине, эмоционалды интеллектіні дамытуымыз қажет.

Бәрімізге белгілі, эмоционалды интеллект – бұл әлеуметтік өзара әрекеттестіктің сәттілігін анықтайтын қабілеттер жиынтығы. Егер балалардың эмоционалдық интеллектісін дамытқымыз келсе, біз өзімізден бастауымыз керек. Адам қайда бағытқа қозғалу керектігін анық көріп, айналада не болып жатқанын түсінгенде ғана мақсатқа жетеді. Эмоционалды тұрақтылықты дамыту үшін тек позитивті ойлап қана қоймай, жасөспірімді өзіне және оның көңіл-күйіне әсер ететін ситуацияларды қабылдауға және талдауға үйрету қажет. Мектеп оқушылары өздерін күні бойы не сезінетінін түсіне бастағанда, олар өздері үшін көптеген қырлары ашылады.

Сондықтан, облыста туған өлкенің тарихи, мәдени құндылықтарын ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы оқу-тәрбие үрдісіне енгізу мақсатында «Әулиеатаның киелі тарихы» интерактивті жобасы, «Оқы, тап» онлайн жобасы, «Білім фм мектеп радиосы», «Вестивидео туған өлке», #OnlineBell

«Мен өз елімнің патриотымын», «Тараз-талкс» тэд-х форматындағы жобалар, «Виртуалды мектеп мұражайы» жүзеге асырылған. Тәрбие жобасы жасалған.

Тәрбиенің мақсаты – адамның табиғи қабілеттіктерін дамыту, әруақытта да оны жетілдіріп отыру.

«Біз даналықты үш түрлі жолмен үйренеміз: ойлану – ең негізі жол, еліктеу – ең жеңіл жол, тәжірибелі жол – ең ауыр жол»; дейді философ Бенедикт Спиноза. Расында да, ақпараттық-әдістемелік көмекті қамтамасыз ету мәселесі - ауыр міндеттер жүктелетін қызмет. Ұстаздардың біліктілігін арттыру, әдістемелік көмек көрсету мақсатында өткізілген іс-шаралар мен оған қамтылған педагогтердің саны да артуда.

Облыстық оқу-әдістемелік кабинетінің ұйымдастыруымен педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыруға бағытталған мектеп директорларына арналған «Сапа менеджменті негізінде жалпы орта білім берудің бәсекелестігін дамыту» атты халықаралық ғылыми-практикалық семинар, «Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдарында қазақ тілі мен әдебиетін оқыту, көптілді және билингвалды білім беру мәселелері» атты республикалық семинар, облыстың білім беру ұйымдарын ақпараттық-әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етудің тиімді тәжірибесін тарату мақсатында «Жамбыл облысы әкімдігі білім басқармасының оқу-әдістемелік кабинетінің қызметін ұйымдастыру тәжірибесі және даму болашағы» тақырыбында республикалық ғылы-

ми-практикалық семинар, «Үш тілде білім беретін мектептердегі дарынды балалармен жұмыстың заманауи әдістері: жаңашылдық пен тәжірибе», «Заманауи колледж кітапханасы: мамандар көзімен» атты республикалық семинарлар, «Тірек мектептің (ресурстық орталықтың) жұмысын тиімді ұйымдастыру» тақырыбындағы республикалық семинар-кеңес, «Рухани жаңғыру: туған жердегі киелі орындар, зерттеу, оқып үйрену» тақырыбында география пәні мұғалімдерінің республикалық ғылыми-практикалық конференция, «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту: Ізденіс. Тәжірибе. Нәтиже» тақырыбында Алматы, Ақтөбе, Маңғыстау, Түркістан, Қостанай, Батыс Қазақстан облыстары мен Шымкент қаласына тәжірибе алмасу вебинарлары өткізіліп, республикалық деңгейде іс-тәжірибесімен бөлісті.

Қазіргі таңда еліміздегі білім беру жүйесінің ең басты міндеті – білім берудің ұлттық моделіне өту арқылы жас ұрпақтың білім деңгейін халықаралық дәрежеге жетелеу. Бәсекеге қабілетті интеллектуалдық күші жетік маман кадрлар болмай, әлемдік бәсекеге төтеп бере алатындай экономика дамымайды. Қай заманда да өркениеттің өрлеуі интеллектуалдық шығармашылық қабілеттің негізінде іске аспақ. Мұғалім білімін көтермей, кәсіби шеберлігін шыңдамай, өскелең ұрпаққа тәлім-тәрбие берем деу қазіргі заман талабына сай келмейді. Бұл бізге үлкен жауапкершілікті жүктеп отыр. Оның үдесінен шығу – біздің үлкен міндетіміз.

1	Абишев Тoley Рыспекович	магистр, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының жетекші сарапшысы, Астана қ., Қазақстан
2	Ахмединев Т.Н.	учитель истории, школа-лицей №35 имени Н.Торекулова, г. Астана, Казахстан
3	Бутабаева Лаура Асқаровна	PhD, Инклюзивті білім беру орталығының директоры, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан
4	Бейсембаев Гани Бектаевич	доктор PhD, вице-министр просвещения РК, г.Астана, Казахстан
5	Елшібаева Күлмаш Ғалымжанқызы	PhD, профессор
7	Yerkinkyzu Aknur	McS of Educational leadership, Lyceum School No. 54, Astana, Kazakhstan
8	Жуманова Сара Сеитовна	магистр, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының жетекші сарапшысы, Астана қ., Қазақстан
9	Жұмашов Еркебұлан Әлімханұлы	магистр, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан
10	Жүсіп Айдана Қазықанқызы	Инклюзивті білім беру орталығының жетекші сарапшысы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан
11	Зонова Л.А.	Учитель географии, педагог-исследователь, КГУ «Налобинская средняя школа», село Налобино, Кызылжарский район, Северо-Казахстанская область, Казахстан
12	Какимов Қуандық Кенесарыұлы	Стратегия, ғылым және талдау орталығының сарапшысы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан
13	Караев Жауымбай Амантурлиевич	доктор педагогических наук, профессор, ГНС Национальной академии образования имени И.Алтынсарина, г. Астана, Казахстан
14	Ногайбаева Гульбаршин Аскеновна	Инклюзивті білім беру орталығының бас сарапшысы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан
15	Ибраева А.Н.	к.э.н., Национальная академия образования имени И.Алтынсарина, г.Астана, Казахстан
16	Исмагулова Светлана Кужаковна	Инклюзивті білім беру орталығының бас сарапшысы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана қ., Қазақстан
17	Пұсырманов Нұрбек Серікұлы	PhD докторы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының вице-президенті, Астана қ., Қазақстан
18	Сагиндиқов Исатай Умирзақович	педагогика ғылымдарының кандидаты, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының бас сарапшысы, Астана қ., Қазақстан
19	Сақтағанов Балабек Кеніштайұлы	PhD докторы, Психология, тәрбие және тұлғаны дамыту орталығының бас сарапшысы, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Астана қ., Қазақстан
20	Тажимаева Г.Д.	PhD докторы, Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының бас сарапшысы, Астана қ., Қазақстан
21	Темирбаева Майя Женисовна	Инклюзивті білім беру орталығының жетекші сарапшысы, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
22	Чокушева Алия Иағалиевна	доктор PhD, вице-президент Национальной академии образования имени Ы.Алтынсарина, г. Астана, Казахстан
23	Усерова Шахризада Асылбекқызы	Жамбыл облысы білім басқармасының оқу-әдістемелік кабинетінің басшысы, Тараз қ., Қазақстан

«БІЛІМ - ОБРАЗОВАНИЕ»

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ ТУРАЛЫ ЕРЕЖЕ

I. Жалпы ереже

1.1 «Білім – Образование» ғылыми-педагогикалық журналы 1999 жылы Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінде тіркелді (куәлік № 904 – Ж 31 қазан), 2008 жылы қайта тіркеуден өтті (қайта тіркеу туралы куәлік № 9838-Ж 30 желтоқсан).

1.2 Журналдың құрылтайшысы – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы» ШЖҚ РМК.

1.3 Басылымның шығарылуы – жылына 4 рет.

1.4 Журнал ISSN сериялық басылымдарын тіркеудің халықаралық орталығында тіркелген: ISSN 1607-2790.

II. Журналдың мақсат-міндеттері мен құрылымы

2.1 «Білім - Образование» ғылыми-педагогикалық журналы білім беру жүйесінің көкейкесті мәселелерімен қатар, қазақстандық және шетелдік педагогтердің озық тәжірибелерін және ғылыми зерттеулердің нәтижелерін, оқу-әдістемелік, нормативті нұсқаулық, ақпараттық талдау материалдарын жариялауға бағытталған.

2.2 Негізгі бағыттары: білім беру және тәрбие, инклюзивті білім беру, білім беру жүйесіндегі жаңалықтар, білім берудегі ғылыми-әдістемелік пен білім саласына қатысты басқа да ақпараттық-танымдық ізденістер.

2.3 Журналдың айдарлары: «Білім беру саясаты», «Тәрбиенің теориясы мен практикасы», «Инклюзивті білім беру: теория және практика», «Ғылыми-әдістемелік және ғылыми-педагогикалық ізденіс», «Құқықтық мәдениет», «Конференциялар, форумдар, семинарлар», «Personalia».

2.4 Мақалалар қазақ, орыс не ағылшын тілінде қабылданады.

2.5 Журналдың мәртебесін көтеру мақсатында мақалалар шетелдік дәйексөз жүйелерінде, электрондық кітапханаларда ғылыми басылымның таралуы мен Қазақстандық дәйексөз базасында болуы қажет.

2.7 Редакция кеңесінің шешімі негізінде журналға мақаланы жариялау туралы қорытынды жасалады.

III. Мақалаларды ресімдеу тәртібі

3.1 Ғылыми мақалалар ғылыми басылымдарға қойылатын талаптар «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Қазақстан Республикасы Заңының 5-бабының 36-2) тармақшасына сәйкес әзірленеді. Ұсынылған мақалалар «Антиплагиат» жүйесінен өткізіледі және мәтіннің 75 пайызы түпнұсқалық болуы тиіс.

3.2 Ғылыми мақала – бұрын жарияланбаған және жаңалығы бар авторлық әзірлемелерді, қорытындыларды, ұсынымдарды қамтитын; немесе ортақ тақырыпқа байланысты бұрын жарияланған ғылыми мақалаларды қарауға арналған (жүйелі шолу) ғылыми зерттеудің, эксперименттік немесе талдамалық қызметтің өзіндік тұжырымдары мен аралық немесе түпкілікті нәтижелерін баяндау.

3.3 Ғылыми мақаланың құрылымы атауынан, аннотациядан, түйін сөздерден, негізгі ережелерден, кіріспеден, материалдар мен әдістерден, нәтижелерден, талқылаудан, қорытындыдан, қаржыландыру туралы ақпараттан (бар болған жағдайда), әдебиеттер тізімінен тұрады.

3.4 Компьютерде (Microsoft Word) терілген мақаланың көлемі аңдатпа, кесте, суреттерді, математикалық формулаларды және әдебиеттер тізімін қосқанда 10 беттен аспауы тиіс, ең кемі 5 бет.

3.5 Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі Мемлекетаралық Кеңес қабылдаған (1998 жылғы 28 мамырдағы № 1:3-98 хаттама) ГОСТ 7.5-98 «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдарды баспалық ресімдеу» бойынша мақалаларды, сондай-ақ Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі Мемлекетаралық Кеңес қабылдаған (2003 жылғы 2 шілдедегі № 12 хаттама) ГОСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» бойынша мақаланың библиографиялық тізімдерін ресімдеу бойынша базалық баспа стандарттарына сәйкес болуы тиіс.

3.6 Баспа орталығына мақаланың электрондық нұсқасы ұсынылады. Мақала беттері нөмірленуі керек.

3.7 Мақала мәтіні «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) WINDOWS» редакторда басылуы керек, негізгі шрифт – Times New Roman (орыс және ағылшын тілдерінде), KZ Times New Roman (қазақ тілінде), жоларалық интервал – 1; мәтінді ені бойынша түзету; сол жағы – 30 мм, оң жағы – 15 мм, жоғарғы – 20 мм, төменгі – 20 мм, табуляция – 1,25 мм.

3.8 Барлық авторлардың мақалаларында ғалымдардың (ғылым докторлары, ғылым кандидаты / PhD) екі пікірі (1 сыртқы және 1 ішкі) болуы керек.

3.9 Ұсынылған материалдар қамтуы тиіс:

– FTAMP (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы);

– автор (-лар) аты және тегі – қазақ, орыс және ағылшын тілінде (бас әріптермен, қою шрифтпен, азат жол 1 см, сол жақ шетіне);

– ғылыми дәрежесін, ғылыми атағын көрсету болған жағдайда;

– аффилиация (факультеті немесе басқада құрылымдық бөлімшесі, ұйым (жұмыс орны (оқу), қала, пошталық индекс, мемлекет) – қазақ, орыс және ағылшын тілінде;

– мақаланың аты (12 сөзден аспайтын, бас әріптермен, қою шрифтпен, азат жол 1 см, сол жақ шетіне, үш тілде: қазақ, орыс, ағылшын);

– аңдатпа – мақаланың мақсатын, мазмұнын, түрін, нысанын және басқа да ерекшеліктерін қысқаша сипаттау;

– түйін сөздер – ғылыми саланы және зерттеу әдістерін, мәтіннің мазмұнын, нысанды терминде көрсететін сөздер жиынтығы.

3.10 Аңдатпа ақпараттық және құрылымдық болуы керек, негізгі объектілерді, зерттеу кезеңдерін, қорытындыларды көрсетеді.

Ұсынылатын аңдатпаның көлемі – кемінде 100-300 сөз аралығында (курсив, қою емес шрифт 12 кегль, азат жол сол және оң жақ шегінің -1 см).

3.11 Түйін сөздер жарияланған материалдың тілінде ресімделеді (кегль – 12 пункт, курсив, сол және оң жақ шегінің – 3 см). Ұсынылатын түйін сөздер саны- 5-8, ішіндегі түйін сөз саны – 3-тен көп емес. Маңыздылығына қарай беріледі, яғни мақаланың ең маңызды түйін сөзі бірінші тізімде болуы керек.

3.12 Мақала мәтіні оның бөліктерінің белгілі бір жүйесінде беріледі және мыналарды қамтиды:

– КІРІСПЕ / ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

Кіріспеде ғалымдардың алдыңғы (байланысты) жұмыстарының нәтижелері, зерттеу әдістері, рәсімдері, өлшеу параметрлері және т.б. көрсетіледі (1 беттен артық емес);

– ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ / ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ / PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE STUDY (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

– ӘДІСНАМА / МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

– НӘТИЖЕЛЕРІ / РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

Ғылыми-практикалық мақалада эксперименттердің немесе тәжірибенің кезеңдері мен сатысы, аралық нәтижелер және математикалық, физикалық түрінде немесе статистикалық түсіндірменің жалпы қорытындысының негіздемесі келтіріледі.

Өткізілген зерттеулер көрнекі түрде экспериментальды ғана емес, сонымен бірге теориялық түрде ұсынылады.

Бұл кестелер, диаграммалар, графикалық үлгілер, графиктер, диаграммалар және т.б. болуы мүмкін.

Формулалар, теңдеулер, суреттер, фотография мен кестелерде астына жазылған жазу немесе тақырыптар болуы керек (10 беттен аспауы керек).

– ҚОРЫТЫНДЫ / ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION (қою емес, бас әріптермен, шрифт-14 кегль, ортада).

Жүргізілген зерттеулердің негізгі жетістіктері туралы тезистер жиналады.

Оларды жазбаша түрде және кестелер, графиктер, сандар және анықталған негізгі үлгілерді сипаттайтын статистикалық көрсеткіштер тізімінде ұсынуға болады.

Қорытынды авторлар тарапынан интерпретациясы ұсынылуы керек (1 беттен артық емес).

– ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / REFERENCES (қою емес, бас әріптермен,

шрифт-14 кегль, ортада).

Деректердің тәртібі келесідей анықталады: алдымен сілтемелер тізбесі. Одан кейін қосымша деректер, яғни мақалада сілтеме жасалмаған деректер.

Барлық сілтемелер бастапқы тілде беріледі. Мақалада келтірілген сілтемелер мен ескертулер нөмірленіп, тік жақшаларда беріледі.

Сілтемелерді көрсету ұстанымдары:

1. Барлық жұмыста бірыңғай стиль қолданылады

2. Сілтеме екі бөліктен тұрады:

- мәтін ішіндегі сілтеме (үлгі [1,5 бет]);

- пайдаланылған деректер тізіміне сілтемелер.

Сілтемелерді құру кезінде ең маңызды мәліметтер: автордың аты-жөні, материалдың тақырыбы, материал түрі, материалды құру/өзгерту күні, басты беттің мекен-жайы.

Әдебиеттер тізімі ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 сәйкес рәсімделуі қажет.

3.13 Иллюстрациялардағы суреттер тізімі мен мәтіндегі суреттерге сілтеме болуы тиіс.

Электрондық нұсқадағы суреттер мен иллюстрациялар TIF немесе JPG форматта ұсынылады 300 dpi аспауы керек.

3.14 Математикалық формулалар Microsoft Equation Editor редакторында жазылуы тиіс (әрбір формула бір объект).

3.15 Автор туралы мәліметтер бөлек бетте (қағазды және электронды нұсқада) жазылады:

- толық Т.А.Ә., ғылыми дәрежесі және ғылыми атағы, жұмыс орны (журналдың «Біздің авторлар» бөлімінде жариялау үшін);

- толық пошталық мекенжайы, қызметтік және үй телефондарының нөмірлері, E-mail (редакцияның авторларымен байланысуы үшін,

электронды мекенжай журналда жарияланбайды);

- мақала атауы және автор(лар)дың аты-жөн(дер)і, аңдатпа қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылуы тиіс.

3.16 Қолжазбаларды авторлар мұқият тексеріп, редакциялауы қажет.

Талаптарға сәйкес рәсімделмеген мақалалар журнал бетіне жарияланбайды.

3.17 Редакция мақалаға орфографиялық және стилистикалық түзетулер жүргізбейді. Қолжазба авторларға қайтарылмайды.

3.18 Мақала қолжазбасын және электронды нұсқасын келесі мекенжай бойынша жолдауларыңызға болады:

010000, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ., Мәңгілік ел к-сі, 8, «Алтын орда» БО, 15-қабат. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы.

3.19 E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru, жазылу индексі – 75754.

Реквизитер: РНН 600900611860, ИИК KZ826010111000202462,

БИН 080940006848, КБЕ 16, БИК HSBKZKX, КНП 859, АО «Народный Банк Казахстана»

IV. Редакциялық кеңес

4.1 Редакциялық алқада немесе редакциялық кеңесте Web of Science (Вэб оф Сайнс) немесе Scopus (Скопус) халықаралық деректер базасында кемінде 2 (екі) Хирша индексі (журналдың тақырыптық бағыты бойынша) бар ғалымдар болуы тиіс. Әлеуметтік-гуманитарлық бағыттағы журналдар үшін Web of Science (Вэб оф Сайнс) немесе Scopus (Скопус) халықаралық деректер базасында жарияланымдары бар ғалымдар енеді. Журналдың редакциялық алқа құрамын бас редактор, редакция алқасының мүшелері, жауапты редактор, техникалық редактор, корректор құрайды.

Журналдың редакциялық алқасына журналдың бас редакторы, редакция алқасының мүшелері, жауапты редактор, техникалық редактор, корректор кіреді.

4.2 Журналдың бас редакторы – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылым жөніндегі вице-президенті Н.С. Пұсырманов.

4.3 Журналдың бас редакторы:

- редакция алқасының құрамын бекітеді;

- редакцияға жалпы басшылықты жүзеге асырады;

- журналды тарататын ұйымдармен келісімдер жасайды, редакциялық кеңестің қызметіне қатысты басқа да мәселелерді шешеді;

- редакциялық кеңестің қызметіне отандық және шетелдік ғалымдарды тартады;

- журналдың мазмұны және редакциялық кеңестің қызметі туралы ұсыныстар жасайды.

4.4 Редакциялық алқа құрамы:

- академиялық/ ғылыми дәрежесі бар отандық және шетелдік ғалымдар;

- нөлдiк емес импакт-фактор журналдарында ғылыми мақалалары бар отандық және шетелдік ғалымдар мен сарапшылар;

- Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының жетекші ғалымдары (салалық тәжірибиесі бар).

4.5 Редакциялық кеңес мүшелері:

- редакция кеңесінің перспективалық жоспарларын әзірлеуге қатысады;

- ұсынылған материалдарды талқылауға қатысады, материалдардан бас тарту туралы шешім қабылдайды.

4.6 Жауапты редакторға Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының ғылыми/ академиялық дәрежесі бар қызметкері тағайындалады.

4.7 Жауапты редактор:

- баспа саясатын іске асырады;

- берілген материалдарды қабылдайды және өңдеуді бақылайды;

- авторлармен байланысады;

- ұсынылған материалдарды қосымша қарау қажеттілігі туралы шешім қабылдайды;

- журналдың номерін шығару мерзімдерін анықтайды.

4.8 Корректор:

- мазмұн жағынан мақалалардың сапасын бағалайды;

- мақаланы жазу, өңдеу талаптарына сай үлгілеріне сәйкестендіреді;

- жауапты редакторға мақалалардың соңғы нұсқасын ұсынады.

4.9 Техникалық редактор Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының қажетті техникалық дайындығы бар маман тағайындалады.

4.10 Техникалық редактор:

- ұсынылған материалдарды өңдейді;

- журналдың номерінің дизайнын жобалайды;

- журнал шығаруды қамтамасыз етеді;

- журналдарды таратушыларға жеткізеді.

V. Рецензиялау тәртібі

5.1 Журналдың редакциялық алқасының мүшелері мақалалардың тиісті айдарларға сәйкестігін бақылайды.

5.2 Бір пікір сыртқы, сондықтан автор мақаламен бірге оны ұсынады.

5.3 Қолжазбаның мазмұнына қатысты білім саласында жұмыс істейтін сарапшылардан редакция кеңесі пікір алуды қарастырады.

5.4 Ізденушілердің ғылыми жетекшілері, сондай-ақ, автор жұмыс істейтін бөлімшенің қызметкерлері пікір бере алмайды.

5.5 Рецензияда төмендегілер ескеріліп жазылады:

- берілген мақаланың өзектілігі;

- ұсынылған ғылыми материалдардың жаңалығы;

- зерттеу материалдарының жеткіліктілігі;

- пайдаланылған дереккөздер тізімі;

- жазу стилі;
  - мақалаларға қойылатын талаптарға сәйкестігі;
  - жариялауға қатысты қорытынды немесе түзетулер енгізу қажеттілігі туралы.
- 5.6 Егер мақаланы қайта өңдеу қажет болса, пікір беруші түзетулердің себептерін нақтылап жазады.
- 5.7 Пікір беруші тегі, аты және әкесінің аты (бар болса), ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағын (бар болғанда), жұмыс орнын, лауазымын және қол қойылған күнін толық жазып қол қояды.
- 5.8 Жауапты редактор берілген пікірлерді авторға жеткізеді. Бұл жағдайда пікір беруші туралы мәліметтер көрсетілмейді.
- 5.9 Тексеруден кейін мақала қайта пікір алуға жіберіледі. Пікір редакциялық кеңесте қаралады.
- 5.10 Автор пікір берушінің пікірін қабылдамаған жағдайда, мақаланы қайтарып алуға құқы бар.
- 5.11 Мақалаларды қарау мерзімі - 2 ай.
- 5.12 Қолжазбалар қайтарылмайды.

VI. Редакциялық және авторлық этика

- 6.1 Редакциялық кеңес өз қызметінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы тиісті заңнамаларын басшылыққа алады.
- 6.2 Редакциялық кеңес қолжазбаны жариялауға жарамсыз деп шешім қабылдаған үшін жауап береді. Осыған сәйкес шешімді қабылдау мақала мазмұнының өзектілігі мен маңыздылығы бойынша ғылыми бағалауға негізделеді.
- 6.3 Қабылданбаған қолжазбалар туралы ақпарат құпия болып қалады және жарияланбайды.
- 6.4 Басылымға жариялау үшін материалдарды беру арқылы автор өзі туралы барлық ақпараттың дұрыстығына, стилі мен сауаттылығына, плагиаттың жоқтығына, редакциялық кеңестің қойған барлық техникалық талаптарына сәйкестігіне кепілдік береді.
- 6.5 Ұсынған қолжазбалар басқа ғылыми журналдарда жарияланбаған болу керек.
- 6.6 Редакция мақалаларды плагиат жүйесімен тексеруге құқылы.

Мақаланы рәсімдеу үлгісі

FTAMP 14.15.01

К. Е. АМАНОВА

п.ғ.к., доцент, Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті,
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: akasheva@gmail.com

ПРОГРАММАЛАУДЫ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада STEM білім берудегі жиі талқыланып жүрген тақырыптардың бірі – жалпы білім беретін мектептерде программалауды оқыту мәселесі қарастырылады. Великобритания, Финляндия, Южная Корея, Эстония, Франция, Австралия сияқты мемлекеттердегі тәжірибелерді қарастыра отырып программалауды мектепте оқытудың қажеттілігін айқындайтын шарттар көрсетіледі. Программалауды мектепте оқытудың ағымдағы жай-күйін зерттеу мақсатында, мақала авторы, жоғары сынып оқушыларының және де білім беру процесіндегі басқа да субъектілердің: ата-аналардың, мұғалімдер мен IT саласындағы мамандардың қатысуымен зерттеулер жүргізді. Зерттеуге IT саласындағы мамандардың қатыстырылуы программалауды оқытуда түрліше аппараттық-программалық жабдықтардың пайдаланылатындығымен түсіндіріледі. Мақалада аталған зерттеудің кейбір қорытындылары, атап айтқанда оқушылардың, ата-аналардың, мұғалімдер мен IT саласындағы мамандардың программалауды мектепте оқыту мәселесіне деген көзқарастарын зерттеу нәтижелері берілді.

Түйін сөздер: Программалау, программалауды оқыту, мектепте программалауды үйрету.

КІРІСПЕ

Мәтін

ЗЕРТТЕУДІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Мәтін

ӘДІСНАМА

Мәтін

НӘТИЖЕЛЕРІ

Мәтін

ҚОРЫТЫНДЫ

Мәтін

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1

2

3

К.Е. АМАНОВА

К вопросу обучения программирования в школе

к.п.н., доцент, Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан
e-mail: amanova@mail.ru

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі STEM білім берудің өзекті тақырыптарының бірі - жалпы білім беретін мектепте бағдарламалауды В настоящей статье рассматривается одна из актуальных тем современного STEM-образования – вопрос обучения программированию в общеобразовательной школе. На примере таких стран, как Великобритания, Финляндия, Южная Корея, Эстония, Франция, Австралия рассмотрены предпосылки, инициирующие необходимость обучения детей основам программирования в школе. В целях изучения текущего состояния обучения программированию в школах автором было проведено исследование с участием учащихся старших классов и других субъектов образовательного процесса в школе: родителей, учителей, а также специалистов в IT- сфере, так как в обучении программированию используются различные аппаратно-программные средства обеспечения. В статье представлены некоторые итоги данного исследования, в частности, результаты исследования отношений обучающихся, родителей, учителей и IT- специалистов к вопросу обучения программированию в школе.

Ключевые слова: программирование, обучение программированию, программирование в школе.

K.T. AMANOVA

To the Question of Teaching Programming in School

PhD, associate Professor, Kokshetau State University named after Sh. Ualihanov,
Kokshetau, The Republic of Kazakhstan
e-mail: amanova@mail.ru

Abstract. In this article, one of the current topics of modern STEM education is considered, the issue of teaching programming in the general education school. On the example of countries such as Great Britain, Finland, South Korea, Estonia, France, Australia, the prerequisites are considered, initiating the need to teach children the basics of programming at school. To understand the current state of teaching programming in schools, the author conducted a study with the participation of high school students and other subjects of the educational process in the school: parents, teachers, and IT specialists, since various software and hardware are used in programming training. In the article some results of this research are presented, in particular the results of the study on the attitude of students, parents, teachers and IT specialists to the issue of teaching programming in school.

Keywords: teaching programming, programming in school, programming training.

**ПОЛОЖЕНИЕ О НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ЖУРНАЛЕ
«БІЛІМ - ОБРАЗОВАНИЕ»**

I. Общее положение

1.1 Научно-педагогический журнал «Білім-Образование» зарегистрирован в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан в 1999 году (свидетельство № 904 –Ж 31 октября), перерегистрирован в 2008 году (свидетельство о перерегистрации № 9838-Ж 30 декабря)

1.2 Учредитель журнала – РГП на ПХВ «Национальная академия образования имени И. Алтынсарина» Министерства образования и науки Республики Казахстан.

1.3 Периодичность издания – 4 раза в год.

1.4 Журнал зарегистрирован в Международном центре регистрации серийных изданий ISSN: ISSN 1607-2790.

II. Цели, задачи и структура журнала

2.1 Научно-педагогический журнал «Білім-Образование» наряду с актуальными проблемами системы образования направлен на публикацию передового опыта казахстанских и зарубежных педагогов и результатов научных исследований, учебно-методических, нормативных инструкций, информационно-аналитических материалов.

2.2 Основные направления: Образование и воспитание, инклюзивное образование, инновации в системе образования, научно-методические и другие информационно-познавательные исследования в сфере образования.

2.3 Рубрики журнала: «Образовательная политика», «Теория и практика воспитания», «Инклюзивное образование: теория и практика», «Научно-методический и научно-педагогический поиск», «Правовая культура», «Конференции, форумы, семинары», «Personalia».

2.4 Статьи принимаются на казахском, русском или английском языках.

2.5 В целях повышения статуса журнала статьи должны быть распространены в зарубежных системах цитирования, электронных библиотеках научных изданий и в казахстанской базе цитирования.

2.6 На основании решения редакционного совета составляется заключение о публикации статьи в журнале.

III. Правила оформления статей

3.1 Требования к публикации научных статей разработаны в соответствии с подпунктом 36-2) статьи 5 Закона РК от 27 июля 2007 года «Об образовании». Представленные статьи проходят через систему «Антиплагиат» и 75% текста должны быть аутентичными.

3.2 Научная статья - изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащее авторские разработки, выводы, рекомендации ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

3.3 Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

3.4 Объем статьи, включая аннотации, таблицы, рисунки, математические формулы и библиографию, не должен превышать 10 страниц текста, набранных на компьютере (редактор Microsoft Word); минимальный объем статьи – 5 страниц.

3.5 Научные статьи должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

3.6 В издательский центр предоставляется электронная версия статьи. Страницы статьи должны быть пронумерованы.

3.7 Статьи должны быть напечатаны в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS», гарнитура – Times New Roman (для русского и английского языков), KZ Times New Roman (для казахского языка), одинарный межстрочный интервал. Поля: левое – 30 мм, правое – 15 мм, верхнее – 20 мм, нижнее – 20 мм, табуляция – 1,25 мм.

3.8 Статьи всех авторов должны сопровождаться двумя рецензиями (1 внешней и 1 внутренней) ученых: доктора наук, кандидата наук /PhD. Одна из рецензий является внешней, ее представляет автор при подаче материалов. Вторая является внутренней, ее организация входит в компетенцию редакционной коллегии журнала.

3.9 Представленные материалы должны включать:

- ГРНТИ (Государственный рубрикатор научной технической информации);
- инициалы и фамилию (-и) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (прописные буквы, жирный шрифт);
- указание ученой степени, ученого звания;
- аффилиацию (место работы/учебы, город, почтовый индекс, страна) на казахском, русском и английском языках;
- название статьи (прописные буквы, жирный шрифт, абзац 1 см по левому краю, на трех языках: русском, казахском, английском);
- аннотацию – краткую характеристику назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи;
- ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования.

3.10 Аннотация должна быть информативной и структурированной, отражать цели работы и ее результаты. Дается на казахском, русском и английском языках. Рекомендуемый объем аннотации – 100-300 печатных знаков (курсив, нежирный шрифт, 12 кегль).

3.11 Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более трех, даются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке.

3.12 Текст статьи излагается в определенной последовательности его частей и включает в себя:

- ВВЕДЕНИЕ / КІРІСПЕ / INTRODUCTION (нежирные прописные буквы, 14 шрифт). Во введении отражаются результаты предшествующих (смежных) работ ученых, методы исследования, процедуры, параметры измерения и т.д.
- ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ / ЗЕРТТЕУДІ ҚАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ / PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE STUDY (нежирные прописные буквы, 14 шрифт).
- МЕТОДОЛОГИЯ / ӘДСІНАМА / METHODOLOGY (нежирные прописные буквы, 14 шрифт).
- РЕЗУЛЬТАТЫ / НӘТИЖЕЛЕРІ / RESULTS (нежирные прописные буквы, 14 шрифт).

В научной статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. Проводимые исследования представляются в наглядной форме не только экспериментально, но и теоретически. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и др.

Формулы, уравнения, рисунки, фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки.

- ЗАКЛЮЧЕНИЕ / ҚОРЫТЫНДЫ / CONCLUSION (нежирным шрифтом, шрифт-14 кегль, по центру).

Собираются тезисы об основных достижениях проведенных исследований.

Они могут быть представлены в письменном виде и в виде таблиц, графиков, цифр и статистических показателей, характеризующих выявленные основные закономерности.

Заключение должно быть представлено без интерпретации со стороны авторов (не более 1 страницы).

- СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / REFERENCES (нежирные прописные буквы, 14-шрифт).

Порядок данных следующий: сначала список ссылок. Далее следуют дополнительные данные, то есть данные, на которые в статье не ссылались.

Все ссылки должны быть даны на языке оригинала. Ссылки и сноски, приведенные в статье пронумеровываются и заключаются в квадратные скобки.

Принципы отображения ссылок:

1. Во всех работах используется единый стиль
2. Ссылка состоит из двух частей:
  - ссылка в тексте (образец [1,5 стр.]);
  - ссылки на список использованных данных.

Наиболее важные данные при создании ссылок: ФИО автора, название материала, тип материала, дата создания/изменения материала, адрес главной страницы.

Список литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003

3.13 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

3.14 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

3.15 На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

- Полностью прописывается ученая степень и ученое звание, место работы (для публикации в разделе «Наши авторы»);
- полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);
- название статьи и фамилия (-и) автора (-ов) на казахском, русском и английском языках.

3.16 Рукописи должны быть тщательно выверены и отредактированы авторами. Статьи, оформленные с нарушением требований к публикации не принимаются.

3.17 Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. Рукописи не возвращаются.

3.18 Рукопись и электронный вариант материалами следует направлять по адресу: 010000, Республика Казахстан, г. Нур-Султан, пр. Мәңгілік Ел 8, БЦ «Алтын Орда», 15-й этаж, каб. 1502. Национальная академия образования имени И. Алтынсарина.

3.19 Контакты:

E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru

Подписной индекс – 75754.

Реквизиты: РНН 600900611860, ИИК KZ826010111000202462, 080940006848

6848, КБЕ 16, БИК HSBKKZKX, КНП 859, АО «Народный Банк Казахстана»

IV. Редакционный совет

4.1 В состав редакционного совета или редакционной коллегии входят ученые с индексом Хирша не менее 2-х (двух) по тематическому направлению журнала в международных базах данных Web of Science (Вэб оф Сайнс) или Scopus (Скопус). Для журналов социально-гуманитарного направления наличие ученых, имеющих публикации в международных базах данных Web of science или Scopus. Редакционную коллегию журнала составляют главный редактор журнала, ответственный редактор, технический редактор, корректор.

4.2 Главным редактором журнала является вице-президент по науке Национальной академии образования им. И. Алтынсарина.

4.3 Главный редактор журнала:

- утверждает состав редакционной коллегии;
- осуществляет общее руководство редакционной коллегией;
- заключает договоры с организациями, распространяющими журнал, решает иные вопросы, связанные с деятельностью редакционной коллегии;

- способствует привлечению в редакционную коллегию ведущих отечественных и зарубежных ученых;

- вносит предложения по содержанию журнала и деятельности редакционной коллегии.

4.4 Состав редакционной коллегии:

- отечественные и зарубежные ученые, имеющие академическую/ ученую степень;
- отечественные и зарубежные ученые и эксперты, имеющие научные статьи в журналах с ненулевым импакт-фактором;
- ведущие ученые Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (имеют отраслевой опыт).

4.5 Члены редакционного совета:

- участвуют в разработке перспективного плана деятельности редакционного совета;
- участвуют в обсуждении представляемых материалов, принимают решение об отклонении материала.

4.6 Ответственным редактором назначается сотрудник Национальной академии образования имени И. Алтынсарина, имеющий ученую/ академическую степень.

4.7 Ответственный редактор:

- ответственен за реализацию издательской политики;
- контролирует поступление и обработку представляемых материалов;
- осуществляет связь с авторами;
- принимает решение о необходимости проведения дополнительного рецензирования представленных материалов;
- определяет сроки выпуска номеров журнала.

4.8 Корректор:

- оценивает качество статей по содержанию;
- при необходимости приводит материал в соответствие образцам, отвечающим требованиям к написанию, редактированию статьи;
- предоставляет ответственному редактору последнюю версию статей.

4.9 Технический редактор назначается из числа сотрудников Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, имеющих необходимую техническую подготовку

4.10 Технический редактор:

- обрабатывает представленные материалы;
- проектирует дизайн номера журнала;
- обеспечивает выпуск журнала;
- доставляет журналы до распространителей.

V. Порядок рецензирования

5.1 Члены редакционной коллегии журнала рассматривают соответствие статей соответствующим рубрикам.

5.2 Одна рецензия внешняя, поэтому автор вместе со статьей представляет ее.

5.3 Редакционный совет предусматривает получение рецензии от экспертов, работающих в области знаний, к которой относится содержание рукописи.

5.4 Рецензентами не могут быть научные руководители соискателей ученой степени, а также сотрудники подразделения, в котором работает автор.

5.5 Рецензия составляется в свободной форме с обязательным отражением следующих положений:

- актуальность представленной статьи;
- новизна представленных научных материалов;
- достаточность материалов исследования;
- список использованных источников;
- стиль изложения;
- соответствие требованиям к научным статьям;
- вывод о целесообразности опубликования или необходимости доработки;

5.6 Если статья нуждается в доработке, рецензент излагает причины поправок с уточнением.

5.7 Рецензент расписывается с расшифровкой фамилии, имени и отчества (при наличии), ученой степени и ученого звания (при

наличии), места работы, должности и даты подписания.

- 5.8 ответственный редактор доводит предоставленные комментарии до автора. В этом случае сведения о рецензенте не указываются.
- 5.9 После доработки статья отправляется на повторное рецензирование. Рецензия рассматривается на редакционном совете.
- 5.10 Автор вправе отозвать статью в случае неприятия мнения рецензента.
- 5.11 Срок рассмотрения статей - 2 месяца.
- 5.12 Рукописи не возвращаются.

VI. Редакционная и авторская этика

- 6.1 Редакция журнала в своей деятельности руководствуется действующим законодательством Республики Казахстан.
- 6.2 Редакционная коллегия ответственна за принятие решения о целесообразности опубликования рукописи. В соответствии с этим принятие решения основывается исключительно на научной оценке содержания статьи с точки зрения его актуальности и значимости.
- 6.3 Информация об отклоненных рукописях конфиденциальна и она не разглашается.
- 6.4 Представляя материалы для публикации, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата, соответствие всем техническим требованиям.
- 6.5 Представленные рукописи не должны публиковаться в других научных журналах.
- 6.6 Редакция имеет право проверять статьи на плагиат.

Образец оформления статьи

ГРНТИ 14.15.01

К. Е. АМАНОВА

к.п.н., доцент, Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова
г. Кокшетау, Республика Казахстан
e-mail: amanova@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБУЧЕНИЯ ПРОГРАММИРОВАНИЮ В ШКОЛЕ

Аннотация. В настоящей статье рассматривается одна из актуальных тем современного STEM-образования – вопрос обучения программированию в общеобразовательной школе. В целях изучения текущего состояния обучения программированию в школах автором было проведено исследование с участием учащихся старших классов и других субъектов образовательного процесса в школе. В статье представлены некоторые итоги данного исследования, в частности, результаты исследования отношений обучающихся, родителей, учителей и IT-специалистов к вопросу обучения программированию в школе.

Ключевые слова: программирование, обучение программированию, программирование в школе.

ВВЕДЕНИЕ

Текст

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Текст

МЕТОДОЛОГИЯ

Текст

РЕЗУЛЬТАТЫ

Текст

ВЫВОДЫ

Текст

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1
- 2
- 3

К.Е. АМАНОВА

К вопросу обучения программирования в школе

к.п.н., доцент, Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан
e-mail: amanova@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі STEM білім берудің өзекті тақырыптарының бірі - жалпы білім беретін мектепте бағдарламалауды оқыту мәселесі қарастырылады. Ұлыбритания, Финляндия, Оңтүстік Корея, Эстония, Франция, Австралия сияқты елдердің мысалында балаларға мектепте бағдарламалаудың негіздерін үйрету қажеттілігін бастайтын алғышарттар қарастырылады. Мектептерде бағдарламалауды оқытудың қазіргі жағдайын зерттеу үшін автор жоғары сынып оқушылары мен мектептегі оқу процесінің басқа пәндерінің қатысуымен зерттеу жүргізді: ата -аналар, мұғалімдер, сонымен қатар IT мамандары, себебі әр түрлі аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету құралдары бағдарламалауды үйретуде қолданылады. Мақалада осы зерттеудің кейбір нәтижелері, атап айтқанда, мектепте бағдарламалауды оқыту мәселесіне оқушылардың, ата -аналардың, мұғалімдер мен IT мамандарының қарым -қатынасын зерттеу нәтижелері ұсынылған.

Түйін сөздер: программалау, бағдарламалауды үйрету, мектепте бағдарламалау.

К. Е. АМАНОВА

Программалауды мектепте оқыту туралы

п.ф.к., доцент, Ш. Уалихановтың атындағы Кокшетау мемлекеттік университеті
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы
amanova@mail.ru

K. E. AMANOVA

To the Question of Teaching Programming in School

PhD, associate Professor, Kokshetau State University named after Sh. Ualihanov,
Kokshetau, The Republic of Kazakhstan
e-mail: amanova@mail.ru

Abstract. In this article, one of the current topics of modern STEM education is considered, the issue of teaching programming in the general education school. On the example of countries such as Great Britain, Finland, South Korea, Estonia, France, Australia, the prerequisites are considered, initiating the need to teach children the basics of programming at school. To understand the current state of teaching programming in schools, the author conducted a study with the participation of high school students and other subjects of the educational process in the school: parents, teachers, and IT specialists, since various software and hardware are used in programming training. In the article some results of this research are presented, in particular the results of the study on the attitude of students, parents, teachers and IT specialists to the issue of teaching programming in school.

Keywords: teaching programming, programming in school, programming training.

Журналдың құрылтайшысы:

Қазақстан Республикасы
Оқу-ағарту министрлігінің
«Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық
білім академиясы» ШЖҚ РМК.
Журнал 2000 жылдың
мамырынан шыға бастады.
Басылым 3 айда бір рет шығады.
Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат
министрлігінде есепке қойылды
(2008 жылғы 30 желтоқсандағы
Бұқаралық ақпарат құралын есепке қою
туралы №9838-ж куәлік).

**Құрметті оқырмандар
мен авторлар!**

Журналда жарияланған
материалдар редакцияның
көзқарасын білдірмейді.
Фактілер мен мәліметтердің
анықтығына, сондай-ақ
стилистикалық қателерге
авторлар жауапты.
Журналға шыққан материалдарды
редакцияның келісімінсіз
көшіріп басуға болмайды.

Мекенжайы:

010000, Астана қ.,
Мәңгілік Ел даңғ., 8/2
«Алтын Орда» БО.

E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru

Басуға 28.09. 2022 ж. қол қойылды.
ш.б.т. - 7,5. RISO басылым.
Таралымы - 300 дана.
Ы. Алтынсарин атындағы
ҰБА-ның Дизайн және полиграфиялық
қызметтер бөлімінде басылып
шығарылды

Учредитель журнала:

РГП на ПХВ «Национальная
академия образования
им. И. Алтынсарина»
Министерства просвещения
Республики Казахстан.
Журнал издается с мая 2000 года.
Периодичность 1 раз в 3 месяца.
Журнал поставлен на учет
в Министерстве культуры и
информации РК (свидетельство о
постановке на учет средства массовой
информации № 9838-ж
от 30.12.2008 г.).

**Уважаемые читатели
и авторы!**

Опубликованные в журнале
материалы не отражают точку
зрения редакции.
Ответственность за достоверность
фактов и сведений в публикациях,
а также за стилистические ошибки
несут авторы.
Перепечатка материалов,
опубликованных в журнале,
допускается только с согласия
редакции.

Наш адрес:

010000, г. Астана,
пр. Мәңгілік Ел, 8/2,
БЦ «Алтын Орда».

E-mail: bilim-edu.2003@mail.ru

Подписано в печать 28.09.2022 г.
усл.печ.л. - 7,5. Печать RISO.
Тираж - 300 экз.
Отпечатано
в Отделе дизайна и полиграфических
услуг НАО им. И. Алтынсарина.